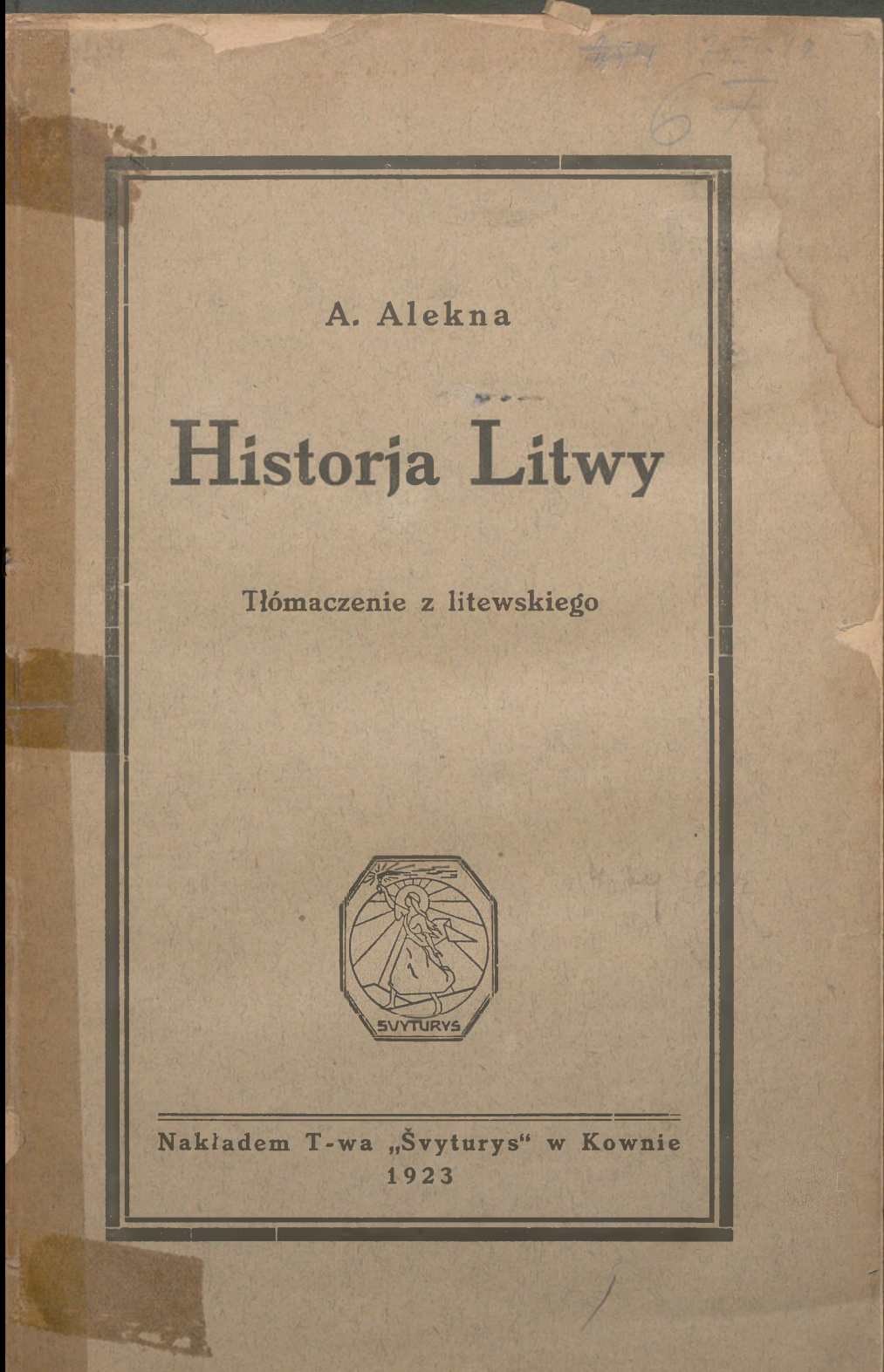

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

A. Alekna

Historja Litwy

Tłómaczenie z litewskiego

Nakładem T-wa „Švyturys“ w Kownie
1923

Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black

Colour Chart #13

Centimetres

Inches

454 32.12
67

A. Alekna

Historja Litwy

Tłómaczenie z litewskiego

Nakładem T-wa „Švyturys“ w Kownie
1923

4637

A. Alekna

Historja Litwy

Tłómaczenie z litewskiego

D. 563

Nakładem T-wa „Svyturys“ w Kownie
1923

2 45

32136/2

1949 5 444

Wst ę p.

Plemiona litewskie w zamierzchłej przeszłości.

Plemiona litewskie dzieliły się na cztery gałęzie: Prusów, Jadźwingów, Litwinów i Łotyszów. Prusowie mieszkali na wybrzeżach morza Bałtyckiego, pomiędzy rzekami Wisłą i Pregalą. Na wschód od Prusów koło rzek Narwi, Bobru i Buga, mniejwięcej pomiędzy dzisiejszemi miastami Suwałkami, Grodnem i Łomżą, miało swoje sadyby inne plemię litewskie pokrewne Prusom — Jadźwingowie. Na północ od Prusów i Jadźwingów, koło Niemna i jego dopływów: Wilji, Niewiaży, Dubissy, Szeszupy, Jury mieszkali właściwi Litwini i Żmudzini. Właściwymi Litwinami nazywamy tych, którzy mieszkają dalej od morza, to jest wyżej, Żmudzinami — zaś gałąź narodu litewskiego, mieszkającą bliżej morza, a więc niżej. Na zachodzie granice obszaru, zamieszkałego przez Litwinów, dochodzą do morza, na wschodzie koło miasta Dźwińska sięgają rzeki Dźwiny, na południo-wschodzie zaś okolic Grodna, Nowogródka, Swiru i Olszan. Na północ od Litwinów mieszkali Łotysze: po tamtej stronie Dźwiny koło Dźwińska Letgalowie, po tej stronie Dźwiny między rzeką Dźwiną i miastem Mitawą Żemgalowie, na zachód aż do morza Kurowie. Na północy sąsiadami Litwinów były ludy fińskiego pochodzenia, — Liwowie i Estowie. Wschodnimi sąsiadami Litwinów byli Rusini, południowymi — Polacy.

Plemiona litewskie od niepamiętnych czasów mieszkwały na tych miejscach, gdzie i dzisiaj mieszkają. Kraj przez nich zamieszkały leżał zdala od wielkiej drogi,

któredy przechodziły ludy w starożytności z Azji do Europy, to jest wzdłuż równin południowej Rosji. Z jednej strony kraj ten zasłaniało morze, z drugiej — trudne do przebycia bagna i lasy. Dlatego to plemiona litewskie długi czas żyły spokojnie, nie były niepokojone przez inne plemiona i same ich nie zaczepiały. Z tego powodu inne narody do jedenastego wieku o Litwinach bardzo mało posiadały wiadomości. W starożytności kraj ten zasłynął obfitością bursztynu, po kupno którego przyjeżdżali kupcy z Rzymu i z innych dalekich krajów.

Język. Mowa Prusów i Jadźwingów była do siebie więcej zbliżona i bardzo różniła się od języka litewskiego, znacznie zbliżonego do mowy łotewskiej.

Religia. Starożytna religja ludów litewskich polegała na oddawaniu czci potęgom przyrody. Litwini czcili ziemię, pioruny, ogień, dusze przodków. Każda praca miała specjalnych opiekunów, których przychylność starano się zjednać ofiarami. Oprócz tego czczono święte lasy, rzeki, święte drzewa, których niewolno było rąbać.

Zajęcie. Najważniejszym zajęciem mieszkańców Litwy była uprawa roli. Dużo hodowano bydła, szczególniej koni, potrzebnych do boju. Nie brakło i rzemieślników, trudniących się wyrobem broni. Żołnierze stawali do boju uzbrojeni w żelazo; mieli żelazne pancerze, hełmy do przykrycia głowy, tarcze obciążnięte żelazem. Siodła i uprząż dla koni pokrywały miedziane ozdoby.

Ustrój państwowy. W starożytności ludy litewskie podzielone były na małe grupy, rządzone przez starszych z rodu (książęta, króliki). Z mieszkańców jedni byli wolni, inni mieszkając na ziemiach pana, odbywali niektóre prace, coś w rodzaju pańszczyzny. Jeszcze niżej stali niewolnicy, pochodzący przeważnie z jeńców wojennych, nie mający żadnych swobód. Prowadząc wojnę, Litwini łączyli się w większe grupy, wybierając wspólnego wodza, któremu i po ukończeniu wojny pozostawiano władzę. W ten sposób powstała władza znaczniejszych książąt.

Grody. Dla obrony kraju przed napadami nieprzyjacielskimi stawiano warownie — grody. Znaleźć je można wszędzie, gdzie mieszkali ludy litewskie. Były to usypane góry, ogrodzone palami, wbitemi w ziemię. W późniejszych czasach Litwini zaczęli stawiać twierdze murowane. Góry zamkowe sypano najczęściej w okolicach rzek, w miejscach, gdzie rzeka skręca albo przy ujściu rzeki, tworzącem półwysep. Tak więc woda z trzech stron broniła dojścia do twierdzy, z czwartej zaś strony usypywano nasypy, wzmocnione ogrodzeniem z palami i okopane rowami. Niekiedy robiono dwa ogrodzenia z pali, przestrzeń pomiędzy nimi wypełniano ziemią. Za zbliżeniem się wroga do zamku zbiegali się okoliczni mieszkańcy ze swoim dobytkiem. Dalszym mieszkańcom dawano znak, zapalając w grodzisku ogień na wysoko wzniesionem miejscu. Było to coś w rodzaju dzisiejszego telegrafu. Inne grodziska, ujrawszy ten znak, w ten sam sposób posyłały wiadomość dalej i tak cały kraj w krótkim czasie dowiadywał się o wtargnięciu wroga.

Czasami grodziska były stawiane w niskich miejscach pomiędzy bagnami. Do grodu prowadziły tajemne drogi, znane tylko mieszkańcom okolicznym, przeprowadzane pod wodą. Dno było wyłożone palami lub kamieniami, w górze zaś stała woda, dlatego wróg nie znając drogi nie mógł trafić do zamku. Żeby trudniej było nieznającemu znaleźć tę drogę, szła ona nie prosto, lecz robiła zakręty. Żeby móc wyjść nieznacznie z grodu, przeprowadzano pod ziemią lochy, wymurowane z cegieł i kamieni.

Osiedlenie się Zakonu krzyżackiego na pograniczu Litwy.

Ze wszystkich plemion litewskich tylko jedni Litwini utworzyli państwo. Jadźwingowie, Prusowie i Łotysze, nie utworzywszy państwa, dostali się pod panowanie sąsiadów. Jadźwingów zawojowali i wytępilli Polacy i Rusini, na ziemiach Prusów i Łotyszów osiedlił się Zakon

krzyżacki, z którym później i Litwini musieli prowadzić długą i ciężką walkę. Dlatego przed rozpoczęciem opowiadania o powstaniu państwa litewskiego, musimy wspomnieć o przybyciu rycerzy niemieckich na ziemie pruskie i łotewskie.

Łotysze.

Przed zjawieniem się rycerzy niemieckich w dorzeczu Dźwiny część Łotyszów rządziła się samodzielnie, część zaś była zawojowana przez książąt połockich i płaciła im daninę.

Łotysze byli niejednokrotnie napadani i rabowani przez sąsiednich Liwów i Estów, a także przez przybywających z za Dźwiny Litwinów.

Koło 1163 roku pierwszy raz przyłynęli na wybrzeża Dźwiny kupcy niemieccy z miasta Bremy i rozpoczęli handel z mieszkańcami tego kraju. Później zaczęli ich odwiedzać handlarze i z innych miast niemieckich, którzy postawili tutaj domy mieszkalne i składy handlowe. Nad brzegami Dźwiny Niemcy najwpierw zetknęli się z Liwami i dlatego cały kraj nazwano Liwonją albo Inflantami.

Za kupcami do Inflant przybyli księża głosić wiarę chrześcijańską. Wiele pracy położył, szerząc wiarę chrześcijańską, cnotliwy i łagodny kapłan niemiecki Meinhard. Nad brzegami Dźwiny w zamku Ikeskole (dzisiaj Ikskiul zwanym), postawił on w tym kraju pierwszy kościół katolicki i został mianowany pierwszym biskupem Inflant. Wielu Liwów przyjęło wiarę chrześcijańską, lecz chrzest ich był obłudny. Wkrótce Liwowie napadli na Niemców, chcąc ich zupełnie wygnać ze swego kraju, i wymordowali wszystkich swoich rodaków, chcących pozostać chrześcijanami. Bronił chrześcijan i podtrzymywał władzę niemiecką w Inflantach trzeci biskup Inflant Albert. Zbudował on nad brzegami Dźwiny niedaleko morza potężne miasto Rygę (1201 r.), założył zgromadzenie rycerzy, które nazwał Bractwem Żołnierzy Chrystusa (1202 r.). Nosili oni białe płaszcze z wyszytym

na nim czerwonym mieczem, dlatego nazywali się Kawalerami Mieczowymi. Rycerze ci oprócz zwykłych ślubów zakonnych dodawali czwarty — walczyć z niewiernymi i bronić chrześcijan od ich napadów. Mając wiele stosunków z książętami niemieckimi, Albert rok rocznie odwiedzając Niemcy, otrzymywał stamtąd wciąż nowych żołnierzy. Ilość Kawalerów Mieczowych w Inflantach wciąż rosła. Lotysze, ktorými dotychczas Liwowie pogardzali, przyjmując chrzest, dobrowolnie poddawali się Niemcom, spodziewając się, że Niemcy obronią ich od Liwów.

Liwowie i Estowie również przyjmowali chrzest, lecz przy nadarzającej się sposobności powstawali przeciwko Niemcom, nie mogąc jednak podołać w nierównej walce z nimi. Niemcy ostatecznie zawojowali Inflanty i część ziemi Estów (1225). Północną Estonję zajęli Duńczycy. Wkrótce poddali się władzy niemieckiej Żemgallowie i Kurowie. W ten sposób w tych krajach utworzyło się państwo niemieckie. Najwyższym władcą Inflant był biskup ryski, lecz prawdziwym władcą był Zakon Kawalerów Mieczowych, jako mający większą potęgę wojskową.

Prusowie.

Prusowie było to bitne plemię, bezustannie napadające na ziemie mazurskie, palące ich sadyby, mordujące mieszkańców. Książę mazowiecki Konrad, nie mogąc się od nich obronić, sprowadził do pomocy niemiecki zakon rycerski, niedawno założony w Palestynie do walki z Turkami. Rycerze ci nosili białe płaszcze z wyszytymi na nich czarnymi krzyżami, dlatego nazywano ich Krzyżakami. Konrad ofiarował Zakonowi krzyżackiemu ziemię chełmińską (1230) i przyznał mu wszystkie ziemie, które rycerze zabiorą Prusom. Cesarz niemiecki Fryderyk II potwierdził te zapisy. Rycerze Zakonu po przybyciu na pogranicze Prus wszczęli walkę z Prusami. Prusowie bronili się dzielnie, lecz nie wszyscy wspólnie stanęli do walki, każdy kraj oddzielnie, dlatego byli wkrótce przez

Niemców pokonani. Nie mieli oni tak dobrej broni jak rycerze, walczyli sami jedni. Zakon zaś otrzymywał wciąż nowe oddziały rycerzy z Niemiec i z innych krajów Europy. Każdy zdobyty od Prusów obszar ziemi Zakon zaraz wzmacniał, budując w odpowiednich miejscach twierdze. Po wzmocnieniu jednego zajętego kraju Zakon posuwał się dalej. Prusowie albo ginęli w walkach, albo cofali się w głąb swego kraju. Zwyciężeni w walkach, tymczasowo poddawali się Zakonowi, lecz przy nadarzającej się sposobności znowu powstawali przeciwko swoim zwycięzcom, próbując wygnać ich ze swego kraju. Czasami Prusom udawało się pobić wojsko Zakonu; mniejsze twierdze brano głodem, lecz większych lepiej obwarowanych twierdz wziąć nie umieli; więc wszystkie te powstania nie osiągały celu. Zakon krzyżacki przetrwawszy oblężenie w większych twierdzach, otrzymywał pomoc i znowu powracał do równowagi. Ostatecznie po wytężonej 53 letniej walce Zakon krzyżacki w 1283 roku zawojował nietylko cały kraj Prusów, lecz i okolice zamieszkałe przez Litwinów przy ujściu Niemna. Pomiędzy Wisłą i Niemnem wyrosło potężne państwo Zakonu krzyżackiego, pozostającego pod opieką cesarza Niemiec, podtrzymywane przez rycerzy zachodniej Europy. Prusowie po dostaniu się pod władzę Zakonu krzyżackiego wkrótce zleli się z Niemcami. Z narodu Prusów pozostała się tylko nazwa kraju.

Część pierwsza.

Dzieje Litwy od utworzenia się państwa do połączenia się z Polską.

Początek państwa litewskiego.

Litwini, jak również Prusowie i Łotysze, do dwunastego wieku żyli oddzielnymi rodami, nie mając żadnej wspólnej władzy, łączącej cały kraj w jedno państwo. W owym czasie łączyła Litwinów tylko ta sama mowa, religia i zwyczaje. Oddzielne okolice, większe i mniejsze rządzone były przez starszych, których pisarze owych czasów nazywają książętami albo królikami. Tymi starszymi byli więksi właściciele ziemscy, mogący postawić więcej wojska. Podczas wojny oni byli wodzami.

Od drugiej połowy dwunastego wieku Litwini zaczynają się bardziej łączyć, oraz napadać i grabić sąsiednie kraje. Podczas tych wojen wzrasta władza większych książąt, ci połączywszy pod swoim rządem większe obszary Litwy, byli w możności postawić znaczniejszą ilość wojska, przy pomocy którego mogli napadać na daleko położone obce kraje. Od tych czasów coraz bardziej wzrastają wiadomości o napadach Litwinów na Liwów, Łotyszów, Rusinów i Polaków. W tych napadach przyjmują udział większe oddziały, po kilka tysięcy żołnierzy. Pisarz trzynastego wieku Henryk Łatwis tak pisze o Litwinach: „Pod władzą Litwinów były wówczas wszystkie narody, mieszkające w tych krajach. Lecz z obawy przed Litwinami mało kto się odważył mieszkać w swoich siedzibach, szczególnie Łotysze, zostawiając swe domy, szukali ukrycia w gąszczach leśnych, jednak i w ten sposób nie zdołali skryć się przed nimi. Rusini ucie-

kali przez lasy i wsie od niewielkiej nawet ilości Litwinów, a uciekali jak zające przed myśliwym; Liwowie i Łotysze byli zdobyczą Litwinów, jak owce w paszczach wilczych.“ Litwini udawali się na dalekie wojenne wyprawy przez Liwonję w kraj Estów, przez morze na wyspę Ozylją. Wyprawy te odbywały się najczęściej przy końcu zimy, kiedy zamarzają wody, i wszędzie przez lasy i bagna tworzą się wygodne drogi. Wojsko litewskie miało bystre, zwinne konie, ładną broń, pozłacane hełmy, błyszczące jak lustro. Do burzenia obcych twierdz Litwini umieli robić odpowiednie maszyny. Pisarze owych czasów wspominają nie tylko o bitności i odwadze Litwinów, ale przyznają im stałość w dotrzymywaniu danego słowa i umiejętność wspólnej pracy.

Początkowo Litwini napadali jedynie w celu wzbogacenia się, nagrabienia bogactw w obcym kraju, zdobycia niewolników. Litwini szczególnie lubili urządzać w celu grabieży wyprawy na bogate miasta Nowogrodu i Pskowa, prowadzące wówczas handel z Niemcami. Wojsko litewskie nie pozostawało przez czas dłuższy w obcych ziemiach, lecz ze zdobyczą pospiesznie powracało do domu. Czasami książęta rusińscy, walczący pomiędzy sobą, zapraszali wojska litewskie do pomocy. W ten sposób, zwiedzając rusińskie kraje, Litwini poznali ich słabe strony, starali się zagarnąć te kraje, utrzymać je pod swoją władzą. Trudniejsze były wyprawy na Liwonję. Tutaj Zakon Kawalerów Mieczowych postawił mocne zamki warowne, więc Litwini znajdowali w tym kraju większy opór.

Przedewszystkiem dostała się pod władzę Litwinów ziemia połocka. Pod koniec dwunastego wieku idą oni przez ten kraj jak przez swoją ziemię. Cokolwiek później Litwini zajęli Ruś Czarną (w ziemi grodzieńskiej). W początkach trzynastego wieku Litwa była już tak potężną, że nie mogło jej stawić oporu nawet kilku połączonych książąt rusińskich. Umiejętność wspólnego działania dała książętom litewskim potęgę, która jeszcze

bardziej wzrosła, kiedy cała Litwa połączyła się pod władzą jednego księcia.

Mendog król litewski.

Zjednoczenie Litwy. Książę Mendog pierwszy zjednoczył całą Litwę w jedno państwo, mniejwięcej około 1226—1236 roku. W walkach ze swymi sąsiadami Litwa od tego czasu ukazuje się jako potężne państwo, mogące

postawić wielkie siły wojenne. Wojsko litewskie pod Szawlami pobiło wojsko Zakonu Kawalerów Mieczowych (1230). Zakon Kawalerów Mieczowych zobaczył, że sam jeden nie podoła w walce z Litwą, pospieszył więc połączyć się z Zakonem krzyżackim (1237).

Z powstałą potęgą Mendoga, niebezpieczną dla sąsiadów, umówili się walczyć wspólnie Zakon Kawalerów Mieczowych i książęta wołyńscy. Z tymi nieprzyjaciółmi

Litwy połączyli się niektórzy książęta żmudzcy, nie chcący przyznać w Litwie najwyższej władzy Mendogowi (Wikunt, Towtywiłł i Erdzwiłł). Książęta wołyńscy odebrali Mendogowi miasta Słonim i Wołkowysk. Zakon Kawalerów Mieczowych po wtargnięciu do Litwy spustoszył wielkie obszary. Mendog przetrzymał obleżenie, zamknąwszy się w swojej stolicy, w twierdzy Worucie, lecz widział, że nie będzie się mógł długo bronić przed tak wieloma nieprzyjaciółmi.

Chrzest i koronacja. Mendog widząc, że z bronią w rękę nie będzie mógł wygrać wojny, zawarł umowę z mistrzem Zakonu Kawalerów Mieczowych, posyłając mu dary — wiele złotych i srebrnych przedmiotów i koni. Mistrz mu odpowiedział: „nie wyratujesz się, jeżeli nie zostaniesz chrześcijaninem“. Wówczas Mendog naznaczył spotkanie z mistrzem w Litwie i zgodził się przyjąć wiarę chrześcijańską. W 1251 roku książę przyjął chrzest ze swoją żoną, dwoma synami i niemalą liczbą Litwinów. Mistrz dopomógł posłowi Mendoga Parnowi udać się do papieża i uzyskać Mendogowi koronę królewską. Papież Inocenty IV z radością przyjął wiadomość o chrzście Mendoga i, przyznając mu koronę królewską, przyjął go pod swoją opiekę. W 1253 roku biskup chełmiński Henryk na rozkaz papieża koronował Mendoga na króla Litwy w jego stolicy Worucie.

Odwzajemniając się Zakonowi Kawalerów Mieczowych za dostarczoną pomoc, Mendog zapisał niektóre ziemie żmudzkie (rosieńskie, betygalskie, ejrągolskie i inne).

W celu rozszerzania w swoim kraju wiary chrześcijańskiej Mendog założył biskupstwo. Biskup litewski miał zależeć nie od arcybiskupa ryskiego, lecz wprost od papieża. Tego koniecznie żądał Mendog. Biskupem Litwy na prośbę Mendoga był naznaczony ksiądz Chrystjan, ten sam, który nauczył Mendoga zasad wiary chrześcijańskiej i przygotował go do chrztu. Jaka była działalność tego biskupa, czy wiara chrześcijańska bardzo

się rozpowszechniła w Litwie, o tem nie zachowały się żadne wiadomości.

Po dojściu do porozumienia z Zakonem Kawalerów Mieczowych Mendog łatwo pokonał swych przeciwników, książętom wołyńskim odebrał zajęte miasta. Zbuntowani książęta musieli uleść Mendogowi. Mendog dalej rozszerzył swoje państwo na wschód, zajmując nowe ziemie rusińskie nad górnym Dnieprem.

Walki Żmudzinów z Zakonem. Ponieważ Mendog podarował Zakonowi niektóre ziemie żmudzkie, a Żmudzini dobrowolnie nie chcieli przyznać władzy Zakonowi, Zakon więc musiał zdobywać ją siłą. Na granicy żmudzkiej Zakon zaczął stawiać swoje twierdze. Żmudzini jednak pobili wojsko Zakonu pod Szkudami (1259), później zaś zebrawszy wojska, wpadli do Kurlandji i nad jeziorem Durbeńskim zupełnie pobili połączone wojska Zakonów krzyżackiego i Kawalerów Mieczowych. Potęga niemiecka w Kurlandji i Prusach po zadaniu im tego ciosu złamała się. Prusowie jak jeden mąż powstali przeciwko Zakonowi krzyżackiemu i ten musiał znowu 13 lat walczyć dopóki uśmierzył te powstanie. W Kurlandji przeciwko Niemcom powstali Kurowie i Żemgalowie. Żmudzini dając pomoc Kurom, zajęli prawie wszystkie twierdze niemieckie w Kurlandji, tylko w Kłajpedzie i Kuldydze Niemcy utrzymali się. Wojsko żmudzkie przepравиło się przez Dźwinę i pobiło wojsko Zakonu pod Lenewardenem (1261).

Śmierć Mendoga. Mendog dotychczas nie wtrącał się do walki Żmudzinów z Niemcami. Lecz powodzenie Żmudzinów w tej walce wywarło wrażenie i na Mendoga. Posłowie żmudzcy namawiali Mendoga stanąć wspólnie z nimi do tej walki. Mendog usłuchawszy namów, połączył się ze Żmudzinami. Wojska Mendoga i księcia żmudzkiego Trojnata napadły na ziemie Zakonu z drugiej strony Dźwiny, inne wojsko Mendoga wdarło się do Prus. Lecz najście na Inflanty nie udało się. Rusini, jak było umówione, nie przyszli z pomocą, Łotysze i

Liwowie nie przyłączyli się, więc Mendog nie próbując zająć twierdzy Zakonu, powrócił do domu. Trojnat dalej walczył z Niemcami, przeszedł z wojskiem całe Inflanty. Mendog zaś po nieudanej wyprawie do Inflanty, zdaje się, zerwał stosunki z Trojnatem, za co ów księżę mszcząc się, w zмовie z księciem nalszańskim Dowmuntem zamordował Mendoga i dwóch jego synów (1263).

Usunięcie się Mendoga od umowy z Zakonem krzyżackim i połączenie się ze Żmudzinami rozumiano tak, że Mendog tem samem odsunął się jakoby od wiary chrześcijańskiej. Lecz bardziej prawdopodobne, że Mendog do samej śmierci pozostał chrześcijaninem i dlatego został zamordowany przez stronników starej religii i starego porządku.

Po śmierci Mendoga zanikła w Litwie wprowadzona przez niego wiara chrześcijańska, lecz nie zaginął drugi ważny czyn Mendoga — połączenie się całej Litwy w jedno państwo. Od czasów Mendoga Litwini przyzwyczaili się działać zawsze wspólnie i słuchać swych władców. Ta jedność nie pozwoliła rozpaść się państwu litewskiemu i wkrótce jeszcze większą przyniosła mu potęgę.

Witenes (1293—1316).

Po zamordowaniu Mendoga jedność państwowa Litwy zaczęła się rozpadać. Lecz pod koniec wieku XIII wzmocniła ją nowa Ejragolska rodzina książęca, panująca w Litwie około 400 lat. O Lutaworze pierwszym wielkim księciu z tej rodziny mało pozostało wiadomości. Prawdziwymi twórcami jej potęgi byli dwaj synowie Lutawora, Witenes i Giedymin.

Całe panowanie Witenesa wypełnia walka z Zakonem krzyżackim. Staje się ona coraz bardziej zawzięta. Przy końcu wieku XIII po podbiciu Prusów przybliżył się do granic Litwy Zakon krzyżacki, jako nowy wróg Litwy, znacznie potężniejszy aniżeli Zakon Kawalerów Kurowie*) i Żemgalowie. Żmudzini dając pomoc Kurom,

Mieczowych. Chcąc prędzej zająć Litwę, Zakon krzyżacki stawiał na granicy twierdze. Nad Niemnem postawił zamek warowny Ragnitę (1289), w którym stale było trzymane liczne wojsko. Lecz z Litwinami trudniej było walczyć Zakonowi aniżeli z Prusami. Na granicy Litwini mieli również dużo twierdz, po zburzeniu ich przez Niemców zaraz je na nowo odbudowywali. Żeby te twierdze w każdej chwili były przygotowane do powstrzymania niespodziewanego napadu, zawsze w nich stało wojsko litewskie. Książę wyznaczał potrzebną ilość mężczyzn dla obrony zamku, ci po przebyciu tam oznaczonego czasu wracali do domów, wówczas przychodzili inni. Dlatego Zakon, napadając na Litwę, stale znajdował opór. Wojsko Zakonu, nie mogąc zdobyć dzielnie bronionych zamków, niszczyło tylko okolicę. Mieszkańcy czując napad, o ile nie mogli zamknąć się w twierdzy, uciekali do lasów.

Wskutek ciągłych napadów Zakonu, duże obszary pomiędzy Litwą i Prusami, terazniejsza ziemia suwalska, zostały wyludnione. Obszary te stały puste, lasami porośnięte. Przez nie szły tylko dwie drogi z Prus: jedna do Kowna, druga do Grodna.

Litwini ze swej strony również niszczyli kraj Prusów, czasami nawet bardzo daleko się zapędzali, aż do ziemi chelmińskiej, Warmji. Twierdze nie mogły obronić kraju Prusów od napadu Litwinów.

Witenes taką samą walkę prowadził i z Zakonem Kawalerów Mieczowych. W tej walce pomagali czasami wielkiemu księciu litewskiemu mieszkańcy Inflant, mianowicie: arcybiskup ryski i inne miasta. Te ostatnie broniąc swej niepodległości, łączyły się z wielkim księciem litewskim. Witenes z pomocą miasta Rygi pobił wojska Zakonu pod Trejdenie (1293). Arcybiskup ryski i miasta Inflant jeszcze i w inny sposób pomagały Litwie, przeprowadzając bowiem sprawę przeciwko Zakonowi u papieża, tłumaczyli papieżowi i innym książętom chrześcijańskim, że Zakon przez swoje niesprawiedliwe postępowanie z Litwinami, nie-

tylko nie podtrzymuje wiary chrześcijańskiej, lecz jeszcze zniechęca Litwinów do jej przyjęcia. To też papież nałożył nawet na Zakon karę duchowną — interdykt (1309).

Za panowania Witenesa rozpoczynają się napady Litwinów na Polskę. Dosięgali Litwini nawet dalszych krajów Polski, po tamtej stronie Wisły, wrywali się do twierdz polskich (Kalisza, Łęczycy, Dobrzynia).

Giedymin (1316—1341).

Walka z Zakonem. Za panowania Giedymina walka z Zakonem staje się dla Litwy jeszcze trudniejsza aniżeli za panowania Witenesa. W zajętych przez Prusów krajach Zakon wprowadził swoją silną władzę, ustanowił porządek i te ziemie zaczęły przynosić Zakonowi duże dochody. W kasie Zakonu było dostatecznie pieniędzy na wynajęcie wojska i na inne wydatki wojenne.

W Prusach postawiono znaczną ilość miast otoczonych murami, to znaczy twierdz, co utrudniało niezmiernie napady Litwinów na Prusy. Lecz potęga Litwy za Giedymina również wzrosła, Litwa bardziej się zjednoczyła, zdobyła wiele nowych ziem na Rusi i łatwiej mogła stawiać opór Zakonowi. To też Zakon nie zdołał posunąć się dalej w głąb Litwy. Zmienia się i sam sposób walki. Obrona wiary chrześcijańskiej coraz mniej obchodzi Zakon, na pierwszy plan występują cele polityczne — zajęcie jaknajwiększej ilości ziem. Jednakże Zakon dobrze umiał udawać obronę wiary chrześcijańskiej i wciąż mu płynęła pomoc z krajów zachodniej Europy. Zwiedzanie Litwy weszło w modę u rycerzy zachodniej Europy. Jak tylko Zakon doczekał się większej ilości takich rycerzy, zaraz szykował się na wyprawę przeciwko Litwinom.

Stosunki z chrześcijanami. Chcąc wstrzymać nadsyłanie pomocy Zakonowi z krajów chrześcijańskich, Giedymin starał się w prawdziwym świetle przedstawić chrześcijańskiej Europie działalność Zakonu. Korzystając z tego, że arcybiskup łycki przeprowadzał z Zakonem sprawę u papieża, Giedymin zwrócił się do papieża ze skargami na Zakon. W posłanych do papieża pismach skarżył się, że Zakon wyrządza Litwie krzywdy. Mendog odsunął się od wiary katolickiej. Z tej samej przyczyny i Giedymin trwa dotychczas w błędach swych ojców. Wymieniając krzywdy czynione przez Zakon krzyżacki Litwie, Giedymin wyraził się, że nie walczy z chrześcijanami, i nie chce prześladować wiary, lecz broni tylko swego kraju, jak to czynią i królowie chrześcijańscy. Dla potwierdzenia tych słów Giedymin wskazuje na to, że w jego państwie mieszkają zakonnicy franciszkanie i dominikanie, którzy mają zupełną swobodę głoszenia wiary katolickiej, chrzczenia nowonawróconych. W końcu Giedymin mówi, iż gotów jest słuchać papieża, jak słuchają go inni królowie katoliccy, że zgadza się przyjąć wiarę katolicką, aby tylko w niczem nie zależeć od Zakonu krzyżackiego, prosi papieża o przysłanie arcy-

biskupa ryskiego ze swymi delegatami, ktorzy pomogliby zawrzeć zgodę z chrześcijanami.

W 1323 roku Giedymin rozesłał także listy do przełożonych klasztorów franciszkanów i dominikanów. W listach tych oświadcza, że czeka przybycia posłów papieskich, pisze, że w Litwie są dwa kościoły franciszkanów: jeden w Wilnie, drugi w Nowogródku, oraz jeden dominikanów w Wilnie; zaprasza zakonników tych zakonów, żeby przybyli do Litwy głosić naukę Chrystusa. W tych samych listach, jak również w listach pisanych do miast niemieckich: Lubeki, Rostoku, Zundu, Szczecina i innych, zaprasza do Litwy rzemieślników, gospodarzy, kupców, obiecując im swobodę wyznania i swoją opiekę. We wszystkich tych listach Giedymin uskarża się na Zakon krzyżacki, a podając o nim wiadomości, prosi aby je dalej rozgłaszać. Podobne listy wysyłał do biskupów Kurlandji i Estonji i do niektórych innych książąt chrześcijańskich. Rozpowszechniali je urzędnicy miasta Rygi.

Papież Jan XXII po otrzymaniu listów Giedymina posłał do niego swych legatów (1324). Ci po przybyciu do Rygi wysłali posłów do Wilna dla naradzenia się z Giedyminem. Jednakże posłowie legatów papieskich w Wilnie usłyszeli zupełnie nie to, co było pisane w listach Giedymina. Coprawda Giedymin przyznał się, że pisał listy do papieża, oddał w nich cześć papieżowi jako starszemu, lecz chrzcić się nie zamierzał zupełnie, składając winę na zakonników, jakoby oni przekręcili albo błędnie zrozumieli jego słowa i tym sposobem wprowadzili w błąd papieża. Można sądzić, że Giedymin rzeczywiście chciał przyjąć chrzest, lecz Zakon krzyżacki podburzył Żmudzinów i Rusinów przeciwko Giedyminowi, ci grozili wymordowaniem rodziny Giedymina, jeżeli ten przyjmie wiarę katolicką; Giedymin przekonawszy się, że papież nie będzie w stanie obronić go przed napadami Zakonu krzyżackiego, wyrzekł się swego zamiaru.

Pokój z Zakonem Kawalerów Mieczowych. Po nieudanej zgodzie z Zakonem wojna się odnowiła. Giedymin z wielkiem wojskiem przeprowił się przez Dźwinę

i zniszczył ziemie Zakonu. Lecz gdy Giedymin wrócił do domu, mistrz obległ Rygę i zmusił ją do złamania umowy z Giedyminem. Walka widocznie bardzo zmęczyła i Zakon, ponieważ mistrz zawarł pokój z Giedyminem na 10 lat. Tak więc Litwa pod koniec panowania Giedymina zaznała spokoju od strony Kurlandji.

Związek z Polską. W walce z Zakonem Kawalerów Mieczowych Giedyminiowi pomagał arcybiskup ryski i miasto. Również walczył z Zakonem krzyżackim i był sprzymierzeńcem Litwy król Polski Władysław I Łokietek. Polacy chcieli odebrać Zakonowi ziemie chełmińską, Pomorze i inne kraje, dawniej należące do Polski, i tym sposobem uzyskać dostęp do morza Bałtyckiego. W tym celu Władysław I zawarł umowę z Giedyminem (1325). Ażeby ją wzmocnić Giedymin wydał zamąż swoją córkę Aldonę-Annę za syna Władysława Kazimierza. Gdy Aldona wyjeżdżała do Polski, towarzyszyła jej wielka ilość jeńców polskich, których Litwini wzięli dawniej podczas wojen do niewoli i teraz uwolnili. Polacy nie podtrzymali Giedymina w wojnie z Zakonem, gdyż nie byli należycie przygotowani, dlatego też wojna nie miała powodzenia.

Ostatecznie syn Władysława Kazimierz pogodził się z Zakonem (1343), zrzekając się ziem, dla odzyskania których jego ojciec zawarł umowę z Litwinami. Tak się zerwał pierwszy związek Litwinów z Polakami.

Przyłączone do Litwy ziemie rusińskie. Giedymin znacznie powiększył państwo Litewskie, przyłączając wiele ziem rusińskich i zaczął się nazywać królem Litwinów i Rusinów. Za panowania Giedymina do Litwy należały następujące ziemie rusińskie: Ruś Czarna z miastami Nowogródkiem, Słonimem, Wołkowyskiem. 2) Ziemia połocka. 3) Ziemie mińska i turoska. 4) Ziemia brzeska albo Polesie z miastami Brześciem, Drohiczy-nem, Mielnikiem, Kobryniem. Dawniej były to ziemie Jadźwingów. Krajem tym zawładnęli książęta wołyńscy. Gdy jeden z nich połączył się z Zakonem krzyżackim

przeciwko Litwie, Giedymin zabrał od niego ziemię brzeską i oddał swemu synowi Kiejstutowi. 5) Ziemia witebska. Nabył ją bez krwi przelewu syn Giedymina Olgierd, pojmując za żonę jedyną tej ziemi następczynię. W podobny sposób przyłączono do Litwy ziemię wołyńską. Jedyną jej następczyni wyszła zamaż za syna Giedyminowego Lubarta i ten zawładnął Wołyniem. 7) W końcu wpływowi Litwy poddała się i ziemia kijowska, chociaż ostateczne jej przyłączenie nastąpiło za panowania Olgierda.

Książęta rusińscy, będący wówczas pod władzą Tatarów, osłabieni w walkach domowych, sami się garnęli pod skrzydła potężnej Litwy, ratując się tym sposobem od ciężkiego jarzma tatarskiego. Litwa zajmując ziemie rusińskie, pozostawiała ich mieszkańcom pełną swobodę wyznania, ich wewnętrzny porządek. Zawojowane ziemie musiały tylko przyznać władzę wielkiego księcia Litwy, na jego żądanie stanąć do walki i płacić oznaczony podatek.

Założenie nowych miast. Za panowania Giedymina zaczynają się pojawiać w Litwie większe miasta otoczone murami. Te miasta były nie tylko twierdzami, w nich zaczyna się gromadzić większa ilość spokojnych mieszkańców: rzemieślników, kupców. Jedno także miasto postawił Giedymin nad Trockiem jeziorem. Syn Giedymina Kiejstut postawił tam zamek warowny na wyspie na jeziorze.

Miejsce w tym celu było bardzo dobrze dobrane, dostęp przez wodę do zamku był utrudniony, więc twierdza w ten sposób była nie do zdobycia. Giedyminowi podobały się bardzo ładne międzywzgórza koło Wilna dogodnie do obrony. Na jednej górze, u stóp której Wilejka wpada do Wilji, Giedymin postawił mocny zamek i przeniósł tam swoją stolicę. W krótkim czasie u stóp zamku powstało wielkie miasto. Jako stolica wielkiego księcia Wilno od tego czasu zostaje pierwszym miastem Litwy.

Olgierd i Kiejstut (1345—1377).

Walka o najwyższą władzę. Giedymin miał siedmiu synów i jeszcze za życia podzielił między nimi większość ziem państwa litewskiego. Po jego śmierci Wilno, stolica Litwy, z posiadaniem której była połączona najwyższa władza w całym państwie, dostało się Jawnucie. Lecz wkrótce okazało się, że Jawnuta nie miał dostatecznych zdolności do rządzenia całą Litwą i utrzymania w niej jedności. Silna władza i jedność były wówczas Litwie potrzebne. Gdy nie stało Giedymina, Zakon krzyżacki zaczął mocniej przeciw na Litwę. Król polski Kazimierz również wszczął z nią wojnę, chcąc zabrać od Litwy ziemię wołyńską. Dlatego też Olgierd i Kiejstut, dwaj najsilniejsi i najzdolniejsi synowie Giedymina, postanowili odebrać najwyższą władzę słabemu Jawnucie. Wojsko Kiejstuta, przybyłe z pobliskich Trok, zajęło Wilno (1345). Kiejstut i Olgierd zawarli między sobą następującą umowę: wielkim księciem pozostaje Olgierd; jego jako najstarszego mają słuchać wszyscy bracia. Wszystkie ziemie, które zdobędą, podzielią na połowę. Dwaj bracia przyrzekli zawsze żyć w zgodzie i miłości.

Obietnicy tej dochowali przez całe swe życie, rządząc wspólnie Litwą w ciągu 32 lat. Kiejstut mieszkał w Trokach, miał pod swoją władzą Żmudzinów, ziemię trocką, grodzieńską i brzeską, to jest zachodnią część Litwy, graniczącą z Zakonem krzyżackim i był najwięcej zajęty walką z Zakonem. Olgierd, mieszkając w Wilnie, rządził częścią wschodnią, gdzie było więcej ziem rusińskich. Starał się jaknajwięcej tych ziem przyłączyć do Litwy. W ważniejszych wypadkach dwaj bracia jeden drugiemu pomagali. Taki podział władzy i pracy był najbardziej stosowny w państwie litewskim, złożonym z dwóch narodów: Litwinów i Rusinów.

Olgierd.

Charakter Olgierda. Rządząc ziemią witebską, Olgierd przeważnie mieszkał na Rusi. Obydwie jego żony były Rusinkami: pierwsza Marja, księżniczka witebska,

druga Juljanna, księżniczka twerska, dlatego i cała rodzina Olgierda była cokolwiek zruszczona. Imię Olgierda dobrze było znane na całej Rusi, nawet wrogowie przyznawali mu wielki rozum i silny charakter. Pozostał o nim taki sąd Rusinów: „Olgierd był bardzo rozumny, znał wiele języków, władzą wzniósł się wyżej ponad wszystkich. Nie lubił próżnych rozrywek,

troszczył się o swoje państwo we dnie i w nocy. Wina, piwa i miodu zupełnie nie używał i umiał nad sobą panować. Przebiegłością zdobył wiele ziem i więcej nawet niż jego ojciec rozszerzył swoje księstwo. Nikt nie wiedział, dokąd się on szykuje, idąc na wojnę, przeciwko komu zbiera wojsko, wszystko robił potajemnie. Nie tyle walczył siłą, ile przebiegłością. I wielką trwogę czuli przed nim wszyscy, a władzą i bogactwem wzniósł się ponad innych.“

Zdobycze Litwy na Rusi. Najpotężniejszymi wrogami Litwy na wschodzie byli książęta moskiewscy, starający się również zebrać pod swoją władzę jaknajwięcej ziem ruskich. Zajęty ciągle sprawami krajów ruskich, zapraszany przez tych książąt do rozstrzygania wzajemnych ich sporów, Olgierd musiał dojść do zatargów z Moskwą. Litwa zrobiła trzy wyprawy na Moskwę, dwa razy otoczyła miasto Moskwę, lecz zdobyć jej nie mogła i musiała zawrzeć zgodę. O wiele łatwiej szła Olgierdowi walka z innymi książętami Rusi. Ogromne ziemie briańska i czernihowska dostały się pod panowanie Litwy (1355). Zarząd wziętych krajów powierzył Olgierd swoim krewnym, a niektóre ziemie pozostawił tym książętom rusińskim, którzy uznali jego władzę.

Olgierd pokonał 5 krolików tatarskich pod Sinymi Wodami i zabrał im wielkie obszary ziemi koło Dniestra, zwane Podolem (1362). Tym sposobem Litwa dosięgła wybrzeży morza Czarnego.

Po zajęciu przez Litwę z jednej strony ziemi czernihowskiej, z drugiej Wołynia i Podola, Kijów został ze wszystkich stron otoczony przez kraje, należące do Litwy, i musiał się jej poddać.

Walcząc z Moskwą, książęta litewscy szli przez ziemię smoleńską, i książęta smoleńscy musieli się poddać wpływowi Litwy i wspólnie z Olgierdem stanąć do walki przeciwko Moskwie.

Długi czas trwał spór Olgierda z Moskwą o miasta Psków i Nowogród. Oba te miasta przechylały się to na stronę Moskwy, to Litwy, i zapraszały książąt to z Moskwy, to z Litwy, zależnie od tego, która strona w tym czasie wydawała się im potężniejszą. Po długich targach udało się Olgierdowi ostatecznie osadzić w Pskowie księciem syna swego Andrzeja. Nowogród, obawiając się Litwy, również starał się podtrzymać z nią dobre stosunki.

Książęta litewscy trzykrotnie prowadzili długie walki z Polską o ziemie wołyńsko-halickie. Wojny te skoń-

czyły się tem (1377), że ziemie brzeska, włodzimierska i łucka dostały się Litwie, lwowska, chełmińska i betska pozostały przy Polsce. Podczas tych wojen Litwini ogromnie poniszczyli sąsiednie polskie ziemie: lubelską, sandomierską i krakowską.

Tak więc Olgierd pod swoją władzą zjednoczył większość krajów zachodniej i południowej Rusi. Państwo litewskie za panowania Olgierda ciągnęło się od morza Bałtyckiego do morza Czarnego.

Chrześcijaństwo w Litwie. Olgierd po zajęciu tylu ziem ruskich, mieszkańcom ich wyznania greckiego pozostawił zupełną swobodę wyznania. W samym Wilnie żona Olgierda, wyznania greckiego, trzymała na swym dworze duchownych wyznania greckiego. Kilku synów Olgierda, którzy otrzymali rządy w krajach rusińskich, przyjęło wyznanie greckie, lecz w samej Litwie, pomiędzy Litwinami, wyznanie greckie nie miało większej ilości stronników. Sam Olgierd do końca swego życia wytrwał w wierze swoich ojców. Ciało jego zostało spalone według staro-litewskiego zwyczaju.

Taką samą wolność, jak i prawosławni Rusini, mieli również i Litwini, którzy przyjęli wiarę katolicką, a która, chociaż powoli, jednak rozszerzała się w Litwie. Za panowania Olgierda pan litewski Gasztold, po zostaniu katolikiem sprowadził z Polski dwunastu zakonników i postawił im w Wilnie klasztor. Lecz Litwini, widocznie, nieprzychylnie patrzyli się na szerzenie nowej wiary w swoim kraju, czy może przez kogo podbuntowani, napadli na klasztor franciszkanów podczas nieobecności Olgierda w Wilnie, i wymordowali wszystkich zakonników. Olgierdowi, ceniącemu porządek i zgodę mieszkańców w swoim państwie, takie zachowanie się, chociaż z obcokrajowcami i innowiercami, bardzo się nie podobało i kazał surowo ukarać winnych.

Kiejstut.

Charakter Kiejstuta. Kiejstut jako najodważniejszy obrońca swego kraju należy do najznamienitszych bohate-

rów Litwy. Całe jego życie przeszło w walkach z Zakonem krzyżackim i Polakami. W ważniejszych wypadkach stawał też wspólnie ze swoim bratem Olgierdem do walki z Rusinami, jak to było podczas walk z Moskwą. Jak zruszczonego Olgierda, Rusini uważali za przedstawiciela swego narodu w wielkim księstwie litewskim, tak przedstawicielem Litwinów był Kiejstut. Cała jego rodzina była zupełnie litewska. Żony dla siebie nie szukał wśród księżniczek obcych krajów, lecz ożenił się ze słynną Birutą, córką Widymunta, księcia Żmudzkiego. Stykając

się wciąż w wojnach z rycerzami zachodniej Europy, Kiejstut nabył ich obyczajów, posiadał przymioty przykładowego rycerza chrześcijańskiego. Pewna kronika niemiecka tak opisuje charakter Kiejstuta: Kiejstut był mężem walecznym i sprawiedliwym. Zamierzając napisać na Prusy, donosił o tem marszałkowi Prus i w rzeczywistości przybywał. Jeżeli zawarł umowę z

mistrzem, to dotrzymywał jej stale. Jeżeli uważał kogoś z naszych braci za człowieka odważnego, okazywał mu wiele miłości i szacunku. Takie same przymioty przyznaje Kiejstutowi pisarz polski Długosz, nie lubiący książąt litewskich. Kiejstutowi jednak i on przyznaje wiele przymiotów, tak o nim pisząc: „Kiejstut, chociaż poganin, był mężem szlachetnym; ze wszystkich synów Giedymina najmędrszy, i co mu jeszcze więcej chwały przynosi, świątły, ludzki i stały w obietnicach. Tę swoją ludzkość okazał nawet swoim wrogom, starając się wyratować od śmierci wziętego przez Litwinów do niewoli pewnego niemieckiego komendanta, słynącego ze swego okrutnego postępowania z Litwinami. Litwini postanowili spalić go na ofiarę swoim bogom. Również okazał Kiejstut oburzenie, widząc, jak na polu bitwy zwycięzcy najokrutniej znęcali się nad ciałami poległych. Podczas wojen niejednokrotnie okazał niezwykły dar orientacyjny. Dwa razy dostał się do niewoli, i dwa razy udało mu się zbiec szczęśliwie i wrócić do swej ojczyzny.

Walka z Zakonem krzyżackim. Takim był mąż, któremu się dostał ciężki obowiązek bronienia Litwy przed Zakonem krzyżackim. Zadanie to było szczególnie ciężkie, dlatego, że Zakon krzyżacki był u szczytu swej potęgi. Mistrzem (od 1351) był bardzo dzielny i mądry mąż, Winrich von Kniprode.

Zakon krzyżacki widząc, że odrazu nie będzie mógł zawojować Litwy, starał się powoli, lecz stale ją osłabiać. Granicę litewską otoczono twierdzami, stamtąd Krzyżacy bezustanku małymi oddziałami wpadali do Litwy. Po zniszczeniu jakiejś okolicy pośpiesznie wracali do swoich twierdz, dopóki nie napadło na nich liczniejsze wojsko litewskie. Oprócz tego Zakon urządzał co rok większe napady, z większą ilością wojska. Wówczas wdzierali się głębiej do Litwy; później podzieliwszy się na mniejsze oddziały, starali się zniszczyć kraj na jaknajwiększej przestrzeni. Takich większych napadów na Litwę od 1345 do 1377 roku w pismach z owych czasów wspo-

mniano 70 z Prus i około 30 z Kurlandji. Takim sposobem Zakon chciał powoli osłabić Litwę, aby zniszczony kraj później już z łatwością zająć.

Litwini przewidując napad, kryli się w lasach ze swoim dobytkiem, oczekując możności zastąpienia drogi, powracającemu wojsku wroga; zawalali drogę ściętymi drzewami i tym sposobem udawało im się zniszczyć znaczne oddziały krzyżackie. Litwa wówczas mało miała mieszkańców, w zniszczonym kraju trudno było znaleźć pokarm i paszę dla wojska, dlatego Krzyżacy z większą ilością wojska na długi czas w Litwie pozostać nie mogli.

Kiejstut ze swojej strony takimi samymi najazdami niszczył ziemie Zakonu. Wyprawy Litwinów były innego rodzaju. W Prusach kraj był gęściej zaludniony, miał dużo wzmocnionych miast, dlatego z małym oddziałem żołnierzy Litwini nie śmieli się w Prusach pokazać. W gęsto zaludnionym kraju łatwiej było znaleźć pokarm dla większego wojska, dlatego Litwini ciągnęli do Prus w większej ilości i po zniszczeniu znacznieszego obszaru, po nagromadzeniu rozmaitego dobytku w bogatym kraju wracali do domu. Takich napadów Kiejstuta w kronikach ówczesnych wspomniano 31 na Prusy i 11 na ziemie Zakonu Kawalerów Mieczowych.

Dla obrony swego kraju Litwini wybudowali wiele zamków. Najmocniejszym z nich było Kowno, postawione przy zbiegu dwóch rzek: Niemna i Wilji. Mistrz Zakonu krzyżackiego, przy pomocy mistrza Kawalerów Mieczowych obległ z wielkim wojskiem i zburzył Kowno (1362 r.). Litwini odbudowali zamek kowieński w innym miejscu (Nowe Kowno). W roku następnym wojsko Zakonu zburzyło i tę jeszcze niezupełnie ukończoną twierdzę i inne twierdze Litwy, leżące na zachód od Kowna. Niemen pozostał otwartym. Z większych bitew w otwartym polu godne wspomnienia są bitwy nad Strawą niedaleko Rumszyszek (1347) i nad Rudawą, w pobliżu Królewca (1377). W tych bitwach wojsko litewskie było rozproszone, Zakon rozgłosił te walki jako wielkie swoje zwycięstwa, lecz po ważniejszych następstwach one za sobą

nie pociągnęły. Że wojsko litewskie niezupełnie było pobite, widać z tego, iż Litwini wkrótce znowu napadają na kraj Prusów.

W walce z Litwą Zakon otrzymywał pomoc nie tylko ze wszystkich krajów niemieckich, lecz również i z dalszych krajów: z Holandji, Czech, Węgier, Francji. Jednak książęta litewscy zdołali obronić swój kraj i nie ustąpili Zakonowi ani piędzi swojej ziemi. Widocznie, siły dwóch walczących stron były mniej więcej równe, lecz Litwie dawała potęgę zgoda i jedność ich wodzów.

Rokowania o chrzest. Olgierd i Kiejstut tak samo, jak i Giedymin, zaczęli z chrześcijanami rokowania o chrzest. Papież Klemens VI pisał do Kiejstuta i jego braci, zachęcając ich aby przyjęli chrzest i obiecywał Kiejstutowi koronę królewską (1349). Cokolwiek później Olgierd i Kiejstut zwracali się do cesarza Niemiec Karola IV (1358), proponując, że jeżeliby on pogodził ich z Zakonem krzyżackim, oni skłoniliby się przyjąć chrzest. Karol IV posłał swych przedstawicieli w tej sprawie do Litwy. Olgierd i Kiejstut postawili takie warunki: „Zakon krzyżacki ma zwrócić Litwie ziemie, leżące między Preglem i Dźwiną, sam zaś niech się przenosi na Podole, w stepy rusińskie bronić chrześcijan od Tatarów.“ Tak przerwały się rokowania o chrzest.

Litwa na rozdrożu.

Zmiany w Litwie. Olgierd miał 12 synów. Najukochańszym z nich był Jagiełło. Olgierd nazaczył go swym następcą. Kiejstut zaś ze swojej strony wyraźnie pragnął pozostawić na swoim miejscu syna Witolda, rówieśnika Jagiełły, który rósł wspólnie z nim w wielkiej przyjaźni. Widocznie Olgierd i Kiejstut po swojej śmierci chcieli pozostawić w Litwie taki sam sposób rządzenia, jaki był przez nich wprowadzony i który okazał się dla Litwy bardzo odpowiedni. Ale podczas długiego panowania Olgierda i Kiejstuta wiele się w Litwie zmieniło. Dojrzała, mianowicie, ważna sprawa, której nie można było dłużej odkładać: wprowadzenie wiary chrześcijań-

skiej. Mężowie starej daty — Olgierd i Kiejstut — trzymali się mocno wiary swoich ojców. Lecz ich synowie, Jagiełło i Witold, przewidzieli, że stara wiara litewska nie może się dłużej utrzymać. Widzieli oni, że muszą przyjąć tę wiarę, jaką już wokoło wyznają wszystkie narody. Nieco zruszczona rodzina Olgierda ciągnęła do obrządku greckiego. Wielcy zaś książęta Litwy bardziej byli skłonni do przyjęcia religii katolickiej. I Gedymin, i Olgierd z Kiejstutem, i Jagiełło rozpoczęli rokowania o przyjęcie wiary katolickiej.

Walka Kiejstuta z Jagiełłą. Po śmierci Olgierda (1377) ze zgodą Kiejstuta wielkim księciem Litwy był uznany syn Olgierda Jagiełło. Stary Kiejstut, dając przykład jedności, dobrowolnie uznał władzę Jagiełły, spodziewając się, że ten ostatni idąc śladami swego ojca, tak samo w jedności będzie żył z jego rodziną i wspólnie z Witoldem będzie rządził Litwą, jak dotychczas rządził Olgierd z Kiejstutem. Lecz Jagiełło, ulegając wpływowi swojej matki i braci, chciał się uwolnić z pod opieki stryja i w tym celu zawarł potajemną umowę z Zakonem przeciwko Kiejstutowi. Jednakże tak doświadczony mąż jak Kiejstut zaraz zauważył zmianę w postępowaniu Jagiełły, otoczył z wojskiem Wilno, zdobył zamek z całym dworem Jagiełły i w jego pałacu znalazł akt umowy z Krzyżakami. Mając tak wyraźny dowód zdrady Jagiełły, Kiejstut zabrał mu Wilno i sam się ogłosił wielkim księciem Litwy. Jagiełło zostawił jego ojcowiznę, Witebsk i Krewo.

Jednakże Jagiełło nie przestał i dalej knuć intryg przeciwko swemu stryjowi. Przez brata swego Skirgiełłę zawarł nową ugodę z Zakonem krzyżackim i prosił go o pomoc przeciwko Kiejstutowi. Gdy Kiejstut wyruszył na wojnę z bratem Jagiełły, księciem czernihowskim Korybutem, Jagiełło zajął Wilno, połączywszy się zaś z Krzyżakami, zdobył Troki. Otrzymawszy o tem wiadomość, Kiejstut pośpiesznie wrócił do Litwy, z pomocą Witolda zebrał wojsko na Żmudzi i spotkał wojska Zakonu krzyżackiego i Jagiełły pod Trokami. Gdy się

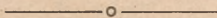
obie strony szykowały do walki, Jagiełło zwrócił się do Witolda, prosząc o pogodzenie go z Kiejstutem. Wówczas Kiejstut i Witold przybyli do obozu Jagiełły umawiać się o warunki zgody, lecz zaraz obaj zostali pochwyceni i wprowadzeni do Wilna. Kiejstut był zamknięty w zamku w Krewie i po czterech dniach uduszony, czy z wiedzą Jagiełły, napewno powiedzieć nie można. Rozgłoszono pomiędzy ludźmi, że Kiejstut sam się udusił. Ciało jego przywieziono do Wilna i ze wszystkimi obrzędami wspaniałego pogrzebu spalono.

Walka Witolda z Jagiełłą. Witoldowi udało się zbiec z więzienia. Uciekł on do Krzyżaków, prosząc ich o pomoc i tam przyjął chrzest (1383). Zakon z początku oddał Witoldowi na granicy Litwy małe miasteczko Nowy Marienburg, później powierzył mu nowo zbudowaną twierdzę Kowno. Witold uznał władzę Zakonu.

Jagiełło widząc, że Witold, podtrzymywany przez Żmudzinów, może być niebezpieczny, zaczął go prosić o zgodę. Witold namawiany przez swych stronników, ostatecznie przystał na to. Rozchodząc się z Zakonem krzyżackim, zburzył ich twierdzę Nowy Marienburg i Georgenburg i powrócił do Jagiełły. Połączone wojska Witolda, Jagiełły i Skirgiełły zburzyły zbudowaną przez Niemców twierdzę w Kownie. Niemen aż do Prus znów był wolny, gdyż na tym pograniczu Litwy nie pozostała już żadna twierdza Zakonu krzyżackiego.

Witold pogodziwszy się z Jagiełłą, otrzymał ziemię grodzieńską i brzeską, zdaje się, że była mu obiecana i ziemia trocka, którą jednak Jagiełło oddał Skirgiełle. Witold obiecał wiernie służyć Jagiełle. Tak nastąpiła znowu zgoda pomiędzy znamienitymi książętami Litwy, lecz nie trwała ona długo. Jagiełło nie ufał już zupełnie Witoldowi. Przeciwko Jagiełle powstał jego brat książę płocki Andrzej. Tak więc nie było jedności i zgody pomiędzy następcami Olgierda i Kiejstuta. Różniła też książąt bardzo ważna sprawa — mianowicie wyznanie. Synowie Kiejstuta przyjęli religię katolicką, kilku braci

Jagięły było wyznania greckiego. Sam Jagiełło z najmłodszymi swymi braćmi trzymał się starej religji Litwinów, lecz i on przyrzekł Zakonowi krzyżackiemu przyjąć wiarę katolicką (1382). Naród litewski stał na rozdrożu, rozglądając się, w którą stronę ma się zwrócić, na wschód czy na zachód, do ruskiej cerkwi prawosławnej, czy do kościoła katolickiego.

Część druga.

Litwa w związku z Polską.
(1385—1569).

Unja i chrzest.

Polska i Litwa. Po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370) skończył się ród królewski w Polsce. Tron polski dostał się królowi węgierskiemu Ludwikowi, synowi siostry Kazimierza. Po jego śmierci królestwo węgierskie odziedziczyła jedna z córek Ludwika, Marja, która wyszła za mąż za Zygmunta Luksenburskiego, druga zaś Jadwiga była uznana królową Polski. Była ona zaręczona z księciem Austrii Wilhelmem Habsburskim, tym sposobem i Polska dostałaby się Niemcom i złałaby się z Austrią, jak się zlały Czechy z Węgrją. Polacy chcąc tego uniknąć, szukali dla swej królowy innego męża, a króla dla siebie, i postanowili powierzyć tron polski wielkiemu księciu Litwy Jagielle. Litwini swoimi napadami bardzo niszczyli ziemie polskie. Polacy wierzyli, że z zaproszeniem Jagielle na tron polski napady te ustaną. Polska straciła swoje ziemie na północy przy ujściu Wisły, przez to została odepchnięta od morza. Ziemie te zajął Zakon krzyżacki. Zapraszając na króla księcia Litwy, Polacy się spodziewali, że z pomocą Litwy można będzie te ziemie odebrać, ponieważ Litwa również prowadziła walkę z Zakonem. Wspólne więc sprawy jednego i drugiego narodu zmuszały Litwę i Polskę do związku.

Unja. Jagiełło zgodził się przyjąć zaproszenie panów polskich i posłał do Węgier posłów, prosząc za żonę Jadwigę. Umowa była spisana w zamku krakowskim w 1385 roku (14 sierpnia), Jagiełło ze swej strony dał następujące

obietnice: 1) przyrzekł sam z całym swoim narodem przyjąć wiarę chrześcijańską; 2) na swój koszt odzyskać wszystkie ziemie, które Polska utraciła; 3) wszystkie kraje Litwy i Rusi na zawsze przyłączyć do Polski; 4) podjął się zapłacić księciu Austrii 200 000 florenów jako odszkodowanie za to, że Jadwiga nie wychodzi zamąż za Wilhelma. Zakon krzyżacki dowiedziawszy się o tych umowach, starał się je obalić, napadł na Litwę, żeby Jagiełło nie mógł wyjechać do Polski. Lecz Jagiełło, pomimo wszystko, wybrał się w drogę, po przybyciu do Krakowa przyjął chrzest (15 stycznia 1386 r.), pojął za żonę Jadwigę i został ukoronowany na króla polskiego. Razem z Jagiełłą przyjęli w Krakowie chrzest i ci bracia Jagiełły, którzy jeszcze nie byli ochrzczeni. Witold w katedrze krakowskiej również uczynił wyznanie wiary katolickiej, okazując tym, że chce iść wspólnie z Litwą, która od tego czasu miała zostać katolicką.

Chrzest. W początkach 1387 roku Jagiełło w towarzystwie książąt litewskich, arcybiskupa gnieźnieńskiego z orszakiem księży i panów polskich powrócił do Wilna ochrzcić Litwę. Litwini, zachęceni przez Jagiełłę, gromadami szli do chrztu. Ponieważ pomiędzy przybyłymi z Polski księżmi nie znalazła się dostateczna ilość księży, umiających po litewsku, więc Jagiełło i Witold sami tłumaczyli pacierze po litewsku. Bardzo dużo pomogli, umiający po litewsku, franciszkanie wileńscy. W Wilnie koło góry zamkowej, gdzie się palił święty ogień litewski, postawiono kościół katedralny. Ażeby szerzyć wiarę katolicką w Litwie założono biskupstwo wileńskie (1388). Z Wilna Jagiełło odbył podróż do innych miast Litwy, zachęcając mieszkańców do przyjmowania chrztu. W ten sposób religja chrześcijańska była wprowadzona i uznana za panującą w całej Litwie. Rusini obrządku greckiego pozostali przy swojej religji, wszyscy zaś Litwini przyjęli religję katolicką.

Witold wielkim księciem Litwy.

(1392—1430).

Niezadowolenie Litwy z unji. Połączenie się z Polską odebrało Litwie jej wielkiego księcia, oderwało go od spraw Litwy. Jagiełło, zostawszy królem Polski, mieszkał przeważnie w Polsce. Chcąc zaś utrzymać pod swoją władzą Litwę, w Wilnie i w innych ważniejszych

twierdzach Litwy postawił polską załogę. Sprawy Litwy myślnano załatwiać z Krakowa. Lecz takie wielkie i potężne państwo, jaką była wówczas Litwa, czyż mogło się wyrzec swej samodzielności, sprawy Litwy czyż można było załatwiać z dalekiego Krakowa? To przewidział sam Jagiełło, i rządy nad Litwą powierzył swemu bratu Skiergielle.

Poddanie się Jagiełły obcym wpływom, postawienie w Litwie obcego wojska, przyłączenie ziem litewskich do Polski, musiało wywołać powstanie Litwy przeciwko

Jagielle. Litwini byli bardzo niezadowoleni, że obcy zaczynają rządzić wielkiem księstwem, czego przedtem nie było. Z tego niezadowolenia skorzystał Witold, postanawiając odzyskać dla Litwy samodzielność, dla siebie zaś władzę w Litwie.

Walka Witolda z Jagiełłą. Chociaż Witold od 1387 roku wiernie służył Jagielle, jednak Jagiełło we wszystkim okazywał nieufność Witoldowi. Nie zwrócił jemu jego dzielnicy i Troki oddał wrogowi Witolda Skirgielle, chociaż do rządzenia Litwą bardziej się nadawał katolik Witold, aniżeli obrządku greckiego Skirgiełło. Chcąc wynagrodzić Witolda, Jagiełło dał mu ziemię wołyńską, lecz Witold chciał działać w swej rodzinnej Litwie, a nie na Rusi. Oprócz tego oddając Witoldowi Wołyń, Jagiełło nie wydał żadnego dokumentu dlatego, żeby Witold, nie posiadając go, zawsze musiał zależeć od łaski Jagiełły. Witold przekonał się, że po dobremu nigdy nie odzyska należnego mu miejsca w Litwie i postanowił stanąć do walki z Jagiełłą. Z początku próbował zniecka napaść i wziąć Wilno, lecz ta wyprawa mu się nie udała. Wówczas nie mogąc pozostać w Litwie, wyprowadził się ze swoimi stronnikami do Zakonu krzyżackiego z prośbą o pomoc, obejmując się wypełnić warunki umowy z 1384 roku. Potwierdzając swe przyrzeczenia, pozostawił jako zakładników swego brata Zygmunta, siostrę Ringaiłę, niektórych swoich książąt, stronników i około 100 osób szlachty. Tym razem Zakon ostrożniej obchodził się z Witoldem, lecz pomoc przyrzekł.

Witold przy pomocy Zakonu prowadził dalej walkę z Jagiełłą. Wilna wziąć nie zdołał, lecz zato wziął Wilkomierz, Merecz, Grodno i tak cały kraj nadnie-meński dostał się pod władzę Witolda. We wspomnianych twierdzach stali żołnierze Jagiełły. Litwini i Rusini dobrowolnie poddali się Witoldowi, rozbrajając żołnierzy polskich. Koło Witolda grupowało się coraz więcej jego stronników. Zakon zwrócił zakładników, zastawioną szlachtę. Jagiełło spostrzegł się, że walcząc z Witoldem,

może utracić całą Litwę i postanowił z nim się pogodzić, obiecując oddać mu w zarząd całe księstwo litewskie. Witold zgodził się i powrócił do Jagielly, zrywając z Zakonem krzyżackim taksamo, jak pierwszym razem: spalił twierdzę Ritterwerder, Nowe Grodno i zamek Metena, które Zakon zbudował w Litwie, ażeby pilnować Witolda. Zakon zatrzymał w więzieniu brata Witolda Zygmunta. Oddając Litwę Witoldowi, Jagiełło pozostawił sobie tytuł wielkiego księcia litewskiego. Witold wydał w tym celu specjalne pismo (1392 r.), w którem obiecał nie odłączać się od królestwa polskiego, w razie potrzeby dać pomoc Jagielle i Jadwidze. Stosunki pomiędzy Witoldem, któremu powierzono władzę w Litwie, i wielkim księciem Jagiełłą w tej umowie nie zostały wyraźniej omówione. Ustanowienie ich pozostawione było przyszłości i miało zależeć od tego, jaką władzę zdobędzie sobie Witold w Litwie.

Rządy Witolda w Litwie. Rządy Witolda rozpoczęte w 1392 roku przyniosły Litwie przedewszystkiem spokój. Zbiedzona długimi wojnami Litwa mogła przyjść do siebie, zając się porządkowaniem swego domowego życia. Wprawdzie i Witold prowadził wiele wojen, lecz przeważnie w obcych ziemiach. Właściwa Litwa rzadko oglądała wrogów w swoich ziemiach. Napady Zakonu krzyżackiego prawie zupełnie ustały. Witold mocno ujął w swoje ręce rządy w Litwie. Jagiełło musiał się zadowolnić jedynie tytułem wielkiego księcia Litwy. W Litwie powstało kilka znaczniejszych ksiąstewek, których wodzowie jako samodzielni książęta zaledwie uznawali władzę wielkiego księcia. Witold chciał skasować te księstwa. Skirgielle zabrał ziemię połocką, i czasowo dał mu część Wołynia. Pokonał w bitwie pod Lidą księcia Briańska i Nowgorodu-Siewierskiego Korybuta (1393) i odebrał mu ziemie. Z Wołynia wygnał syna Lubarta Teodora, pokonał i innych książąt Wołynia. Z Podola wygnał syna Korjata Teodora (1394). Część Podola pozostała przy Polsce, część wziął Witold. Synowi Olgierda Władzimirzowi odebrał Kijów (1395)

i oddał Skirgielle. Wkrótce książę ten umarł i Witold sam objął rządy w Kijowie, wyznaczając tam swego namiestnika. Tym sposobem wielkimi obszarami, będącymi pod rządami oddzielnych książąt, zaczął rządzić sam Witold; w ten sposób potęga jego znacznie wzrosła. Na Rusi Witold w dalszym ciągu wykonywał plan Olgierda, głoszącego, że wszystkie ziemie Rusi muszą należeć do Litwy. W tym celu trzeba było pokonać Moskwę. Witoldowi zdawało się, że najlepiej będzie to można urzeczywistnić przy pomocy Tatarów. Wśród chanów tatarskich powstała zatargi o władzę.

Chan Złotej Ordy Tochtamysz, wypędzony przez okrutnego Tamerlana, przybył do Witolda, prosząc o pomoc. Witold zgodził się dopomóc i zawarł z nim następującą umowę: „ja uczynię ciebie chanem w Złotej Ordzie, ty uczynisz mnie wielkim księciem w Moskwie.“

Oddanie Żmudzi. Nie można było zaczynać wielkiej wyprawy przeciwko Tatarom, nie mając pewności, że tymczasem na Litwę nie napadnie z drugiej strony Zakon krzyżacki. Witold zjechał się z mistrzem krzyżackim na wyspie na Niemnie, pomiędzy ujściem Niewiaży i Dubissy (1398) i zawarł wieczną zgodę, oddając Zakonowi krzyżackiemu kraj Żmudzki do rzeki Niewiaży. Również obiecał pomóc Zakonowi zająć Psków. Zakon zaś ze swojej strony obiecał taką samą pomoc Witoldowi przy zajęciu Nowogrodu. Zjazd zakończył się ucztą, podczas której uczestniczący w zjeździe bojarowie litewscy ogłosili Witolda królem Litwy.

Wojna z Tatarami. Wojna z Tatarami rozpoczęła się prędzej, niżeli się Witold spodziewał. Po zebraniu wielkiego wojska Witold wyruszył przeciwko Tatarom, wrogom Tochtamysza i spotkał się z nimi nad rzeką Workslą (1399). Wojsko Witolda przez Tatarów zupełnie było rozbite. Z 50 książąt, byłych w wojsku Witolda, padło 20. Sam Witold ledwo zdołał uciec. Jako podziękę za wyratowanie się wystawił dwa klasztory, w Kownie i Oszmianie.

Walka o Żmudź. Bitwa pod Grunwaldem.

Od czasów Mendoga Zakon krzyżacki starał się zająć kraj Żmudzki, wrzynający się między Prusy i Inflanty, i połączyć te dwa kraje. Po przyjęciu przez Litwę chrztu Zakon jeszcze bardziej starał się umocnić na Żmudzi, dopóki w niej nie była wprowadzona wiara katolicka. Zrozumiał on, że gdy Żmudzini zostaną chrześcijanami, trudniej będzie tłumaczyć napady na ten kraj. I zdawało się, że Zakon ostatecznie osiągnie swój cel. Jagiełło w 1382 roku, Witold w 1384 roku zapisali Zakonowi Żmudź po Dubiszę. Witold w 1398 roku oddał ten kraj Zakonowi do Niewiaży. Lecz po przegranej bitwie nad Workslą zgoda z Zakonem krzyżackim zdawała się Witoldowi niepotrzebną, więc po zburzeniu twierdzy Zakonu Nowego Kowna odebrał kraj żmudzki. Wskutek skarg Jagiełły i Witolda papież Bonifacy IX najsurowiej zabronił Zakonowi napadać na Litwę.

Drugie oddanie Żmudzi. Niepokoje, powstałe na ziemiach ruskich, zmusiły Witolda szukać znowu umowy z Zakonem. W 1404 roku w mieście Raciążu zjechali się Jagiełło, Witold i mistrz Zakonu krzyżackiego. Witold znowu oddał Żmudź Zakonowi, Jagiełło jako wielki książę Litwy, oddanie to potwierdził. Witold sam podjął się zmusić Żmudzinów, żeby przyznali rządy Zakonu. Zapewniwszy tak sobie zgodę Zakonu, Witold mógł kilka lat swobodnie zająć się sprawami Rusi. Ostatecznie przyłączył do Litwy Smoleńsk (1405), zajął Odojewo (1407), osadził księciem w Nowogrodzie swego kuzyna Lengwena, dokonał trzech wypraw na Moskwę. Wyprawy te wysoko podnosiły imię Witolda na Rusi. Kraje rusińskie wiedziały, że przy boku Witolda walczą i Polacy, i Zakon krzyżacki, i jego podwładni Żmudzini. Ostatecznie Witold zawarł zgodę z Moskwą (1408) i z Pskowem (1409). Brat Jagiełły Świdrygiełło, który wciąż podnosił bunty na Rusi przeciwko Witoldowi, dostał się w ręce Witolda i był zamknięty w więzieniu. Nic już nie groziło potędze Witolda na wschodzie, mógł on stanąć do rozstrzygającej walki z Zakonem krzyżackim.

Powstanie Żmudzinów. Tymczasem Zakon spieszył się wzmocnić na Żmudzi. Od najznamienitszych bojarów żmudzkich wziął dzieci jako zakładników. Urzędnicy Zakonu badali wybrzeża Jury, Dubissy, szukając odpowiednich miejsc do stawiania twierdz. Cały kraj osnuli siecią szpiegów, donoszących o wszystkim, co się działo na Żmudzi. Starszyzna Zakonu starała się i dobrocią zyskać przychyłność Żmudzinów, posyłając do zniszczonego kraju zboże, konie. Wszystko to bardzo drogo kosztowało Zakon, lecz on nie żałował wydatków, byle tylko mocno stanąć na Żmudzi. Witold jakby tego wszystkiego nie widział, utrzymywał dobre stosunki z Zakonem. Lecz otóż w 1408 roku urzędnicy Zakonu zaczęli się skarżyć, że ludzie Witolda w różnych sprawach zaczęli odwiedzać Żmudzinów. Niektórzy Żmudzini wyprowadzili się do Witolda. Zakon postanowił przerwać łączność Żmudzinów z Litwinami, zabraniając wywozić do Litwy towary. Powstałe wskutek tego niezgody z Witoldem doprowadziły do powstania Żmudzinów. Wojsko Witolda przepравиło się przez Niewiażę, twierdze Zakonu zostały zburzone, cały kraj żmudzki poddał się Witoldowi. Wojna z Zakonem była nieunikniona.

Wojna z Zakonem. Witold od dawna starannie szykował się do tej wojny, chcąc powstrzymać pomoc, jaką Zakonowi mogła być udzielona z chrześcijańskich krajów zachodniej Europy. Jagiełło porozsyłał do książąt chrześcijańskich skargi na Zakon. Wyłożył w nich krzywdy, poczynione Litwie i Polsce, przypomniał, że nawet po przyjęciu przez Litwinów religii katolickiej Zakon nie przestał ich mordować, palił przez Jagiełłę zbudowane kościoły. Witold od siebie wysłał podobne pismo, objaśniając, dlaczego był zmuszony wstawić się za Żmudzinami. Zakon odpowiedział takim samem pismem, skarżąc się, że Witold i Jagiełło z pomocą Rusinów i Tatarów chcą odebrać Zakonowi prawnie należące do niego ziemie. Kiedy pośrednictwo cesarza rzymskiego

Wacława nic nie pomogło, miecz miał rozwiązać długi spór pomiędzy Litwą a Zakonem Krzyżackim.

Bitwa pod Grunwaldem. Zakon przeznaczył wielkie pieniądze na wynajęcie wojska w innych krajach. Ściągnięto moc armat, na które mistrz Ulrych Jungingen wiele liczył. Wojsko Zakonu było dobrze uzbrojone i wytrawne w swym rzemiośle.

Litwini z Polakami postawili wojska więcej aniżeli Zakon. Witold przyprowadził ze sobą pułki Litwinów i Rusinów i niemałą liczbę Tatarów. Jagiełło przyprowadził pułki Polaków i pomocnicze wojska z Mołdawji, Wołoszczyzny i Besarabji. Oprócz tego za pieniądze Witolda wynajęto wojsko w Czechach. Połączone wojska Jagiełły i Witolda wtargnęły do Prus i spotkały się z wojskiem Zakonu pomiędzy miasteczkiem Grunwaldem i Tannenbergiem, gdzie w 1410 roku 15 lipca zaszła słynna bitwa pod Grunwaldem, jedna z większych bitew w wiekach średnich.

Wojsko litewskie i polskie stanęło w miejscach pokrytych lasem i krzakami. Wojsko Zakonu nie przyzwyczajone do walki pośród drzew, nie miało odwagi pierwsze zacząć bitwy. Jagiełło również się nie spieszył, czekając, dopóki jaknajlepiej wszystko będzie przyszykowane. Wodzowie Zakonu niecierpliwiąc się, posłali do Jagiełły i Witolda dwóch posłów z dwoma mieczami, zapraszając aby jaknajprędzej rozpoczęli bitwę. Witold i Jagiełło ustawili swoje pułki na placu. Wyborowe wojsko Zakonu najpierw napadło na pułki litewskie i one musiały wytrzymać najsilniejsze natarcie sił zbrojnych. Po godzinie zaciętej bitwy Litwini i Tatarzy rozproszyli się, jak to zwykle czynili oni w bitwach, pociągając tem za sobą znaczną część wojska Zakonu i osłabiając natarcie na pozostałe wojsko. Natarcie Krzyżaków długo powstrzymywały pułki smoleńskie pod komendą odważnego księcia Lengwena, lecz i one zaczęły się chwiać. Wojsko Zakonu przerywało już szeregi polskie. Największa chorągiew polska dostała się Krzyżakom. Wówczas Witold przyprowadził nie biorące dotychczas udziału w bitwie pułki

litewskie, wkrótce przybyły nowe pułki polskie, powrócili na plac boju Litwini i Tatarzy, którzy jak łatwo rozpraszali się, tak również prędko powracali na pole walki. Bitwa skończyła się zupełną klęską Zakonu. Padł sam mistrz i cała starszyzna i rycerze. Wojsko litewskie i polskie do samego wieczora goniło uciekających. Tak połączone siły Litwy i Polski zdruzgotały na polach Grunwaldu potęgę Zakonu krzyżackiego, który od tego czasu nigdy już nie wrócił do dawnego stanu. Największa zasługa tej wygranej należy się Witoldowi, który przygotował całą wojnę i w samej bitwie najwięcej przyczynił się do zwycięstwa.

Pokój toruński. Dwa dni wojsko litewskie i polskie pozostawało na miejscu bitwy, odpoczywając, chowając zabitych. Gdy już poszli dalej, cały kraj pruski dobrowolnie poddał się zwycięzcom. Została tylko niezdobytą stolica Zakonu Marienburg. Tymczasem komtur Henryk von Plauen zdążył zebrać w twierdzy marienburgskiej cokolwiek więcej wojska, zwieść żywność, dlatego też Jagiełło z Witoldem oblegając tę twierdzę nie zdołali jej wziąć. Przyszła jesień, rozpoczęły się w wojsku głód i choroby. Witold i książę mazowiecki z wojskiem przerzedzonym powrócili. Jagiełło nie wziąwszy Marienburga, musiał wracać do domu. W 1411 roku zawarto pokój w mieście Toruniu. Żmudź pozostała pod rządami Jagiełły i Witolda do ich śmierci. Zakon musiał zapłacić 100 000 grzywien kontrybucji, jako wykup za dwóch wziętych do niewoli książąt. Więc warunki pokoju dla Zakonu były bardzo lekkie.

Ostateczny pokój pomiędzy Litwą i Zakonem krzyżackim zawarto w 1422 roku nad jeziorem Mielnickim. Na mocy tego pokoju Żmudź na zawsze została przyznana Litwie. Wówczas były ustanowione granice między Litwą a Prusami i Inflantami takie, jakie były do ostatnich czasów. Litwa rozdzielając ziemie Zakonu krzyżackiego i Zakonu Kawalerów Mieczowych, odzyskała dostęp do morza.

Wprowadzenie religii katolickiej na Żmudzi. Po odzyskaniu Żmudzi Witold przedewszystkiem postarał się wprowadzić tam religję katolicką. W tym celu w roku 1413 sam zwiedził razem z Jagiełłą Żmudź, zachęcając mieszkańców do chrztu. Większość Żmudzinów już wówczas przyjęła religję katolicką. W tym samym celu w 1416 roku Witold odbył drugą podróż po Żmudzi, w Worniach zbudował kościół katedralny i w większych miasteczkach kościoły parafjalne. Biskupstwo żmudzkie zostało ustanowione na soborze powszechnym w Konstancji, dokąd Witold posłał kilkudziesięciu żmudzkich bojarów, którzy niedawno przyjęli religję katolicką. Na prośbę tych przedstawicieli, sobór wysłał na Żmudź swoich posłów, arcybiskupa lwowskiego i biskupa wileńskiego. Gdy ci przybyli tam, poświęcili w Worniach kościół katedralny, naznaczyli biskupem Żmudzi plebana katedry wileńskiej Macieja, umiającego po litewsku i uporządkowali w tym kraju (1417) wszystkie inne sprawy kościelne. Religja katolicka mocno się zakorzeniła na Żmudzi. Jak przedtem Żmudzini byli bardzo przywiązani do swej starej religii, tak później pokochali religję katolicką i mocno jej się zawsze trzymali.

Unja horodelska. Potęga Witolda. Projekt koronacji.

Unja horodelska. Zwycięstwo pod Grunwaldem zapewniło Litwie spokojną przyszłość. Od tego czasu żaden wróg nie napada na ziemie litewskie. Z wzrostem potęgi Witolda miały się zmienić i stosunki Litwy z Polską. Dlatego w 1413 roku Jagiełło i Witold zwołali w mieście Horodle zjazd magnatów Polski i Litwy w celu zawarcia umowy nowego połączenia się. Bojarowie litewscy obiecali po śmierci Witolda obrać sobie wielkim księciem tego, którego przyzna król polski, naradziwszy się z możnowładztwem. Również i Polacy, jeżeliby Jagiełło umarł, nie pozostawiwszy następcy, mieli nie obierać króla bez wiedzy Litwinów. Te nowe warunki cokolwiek zmieniły na korzyść Litwinów pierwsze

warunki połączenia się. Litwa jest uznana jako samodzielne państwo, rządzone zawsze przez swego oddzielnego wielkiego księcia. Jagiełło i Witold specjalnym pismem rozszerzyli prawa dane Litwinom katolikom w 1387 roku. Wybranim bojarom litewskim szlachta polska nadała swoje herby albo znaki, które wówczas były przez szlachtę używane i miały wielkie znaczenie. Ażeby rozpatrzyć wspólne sprawy obydwóch państw, postanowiono urządzać wspólne sejmy Litwy i Polski.

Potęga Witolda. Z nadejściem spokojniejszych czasów Witold starał się lepiej uporządkować swoje wielkie państwo. Ażeby ludzi oświecać budował kościoły. Podtrzymywał rzemiosła i handel, zawierając w tym celu umowy z Rygą i innymi miastami.

Porządkując wewnętrzne sprawy kraju, Witold nie spuszczał z oczu szerszej polityki, wszystko starał się wykorzystać w celu podniesienia Litwy. Po śmierci żony swej Jadwigi (1399 r.) Jagiełło poddał się zupełnie wpływowi Witolda i nie załatwił żadnej ważniejszej sprawy bez poradzenia się przedtem z Witoldem, którego Polacy uznali za opiekuna swego państwa. Wpływ jego sięgał i do dalszych krajów. Posłowie innych królestw w rozmaitych sprawach niejednokrotnie bywali w Wilnie lub Trokach u Witolda. On sam też często urządzał zjazdy z mistrzem Zakonu krzyżackiego, z cesarzem rzymskim Zygmuntem i Jagiełłą. Psków i Nowogród płaciły Witoldowi daninę. Moskwa nazywała go swoim opiekunem, Tatarzy szukali jego pomocy. Czesi zapraszali go na swój tron. Wnuczkę swą Annę wydał za Jana Paleologa, syna cesarza konstantynopolitańskiego Manuela, ażeby tym sposobem łatwiej było zjednoczyć kościół wschodni z kościołem katolickim. Książęta dalekiej Rusi: Riazania, Odojewa, Nowosielska, uznawali władzę Witolda, składając mu bogate podarunki: złoto, srebro, jedwabie, drogie futra. Tę potęgę Witolda podtrzymywało wojsko, które w karności trzymał jego miecz i rozum.

Projekt koronacji. Kierownicy polityki polskiej (od 1423 r.) z nieufnością zaczęli spoglądać na wzrastającą potęgę Witolda i samodzielność Litwy. Zanikł wpływ Witolda w Polsce, i on postanowił tak ułożyć stosunki Litwy z Polską, żeby nie było żadnej wątpliwości co do samodzielności Litwy. Wyrazicielką tej samodzielności miała być korona królewska, którą Witold postanowił włożyć.

Projekt koronacji Witolda był publicznie ogłoszony na zjeździe w Łucku (1429), zwołanym w celu rozpatrzenia spraw wschodniej Europy. Takiego uroczystego zjazdu nie widziały jeszcze te kraje. Uczestniczył na nim cesarz rzymski, król węgierski i czeski Zygmunt, Jagiełło z Witoldem, legat papieski, posłowie cesarza konstantynopolitańskiego i Zakonu krzyżackiego, oraz znakomitsi książęta Litwy i Rusi. Gospodarz zjazdu Witold z prawdziwie królewską gościnnością przyjmował w swoim zamku dostojnych gości.

Potęga Witolda ukazała się w całej pełni. Cesarz Zygmunt wniósł projekt dostarczenia Witoldowi korony królewskiej w celu uznania jego zasług, dotyczących szerzenia religii chrześcijańskiej. To się zgadzało z pragnieniem Witolda: korona królewska silniej połączyłaby w jedno państwo wszystkie ziemie, należące do Litwy. Jagiełło z początku również się zgodził aby Witold włożył królewską koronę, lecz obecni na zjeździe w Łucku magnaci polscy stanowczo przeciwko temu zaprotestowali, albowiem to się nie zgadzało z zamiarami połączenia Litwy z Polską. Taki opór zadrasnął ambicję Witolda i bojarów litewskich. Zebrani w Łucku wkrótce się rozjechali. Witold zaś widząc, że nie będzie mógł zgodnie ułożyć się w tej sprawie z Jagiełłą i Polakami, postanowił bez zgody Polaków włożyć koronę królewską. Cała Litwa podtrzymała projekt Witolda. Ponieważ kraj litewski był zawsze wolnym, więc jako znaku tej wolności, Litwini żądali dla swego księcia korony królewskiej. Spodziewając się oporu ze strony Polaków, Witold przyjął przysięgę posłuszeństwa od bojarów,

wzmocnił swoje wojska. Oznaczono dzień koronacji Witolda na 8 września 1430 roku. Sproszeni goście już się zjechali. Zygmunt wysłał korony, lecz Polacy zastąpili drogę posłom cesarskim, jadącym z koronami, i nie przepuścili ich do Litwy. Koronacja została odłożona. Nie było sądzonem Witoldowi doczekać się jej, wkrótce 27 października umarł w 80 roku życia. Przed śmiercią oddał Litwę przybyłemu Jagielle. Dzieci nie zostawił. Pochowanym został w postawionym przez siebie kościele katedralnym w Wilnie.

Charakterystyka Witolda. Witold był małego wzrostu, ale bardzo żwawy. W jedzeniu i picu wstrzeмиęźliwy, wina zupełnie nie używał, zadawałnając się czystą wodą. Przyjmując gości, lubił gościnność i wystawność. Bardzo szanował kulturę, starał się zaraz wprowadzić to, co uznał za pożyteczne. W celu rozszerzenia zachodnio - europejskiej kultury, podtrzymywał kościół katolicki. Jako mąż wojny, starał się poznać wszystko, czem można było ulepszyć prowadzenie wojny, utrzymując przytem wojsko w surowej dyscyplinie. Każdą pracę wykonywał niezwłocznie, wszelki opór stłumiając w samym z początku, umiejętnie ukrywając swoje plany i zamiary. Po ojcu odziedziczył odwagę, roztropność. Odznaczał się sprawiedliwością wogóle. Dla swych podwładnych był stanowczym, lecz wymagającym od nich wiele, troszczył się przytem o ich potrzeby. Te wrodzone zdolności, połączone z niezwykłą pracowitością, uczyniły Witolda nie tylko najznakomitszym bohaterem narodu litewskiego, lecz znakomitą postacią w historii świata. Litwa przy nim dosięgła potęgi, jakiej dotychczas jeszcze nie widziała. W szkole Witolda wyrosła nie mała ilość magnatów litewskich, którzy później biorąc udział w rządach litewskich, starali się prowadzić swój kraj drogą samodzielności, utworowaną przez Witolda.

Świdrygiełło i Zygmunt I.

Świdrygiełło wielkim księciem litewskim. Witold umierając nie pozostawił dzieci. Młodszy jego brat Zygmunt już przez to, że był bratem Witolda i stronnikiem jego samodzielnej polityki, mało mógł mieć nadziei, aby Polacy dopuścili go do rządów w Litwie. Jagiełło więc naznaczył swego młodego brata Świdrygiełłę wielkim księciem litewskim.

Sam Jagiełło pierwszy musiał pożałować tego wyboru, gdyż Świdrygiełło wnet poróżnił się z Jagiełłą i Polakami. Korzystając ze śmierci Witolda, Polacy zajęli Podole. Otrzymawszy o tem wiadomość, Świdrygiełło się oburzył i, żądając oddania zajętych ziem, zatrzymał Jagiełłę w Wilnie, tak że Polacy szykowali się zbrojnie uwolnić swego króla. Świdrygiełło ostatecznie uwolnił Jagiełłę, lecz nie wyrzekł się zabranych ziem i zaczął o nie walkę z Polakami. Powodzenia w tej wojnie Świdrygiełło nie miał, więc zawarł umowę pokojową na dwa lata, zamierzając przez ten czas lepiej przygotować się do wojny. Szukał pomocników, prowadził umowy z Zakonem krzyżackim i cesarzem Zygmuntem, prosił go o przysłanie korony królewskiej obiecanej Witoldowi. Polsce groziła ciężka wojna z Litwą. Tylko gwałtowna przemiana wodza Litwy mogła usunąć niebezpieczeństwo tej wojny. Świdrygiełło miał w Litwie wielu wrogów. Podburzeni przez Polaków Litwini obrali wielkim księciem brata Witolda Zygmunta władającego wówczas księstwem starodubskim. Zygmunt przybywszy do Litwy, niespodziewanie napadł na Świdrygiełłę w Oszmianie (1432), pobił jego żołnierzy i zajął Wilno. Świdrygiełło, utraciwszy rządy w Litwie, zbiegł do ziem ruskich.

Wielki książę litewski Zygmunt. Ziemie ruskie podtrzymały wygnanego z Litwy Świdrygiełłę. Zygmunt musiał te ziemie odebrać. I w samej Litwie Świdrygiełło miał stronników, więc położenie Zygmunta było bardzo ciężkie. Musiał wezwać na pomoc Polaków i odnowić

umowę na warunkach zjednoczenia, przyznać, że rządy dostał w Litwie tylko dożywotnio, po jego zaś śmierci Litwa ma być zwrócona królowi polskiemu i jego następcom.

Bitwa nad rzeką Świętą. Świdrygiełło, zebrawszy wojsko ze wszystkich ziem ruskich, po otrzymaniu pomocy od mistrza zakonu Kawalerów Mieczowych wtargnął do Litwy. Niedaleko Wilkomierza wojsko Świdrygiełły spotkało się z wojskiem Zygmunta zebranem z Litwy. Były w niej i pułki polskie, przysłane na pomoc Zygmunтови. Wojsko Zygmunta było mniej liczne, lecz lepiej zorganizowane. Bitwa zaszła nad rzeką Świętą (1 września 1435 r.) w miejscu nazwanem Kowa, po słowiańsku Pobojsk. Wojsko Świdrygiełły zostało zupełnie rozbite. W bitwie padł i mistrz Zakonu Kawalerów Mieczowych. Po tej porażce ziemie połocka, witebska i smoleńska poddały się Zygmunтови. Świdrygiełło trzymał się jeszcze na południu Rusi, i tylko pod koniec swego panowania (1439) udało się Zygmunтови połączyć pod swoją władzę wszystkie ziemie, należące do wielkiego księstwa litewskiego.

Walka Świdrygiełły z Zygmuntem była jednocześnie walką Rusinów obrządku greckiego z katolikami Litwinami w wielkim księstwie litewskim. Za panowania Witolda przodownictwo należało do Litwinów. Dzięki ich czynom wzrastało i potężniało państwo litewskie. Za panowania zruszczonego Świdrygiełły Rusini chcieli zyskać przewagę nad Litwinami. Powodzenie jednak Zygmunta w bitwie nad Świętą zapewniło znowu Litwinom przodownictwo w wielkim księstwie litewskim. Oprócz tego w tej bitwie padła potęgą Zakonu Kawalerów Mieczowych, jak w bitwie pod Grunwaldem zgnieciona została potęga Zakonu krzyżackiego. Oba te zakony przestały już być niebezpiecznymi dla Litwy.

Śmierć Zygmunta. Zygmunt był ponury, podejrzliwy, surowo obchodził się ze swymi wrogami. Nie lubił magnatów i gnębił ich, najbardziej zaś niecierpiał stronników

Świdrygiełły, książąt z rodziny Olgierda. Uciskając magnatów, podtrzymywał średnią szlachtę, a czasem i nie szlachcicom dawał posady urzędników. Magnaci postanowili uwolnić się od Zygmunta i uknuli spisek przeciwko niemu. Do tej zмовy należeli: dowódca wojsk wileńskich Dowgird i trockich Lelusz. Wciągnęli do spisku jeszcze dwóch książąt Czartoryskich, wprowadzili swoich

żołnierzy do zamku trockiego, gdzie mieszkał Zygmunt i zabili go w dzień Palmowej Niedzieli (1440). Ciało Zygmunta uroczyście pochowano w katedrze wileńskiej obok Witolda.

Jagiello. W 1434 r. zakończył życie wielki książę litewski Jagiełło. Nie dorównał on Witoldowi lotnością umysłu, działalnością, lecz sercem odczuwał to wysokie posłannictwo, jakie mu przypadło w udziale jako apostołowi Litwy, protoplaście nowego potężnego panującego rodu. Wiara chrześcijańska korzystnie wpłynęła na

charakter Jagiełły. Znikła wówczas u Jagiełły ta przewrotność, którą widzieliśmy w walce o władzę z Kiejstutem. Zostawszy chrześcijaninem, odznaczał się pobożnością, zawsze podkreślając swe mocne przekonania katolickie. Mieszkając w obcym kraju, tęsknił za swą ojczystą Litwą i co rok przyjeżdżał polować w jej lasach. Po oddaniu w Litwie władzy Witoldowi zupełnie się z

nim pogodził i wspólnie z nim działał. Miał dobre serce, które mu nie pozwalało używać surowych środków w dążeniu do swych celów. Ten rys charakteru odziedziczyli po nim panujący w Litwie i w Polsce jego potomkowie.

Kazimierz (1440—1492).

Kazimierz wielkim księciem litewskim. Jagiełło zostawił dwóch synów: Władysława i Kazimierza. Po śmierci Jagiełły królem Polski został Władysław. Po

śmierci Zygmunta o rządy w Litwie ubiegały się trzy partje: Świdrygiełły, Mikołaja syna Zygmunta i syna Jagiełły Kazimierza. Moźni panowie Litwy postanowili obrać wielkim księciem litewskim Kazimierza i pospieszyli zaprosić go do Litwy. Polacy, wysyłając Kazimierza do Litwy, mieli inne plany. Uważali oni Litwę za część królestwa polskiego i chcieli żeby Kazimierz jako namiestnik króla polskiego rządził tylko Litwą. W

tym celu młodzieńkiemu 13-letniemu Kazimierzowi, jadącemu do Litwy, dodali dwóch senatorów Polaków, którzy w imieniu Kazimierza mieli sprawować rządy w Litwie. Z tym projektem w żaden sposób nie mogli się zgodzić możnowładcy litewscy, wysoko ceniący samodzielność swego kraju i chcący wziąć w swoje ręce rządy w Litwie. Przybywszy do Wilna na spotkanie Kazimierza, ogłosili go wielkim księciem litewskim.

Towarzyszący Kazimierzowi Polacy, nie mający co w Litwie robić, powrócili do domu. Kazimierz całym sercem ukochał swą ojczyznę Litwę, prędko nauczył się języka litewskiego i zajął się sprawami kraju. Potężni stronnicy Kazimierza, magnaci litewscy, umieli wysoko wznieść władzę swego księcia. Litwa orężem wywalczyła ziemię podlaską z miastem Drohiczyń, którą za Witolda opanowali książęta mazowieccy. Zakon krzyżacki odnowił z Litwą umowę. Opieki Kazimierza szukały republiki Nowogrodu i Pskowa. Posłowie Tatarów krymskich przybyli do Litwy prosić go o wyznaczenie im chana, zbiegłego przedtem do Litwy Hadži-Giraja. Książę Radziwiłł odprowadził go do Krymu i osadził na tronie chanów tatarskich. Hadži-Giraj całe swoje życie pozostał wdzięczny Kazimierzowi i wierny Litwie. Za Kazimierza Litwa znowu doszła do dawnej potęgi, zachwianej po śmierci Witolda. Tylko senat polski nie chciał uznać Kazimierza wielkim księciem litewskim.

Stosunki z Polakami. W 1444 roku w walce z Turkami zginął król polski Władysław. Polacy musieli obierać nowego króla. Żeby unja z Litwą się nie zerwała, Polacy chcąc nie chcąc, musieli zaprosić na króla tego samego Kazimierza, którego dotychczas nie chcieli uznać wielkim księciem litewskim. Kazimierz nie spieszył się z przyjęciem ofiarowanej mu korony polskiej. Skłaniały go do tego ważne przyczyny. Łączyć się z Polską na starych warunkach Litwini nie chcieli. Bez zgody Litwinów Kazimierz nie mógł przyjąć korony polskiej dlatego, że wówczas straciłby Litwę. Syn Zygmunta Michał, który wówczas żył jeszcze, czekał tylko na sposobną chwilę, żeby opanować tron Litwy. Dlatego Kazimierz musiał czekać, aż Litwini umówią się z Polakami o warunki połączenia się. Umowa zaś była prawie niemożliwa. Litwini zgodzili się łączyć z Polską jako oddzielne państwo z takim samym oddzielnym państwem pod władzą jednego panującego. Żądali koniecznie zwrotu Litwie Podola i Wołynia. Polacy zaś trzymali się starych warunków połączenia się, chcieli wprost przyłączyć

Litwę do Polski, nie chcieli się wyrzec urodzajnych krajów Podola i Wołynia. Z drugiej strony zaniechać obrania Kazimierza na kóła polskiego znaczyłoby dla Polaków tyle, co wyrzec się tej potęgi, jaką im dało połączenie się z Litwą. Bez Litwy Polska stałaby się znowu niewielkim państwem, jaką była przedtem. Z tych przyczyn układy szły bardzo ciężko i trwały czas długi. W końcu Kazimierz widząc, że Litwini nie będą mogli pogodzić się z Polakami, przyjął koronę polską, nie omawiając warunków połączenia się. Litwini zadowoleni byli z Kazimierza dopóki mieli go w swoim gronie. Po wyjeździe do Polski mógł się zmienić, mógł się dostać pod wpływ innych ludzi. Dlatego wysyłając go do Polski, wzięli od niego obietnicę pod przysięgą, na mocy której zabezpieczone byłyby prawa Litwy. Kazimierz dał następujące obietnice: 1) Szlachcie litewskiej i miastom przyznaje takie same swobody, jakie mają polskie miasta i szlachta; 2) na wyższe kościelne stanowiska wyznaczać będzie jedynie podwładnych z księstwa litewskiego i tylko gdyby pośród nich odpowiednich nie było, wówczas będzie wyznaczać z innego narodu; 3) duchowieństwu, szlachcie i miastom obiecuje nikogo nie karać bez postanowienia sądu; 4) szlachta zwolniona od wielu podatków i prac odbywanych dla księcia; 5) wielki książę zrzeka się prawa sądenia pańskich poddanych; 6) wielki książę nie powinien przyjmować do swoich dworów włościan pańskich i miejskich; 7) przyrzeka praw Litwy nie pomniejszać, utrzymać je takimi, jakimi były za Witolda a nawet rozszerzyć je; 8) obiecuje ziem, miast i urzędów obcym nie dawać w Litwie, tylko poddanym księstwa litewskiego. Więc to pismo Kazimierza daje Litwie ważne obietnice: podkreśla samodzielność Litwy, stara się ochronić ją od wpływów polskich, lecz z drugiej strony znacznie zmniejszona jest władza wielkiego księcia, zwiększone prawa panów, oraz ograniczone prawa włościan bardziej aniżeli w Polsce.

Wojna z Zakonem krzyżackim. Jako król Polski Kazimierz, prowadząc wojnę z Zakonem, zapraszał

i Litwinów do pomocy, obiecując za to Litwie część ziem krzyżackich, dochodzących do Żmudzi. Lecz Litwini, nie zgadzając się z Polakami, odmówili. Wojna skończyła się pokojem toruńskim (1466). Polska zabrała Zakonowi Warmję, ziemię chełmińską i Pomorze. Zakon krzyżacki uznał władzę króla polskiego i każdy nowy mistrz musiał składać Polsce przysięgę posłuszeństwa.

Wojna z Moskwą. Po zwycięstwie odniesionem nad Zakonem krzyżackim Kazimierz wplątał się w długą wojnę o tron czeski, gdyż chciał go zdobyć dla swego syna Władysława. Kazimierzowi rzeczywiście udało się osadzić go na tronie czeskim, a później i przez Węgrów został obrany królem. Lecz wtrącanie się Kazimierza w sprawy Czechów i Węgrów, wywołało przeciwko niemu opozycję rodziny Habsburgów, panującej w Austrii, i innych władców owych krajów. Starali się oni powstrzymać zbyt szybki wzrost potęgi rodziny Jagiellonów. Kiedy Kazimierz był tak zajęty sprawami dalekich krajów, dla Litwy powstało wielkie niebezpieczeństwo ze strony Moskwy. Książę moskiewski Iwan III po przyjęciu tytułu wielkiego księcia zaczął chytrze obmyśloną, wytrwale prowadzoną wojnę przeciwko Litwie o ziemie rusińskie przyłączone do Litwy. Iwan III łączył się ze wszystkimi wrogami Kazimierza. Litwa musiała wszystkie siły wyteńczyć, żeby utrzymać się w tej walce. Tymczasem Kazimierz zajmował się sprawami Polski, Czech, Węgier, sprawy Litwy powierzył radzie panów, która nie mogła zastąpić we wszystkim wielkiego księcia. Sprawy Litwy wymagały większej troskliwości. Lecz napróżno rada panów Litwy niejednokrotnie prosiła Kazimierza, żeby albo sam zamieszkał w Litwie i jej sprawy prowadził, albo żeby rządy Litwy oddał któremu z synów czy też komuś innemu. Kazimierz od czasu do czasu odwiedzał Litwę, lecz rządów Litwy komuś innemu powierzyć stanowczo odmówił, biorąc na siebie zbyt wielki ciężar rządzenia dwoma państwami, czego nie odważył się uczynić nawet Jagiełło.

Tymczasem Iwan III przyłączył do Moskwy republikę Nowogrodu, która pozostawała pod wpływem Litwy (1479), zajął będące w związku z Litwą księstwo twerskie i otrząsnął się z pod jarzma tatarskiego (1480). Państwo tatarskie podzieliło się: od Tatarów zawołańskich odpadła Orda krymska. Chan jej połączywszy się z wielkim księciem moskiewskim, zaczął napadać i niszczyć kraje litewskie. W samej Litwie Iwan III podburzył przeciwko Kazimierzowi mniejszych książąt, będących pod władzą Litwy. Niektórzy książęta na pograniczu Moskwy usunęli się od Litwy i poddali się Moskwie. Prawda, szkody dla Litwy wskutek tego były nieznaczne, ziemie tych książąt były prawie puste. Kazimierz nie cenił ich zbyt. Jednakże to rozerwanie granicy koło Moskwy było tem niebezpieczne, że zmniejszało znacznie władzę Litwy i w innych krajach Rusi, dotychczas podległych Litwie. Kazimierz nie ośmielił się z całą swoją potęgą stanąć do walki ze spotężniałą Moskwą, szukał koniecznie pokoju, posyłał posłów aby prowadzili rokowania i kiedy Kazimierz umarł, nieunikniona wojna z całym swoim ciężarem legła na barkach następcy Kazimierza.

Litwa za Kazimierza. Kazimierz rządził Litwą 52 lata, królem Polski był 45 lat. Długie jego panowanie dało Litwie pokój i spokojne życie. Przez cały ten czas żaden wróg nie napadał na Litwę. Nauka, rzemiosła, handel szerzyły się, ilość mieszkańców wzrastała. Choć za Kazimierza Litwa nie była tak potężną w wojsko i pieniądze, jak za Witolda, lecz było w niej spokojniej i szczęśliwiej. Starając się wzmocnić swą władzę, kasował oddzielne księstwa, które jeszcze pozostały w Litwie. W Kijowie i gdzieindziej zamiast książąt naznaczał namiestników. W celu wzmocnienia swojej władzy uzyskał od papieża prawo naznaczania biskupów i innych dostojników kościelnych. Starął się zachować w księstwie litewkiem równowagę pomiędzy Litwinami i Rusinami, nie dając wyraźnie pierwszeństwa jednemu lub drugiemu. Chcąc umocnić połączenie się Litwy z

Polską, do samej swojej śmierci nie zgodził się dać Litwie oddzielnego wielkiego księcia. Był bardzo pracowitym. Umarł w Trokach, (1492) mając 65 lat. Zostawił liczną rodzinę. Czterej jego synowie byli królami, piąty kardynałem. Nowej niezwyklej chwały dodał rodzinie Kazimierza syn jego Kazimierz, który zasłynął z pobożności i został zaliczony w poczet świętych (umarł 1484).

Aleksander (1492—1506).

Następcy Kazimierza. Syn Kazimierza Aleksander, pochowawszy w Krakowie swego ojca, pośpiesznie wracał do Wilna. Litwini, nie czekając umowy z Polakami, ogłosili Aleksandra wielkim księciem.

Obejmując rządy w Litwie, Aleksander znacznie rozszerzył swobody bojarów. Posłów do obcych państw, do których zaliczona była i Polska, obiecał posyłać z wiedzą rady panów. Również przyrzekł z wiedzą tej samej rady naznaczać urzędników państwowych i powierzać im zarząd ziem; pieniądze, które wpłyną do kasy, wydawać na cele, wskazane przez radę, obiecał nie bojarom (prostym ludziom) nie dawać pierwszeństwa przed bojarami, dla wszystkich bojarów zachować odpowiednią cześć. Znaczy, że tem pismem znowu znacznie zmniejszono władzę wielkiego księcia, rozszerzono prawa bojarom i ograniczono nie bojarom.

Gdy Polacy zwołali sejm w celu obioru króla, posłowie litewscy przybyli do Polski, oświadczyli, że Litwa już wybrała sobie wielkiego księcia. Dlatego i Polacy nie słuchając się Litwinów, wybrali na króla brata Aleksandra Jana Olbrachta.

Wojna z Moskwą. Aleksander nie posiadał pracowitości i silnej woli swego ojca, więc i kierowanie państwem znacznie mniej mu się powodziło. Gdy poczuł wielki książę moskiewski Iwan III, że rządy w Litwie dostały się w słabe ręce, zaczął od Litwy odrywać jedną ziemię po drugiej. Aleksander, unikając wojny, posyłał od czasu do czasu posłów do Moskwy, szukając zgody.

W końcu po długich rokowaniach nastąpiła tak gorąco upragniona przez Aleksandra wieczna zgoda. Aleksander przyznał Moskwie Nowogród, Psków, Wiaźmę, Kozielsk, Nowosielsk, Odojewo i inne ziemie, dawniej już przez Moskwę zajęte. Ażeby zaś ten pokój utrwalić, Aleksander ożenił się z córką Iwana III Heleną.

Lecz bardzo się Aleksander omylił, spodziewając się, że uległością osiągnie pokój z Moskwą. Iwan III wysy-

łając swoją córkę do Wilna, rozkazał jej mocno trzymać się obrządku greckiego, nie chodzić do kościołów katolickich, dał swoich ludzi, żeby pilnowali Heleny i donosili o wszystkim, co się działo w Wilnie. Iwanowi III chodziło nie o podtrzymanie pokoju z Litwą, lecz o zabranie jej jaknajwiększej ilości ziem. Powodu do wojny nie brakowało. Iwan III głosił się obrońcą obrządku greckiego, który w Litwie jakoby był prześladowany i w roku 1500 rozpoczął nową wojnę.

Litwa zupełnie nie była przygotowana do wojny, nie miała dostatecznie ani wojska ani pieniędzy. Aleksander dowierzał tylko swoim pomocnikom: mistrzowi Kawalerów Mieczowych Pletenbergowi i chanowi kipczackiej Ordy Szach-Achmetowi, z którymi zawarł umowę wspólnie walczyć. Lecz i tej umowy nie wypełnił, nie posłał im na pomoc umówionego wojska. Dowódca wojsk litewskich, rosjanin, książę Konstantyn Ostrogski z niewielką garstką wojska nie mógł się oprzeć znacznie większym siłom rosyjskim i został pobity nad rzeką Wiedroszą. Sam Konstantyn Ostrogski dostał się do niewoli. Wojsko Szach-Achmeta, nie otrzymując pomocy od Aleksandra, cierpiało głód w ogłoconym kraju i ostatecznie zostało zniszczone przez Tatarów krymskich. Sam Szach-Achmet zbiegł do Kijowa. Aleksander rozkazał go pojmać i sprowadzić do Wilna, gdzie Aleksander zaczął radzić się z wrogiem Szach-Achmeta, chanem krymskim, zatrzymał Szach-Achmeta w niewoli, niewdzięcznością płacąc mu za pomoc. Wojsko litewskie było drugi raz pobite pod Mścislawiem. Jednakże Moskwa nie mogła wiaść ani Smoleńska, ani dosięgnąć Kijowa, chociaż ten starożytny ruski gród był celem usiłowań Iwana III. Wojna Moskwę bardzo drogo kosztowała, a korzyści dała niewiele. Iwan III zgodził się rozpocząć rokowania pokojowe. Ponieważ żądania jego były bardzo wielkie, to prawdziwego pokoju zawrzeć nie mogli, zawarli tylko zgodę na lat sześć. Pod władzą Moskwy pozostały wielkie obszary ziemi litewskiej nad rzeką Dżisną z miastami Czernihowem, Homlem, Nowogrodem-Siewierskim, Starodubem, Brańskiem i innemi.

Stosunki z Polakami. Litwa w 1499 roku odnowiła umowę zjednoczenia się z Polską, poprawiając niektóre punkty unji horodelskiej tak, żeby w nich była podkreślona zupełna równość pomiędzy Litwą i Polską. Tak poprawione zjednoczenie się nie oznaczało połączenia się w jedno państwo, lecz samodzielny związek dwóch państw. W 1501 roku podczas obioru Aleksandra na króla polskiego przedstawi-

ciele Litwy zgodzili się zawrzeć bliższy związek z Polską. Umówionem było, że Polacy i Litwini mają obierać wspólnego władcę, który byłby zarazem i królem polskim i wielkim księciem litewskim. Obioru oddzielnego wielkiego księcia dla Litwy nie miało być. Lecz ta umowa nie była zupełnie prawną, brakowało pisma rady panów Litwy.

Najazd Tatarów. W roku 1506 Litwę bardzo zniszczyli Tatarzy. Doszli oni do Nowogródka i Lidy, lecz pod Kleckiem wojsko litewskie pod wodzą Glińskiego pobiło Tatarów. Aleksander nie mógł się cieszyć tem powodzeniem Litwy, leżał bez przytomności ciężką chorobą złożony i wkrótce zmarł. Jedyne z królów polskich pochowany w Wilnie.

Panowanie Aleksandra było dla Litwy nieszczęśliwe. Za jego panowania Litwa straciła wielkie obszary ziemi. Wrogowie często wdzierali się do księstwa litewskiego, wielu mieszkańców uprowadzono do niewoli, wiele dobytku zniszczono. Aleksander przez zbyt wielką swoją hojność roztrwonił dobro państwa, w końcu i sam zbiedniał. W zarządzie państwem bardziej podtrzymywał stronę Rosjan, powierzając im wysokie stanowiska. Szczególniej wywyższył Glińskiego, zbytnio mu dowierzając, z czego Litwini byli niezadowoleni. Z tego powodu powstały wielkie nieporozumienia wśród magnatów litewskich. Ze wszystkich synów Kazimierza Aleksander najmniej był zdolny. Następcy swemu zostawił ciężkie zadanie podniesienia podupadłego gospodarstwa państwowego Litwy.

Zygmunt Stary (1506—1548).

Zygmunt wielki książę litewski. Aleksander dał zbyt wielką władzę zruszczonemu księciu Glińskiemu. Magnaci litewscy nienawidzili Aleksandra, to też gdy ten zachorował, zaprosili coprędzej do Wilna jego brata Zygmunta, który wówczas rządził częścią Śląskiej ziemi. Po przybyciu do Wilna Zygmunt nie zastał już brata przy życiu. Magnaci litewscy, nie zwlekając, obrali Zygmunta

wielkim księciem litewskim. Wkrótce i Polacy uznali go za króla. Zygmunt miał wówczas lat 40, a więc był w pełni sił męskich.

Bunt Glińskiego. Gliński z początku pochlebiał Zygmuntowi, lecz ten nie bardzo mu ufał, choć odrazu wyraźnie nie dawał tego odczuć. Gliński rządził wielką częścią kraju, miał licznych stronników, utrzymywał

swoje wojsko, dlatego też wystrzegając się go, Zygmunt zachowywał się ostrożnie, oczekując sposobności aby się go pozbyć bez wielkiej wrzawy. Gdy Gliński zrozumiał, że nie zdobędzie zaufania, i nie mogąc już mieć wpływów w Litwie jak dawniej, a bojąc się zemsty swoich przeciwników, postanowił zwrócić się do Wasyla III księcia Moskwy i oddać się pod jego opiekę. Zebrawszy więc swoje wojsko, próbował zająć twierdze Mińsk i Słuck — lecz to mu się nie udało. Wojska litewskie wszędzie

go odparły. Wówczas po pokonaniu wielu swoich przeciwników i po zabranii swoich bogactw razem z dwoma braćmi i innymi swymi stronnikami wyniósł się do Moskwy.

Wojna z Moskwą. Aleksander pomimo swoich ustępstw nie mógł uniknąć wojny z Moskwą, chociaż był zięciem księcia moskiewskiego. Tembardziej nie mógł jej uniknąć Zygmunt. Wojna rozpoczęła się jeszcze przed ucieczką Glińskiego do Moskwy. Ducha wojny w Moskwie podtrzymywał sprytny podżegacz Gliński, znający wszystkie słabe strony Litwy. Lecz stan Litwy za Zygmunta przez to był lepszy, że władza znajdowała się w rękach starannego i roztropnego księcia. Gospodarstwo daleko lepiej było prowadzone, a w skarbie znajdowało się o wiele więcej pieniędzy, niż za czasów panowania Aleksandra. Zygmunt wypłacał co rok pensję Tatarom krymskim, i oni niszczyli tylko ziemie moskiewskie, litewskie pozostawiając w spokoju. To też pod Orszą (1508) wojska litewskie rozproszyły wojska moskiewskie. Większość stronników Glińskiego powróciła do Zygmunta. Powodzenie wojenne tak z jednej jak z drugiej strony było zmienne. Wasyl III pogodził się z Zygmuntem (1509), zwracając Litwie ziemie, które był zajął po śmierci Aleksandra. Gliński został w Moskwie. Ziemie jego Zygmunt zajął na rzecz skarbu. Pokój jednak trwał niedługo. Car moskiewski podżegany przez Glińskiego znów zaczął wojnę (1514) i z wielkim wojskiem obległ Smoleńsk. Gliński, człowiek bywały i praktyczny, wynajął w Niemczech artylerję, umiejącą burzyć mury twierdz. W Smoleńsku utworzyła się partja stronników Moskwy. Ci domagali się poddania twierdzy. Mogłaby ona jeszcze czas jakiś utrzymać się, lecz Zygmunt nie nadsyłał pomocy i komendant poddał się Moskwie. Jednak w 1514 r. wojska litewskie znowu zwyciężyły wojska moskiewskie pod Orszą. Po stronie Moskwy było około 80 000 żołnierzy, po stronie litewskiej tylko 25 000. Lecz wojsku litewskiemu przewodził dzielny i doświadczony hetman książę Konstanty Ostrog-

ski, który dopiero co wrócił z niewoli moskiewskiej. Ta druga przegrana pod Orszą pokazała Moskwie, że w otwartej bitwie nie utrzyma się wobec Litwy. Wojska moskiewskie o ile mogły, unikały walk w polu, broniąc się tylko za ścianami twierdz. Lecz i w Litwie nie było już mocnego ducha rycerskiego.

Bojarowie, którzy przywykli przez dłuższy czas do życia spokojnego, nie chcieli wojny. Dlatego też Litwa ze swego powodzenia nie osiągnęła takich korzyści, jakieby mieć mogła, gdyby wojnę przeprowadziła do końca, i zawarła zgodę z Moskwą (1522).

Najmocniejsza warownia litewska Smoleńsk została w rękach moskiewskich. Wasyl III przeniósł do głębi Rosyi mieszkańców Smoleńska, a na ich miejsca sprowadził nowych z ziemi moskiewskiej. Od tej pory bogaty handel Smoleńska upadł i już się nie podniósł więcej. Gliński widząc, że nie otrzyma od Wasyla ani Smoleńska, ani Kijowa, którego nie udało się odebrać Litwie, próbował pogodzić się z Zygmuntem, lecz pertraktacje jego z Litwą zostały wykryte w Moskwie i Glińskiego zamknięto w więzieniu. Po śmierci Wasyla III Gliński znowu się wybił, lecz ciągłemi swemi kręactwami zasłużył na gniew Heleny, carowej moskiewskiej, która kazała znowu go wtrącić do więzienia i wyłupać mu oczy. Wkrótce zakończył burzliwe życie w największej nędzy.

Rozwiązanie się Zakonu krzyżackiego. Zakon krzyżacki łączył się z Moskwą przeciwko Litwie, lecz dni jego istnienia były już policzone. Potężny ongi, doszedł do zupełnego upadku. Rycerze starali się podtrzymać swą władzę, wybierając na wielkich mistrzów znakomitszych książąt niemieckich. Ostatnim wielkim mistrzem był Albert z rodu Hohenzollernów. W Niemczech naówczas szerzył się protestantyzm, głoszony przez Lutra. Albert usłuchał rady Lutra, a postanawiając iść śladami książąt niemieckich, wyrzekł się religii katolickiej, przyjął naukę Lutra i ogłosił się świeckim księciem Prus. Większość rycerzy poszła za przykładem wielkiego mistrza. Polska, nie zwracając uwagi na protest papieża

i cesarza Niemiec, uznała te zmiany. Pierwszy książę pruski uznał władzę Polski w Krakowie na uroczystym zjeździe, oddając należyty hołd królowi Zygmuntowi.

Nowa wojna z Moskwą. Pokój z Moskwą kończył się w 1533 roku. Szykując się do wojny, w tym samym roku zmarł wielki książę moskiewski Wasyl III, zostawiając władzę trzyletniemu swemu synowi Iwanowi IV. W Moskwie zaczęła się walka bojarów o władzę. Litwini chcąc skorzystać z dobrej okazji, chcieli odebrać Moskwie Smoleńsk i wszczęli wojnę. Okazało się, że wiadomości, którym wierzono w Litwie, o rozruchach moskiewskich były przesadzone i Litwini, nie mając wielkiego powodzenia w tej wojnie, wrócili do domu. Wówczas na jesieni Moskwa wysłała 150 000 wojska na Litwę. Wojsko nie spotykając nigdzie oporu, podzieliło się na trzy oddziały i, grabiąc ziemie Litwy, doszło aż w pobliże Wilna. Zygmunt zrozumiał, że ze swoim wojskiem pozbieranem od pługa i po bitwie znów wracającym do domu, niewiele można będzie zdziałać, w następnym więc roku postanowił mieć więcej wojska najemnego. Wojna w 1535 r. toczyła się dla Litwy pomyślnie. W ziemi nowogrodzko — siewierskiej Litwini wzięli twierdze: Homel, Starodub i inne. Cała ta ziemia dostała się w ręce Litwinów. Lecz na odbudowę twierdz nie było pieniędzy, wojska najemne nie otrzymując płacy, rozproszyły się, i zdobyte miasta znów wróciły do Moskwy. Wobec braku pieniędzy na dalszą wojnę Zygmunt zaczął układy pokojowe z Moskwą. Litwa nie chciała wyrzec się Smoleńska, więc faktycznego pokoju nie zawarto, a tylko rozejm na 7 lat. Homel pozostał przy Litwie.

Charakter Zygmunta. Zygmunt II zmarł w 1548 r., mając lat 81. Panował w Litwie przez 41 lat. Wzrostu wysokiego, silnej budowy, w pokarmach i napojach wstrzemięźliwy, od młodości przyzwyczajony do pracy i niewygód. Miał dobrą pamięć, jasny umysł i uważany był za najrozumniejszego z całego rodu Jagiellonów; mówił niewiele, po długim namyśle. Umiał rządzić,

gromadzić skarb, lecz nie żałował pieniędzy, jeżeli chodziło o opłatę żołnierzy lub nagrodzenie zasług. Przez swoją sprawiedliwość zdobył powszechną miłość i tym się wyróżnił od innych władców owego czasu. Zizekł się korony węgierskiej i czeskiej, pragnąc szczęścia swego kraju. Nie brakło mu głębszego zrozumienia polityki, lecz zamało miał silnej woli do wprowadzenia w życie swoich pomysłów. Miłując pokój, szukał spokoju, unikał wojen z sąsiadami. Dla umiłowanego spokoju wyrzekł się wprowadzenia swych pomysłów, dotyczących uporządkowania władzy w państwie, ponieważ sprzeciwiała się im szlachta polska, poszukująca wszędzie swej korzyści. Ten sam porządek z Polski za Zygmunta zaczął się przenosić do Litwy. Swoim rozsądkiem i starannością Zygmunt ochronił poddane mu ziemie od rozruchów, które objęły inne kraje, przedewszystkiem dzięki szerzeniu się protestantyzmu.

Wzmocnienie się szlachty.

Władza wielkiego księcia. Państwo litewskie rosło w potęgę, prowadząc nieustanne wojny. Wielkim księciem zostawał ten z książąt panującego rodu, który miał więcej odwagi i zdolności do prowadzenia wojen. Otrzymywał on wielką władzę, taką jaką posiada podczas wojny wódz.

W ważniejszych wypadkach radził się swych pomocników. Tymi pomocnikami za Giedymina i jego następców byli pokrewni-księżęta, którzy jednocześnie zarządzali podbitymi ziemiami. Ich wpływ, znaczny nawet podczas władzy panującego księcia, silnie wzrastał, gdy o władzę walczyło w Litwie dwu lub więcej kandydatów.

Witold zdobył władzę w Litwie głównie dzięki pomocy mniejszych książąt i panów. To też za Witolda wzrosło znaczenie tych jego pomocników — wielkich magnatów. We wszystkich ważniejszych sprawach Witold słuchał ich rady. Oni kładli swe podpisy przy ważniejszych umowach. Przy wielkich książętach ut-

worzyła się jakoby państwowa rada lub senat. Prawa ich ani liczba nie były wyraźnie określone, wybór ich do rady zależał od woli wielkiego księcia, lecz głos tych doradców już za Witolda miał wielkie znaczenie.

Rada panów. Znaczenie magnatów wzrosło za następców Witolda, kiedy o władzę walczyli Świdrygiełło i Zygmunt. Od czasów Kazimierza magnaci wybierali wielkiego księcia i zdobywali coraz większy udział w rządach państwa. W początkach panowania Kazimierza władza magnatów jeszcze wzrosła ponieważ Kazimierz był niepełnoletni. Potem Kazimierz, mieszkając w Polsce, również znaczną część władzy powierzył magnatom. W Wilnie utworzyła się stała wielka rada panów, która w nieobecności książąt załatwiała wszystkie sprawy państwowe.

Za Aleksandra i Zygmunta, synów Kazimierza, rada ostatecznie uporządkowała i określiła, kto ma w niej prawo głosu. Wzywani byli do niej biskupi, zarządzający ziemiami — hetmani, wyżsi urzędnicy wielkiego księstwa i magnaci.

Większość spraw prowadzili trzej najwyżsi senatorowie, mieszkający w Wilnie lub w pobliżu niego, biskup wileński i wojewodowie wileński i trocki. W wypadkach ważniejszych był zwoływany wielki sejm, na który byli wzywani i mniej znaczeni przedstawiciele państwa.

Wzmocnienie się szlachty. Z początku w zarządzie państwem brali udział znaczniejsi panowie, mający głos w radzie. Oni zarządzali i na powszechnych sejmach, jako bardziej doświadczeni. Przybyli z odleglejszych stron przedstawiciele mniej zamożnej szlachty mieli prawo słuchania spraw, prowadzonych przez magnatów. To też mówiono, że co uchwali król z panami, to szlachta wykona, a więc zadaniem szlachty po powrocie z sejmu do domu było ogłoszenie tego, co na ogólnym sejmie uchwalono. Szlachta zależała od magnatów i w sprawach sądowych. Wielki książę, zajęty mnóstwem spraw państwowych, nie miał czasu przeglądać tych spraw. Często powierzał je członkom swojej rady —

panom. Szlachta z takiego stanu rzeczy nie była zadowolona i od połowy XVI wieku zaczęła żądać praw równych z magnatami. W tym czasie przedstawiciele szlachty w Polsce wywalczyli sobie równe prawa z senatem. Szlachta litewska żądała podobnych praw dla siebie i Zygmunt August musiał je przyznać. W 1566 r. w Litwie wprowadzone zostały nowe sądy. Litwa została podzieloną na powiaty. Szlachta z jednego powiatu otrzymała prawo wyboru sędziów z pomiędzy siebie, sędziowie sądzili sprawy cywilne panów (magnatów) i szlachty. Jednocześnie z sądami powiatowymi wprowadzone zostały i sejmiki powiatowe. Szlachta jednego powiatu otrzymała prawo wyboru przedstawicieli na sejm powszechny, a na sejmikach powiatowych rozważała sprawy państwowe i dawała swoim przedstawicielom instrukcje. Tak więc obok rady panów znalazł się sejm, na którym mieli prawo głosu przedstawiciele całej szlachty. Wielki książę i magnaci musieli się poddać żądaniom szlachty z dwóch przyczyn: książę chciał otrzymać pomoc w przeciągającej się wojnie z Moskwą; magnaci obawiali się, że szlachta żądając powiększenia praw, zechce prosić pomocy Polski i połączy się z nią.

Otrzymawszy sądy i sejmiki powiatowe, szlachta prawie zrównała się w prawach z panami. Lecz powiększając prawa swoje, nie dopuszczała do nich innych stanów. A więc i w Litwie ostatecznie nastąpił podział na takie same stany, jakie były w Polsce: szlachtę, która miała wszystkie prawa i najmniej pełniła obowiązków, i wieśniaków, którzy dźwigali wszystkie ciężary. Szlachta tylko mogła zajmować miejsca rządowe, szlachta mogła swobodnie rządzić ziemią, ona tylko miała głos w zarządzie państwem.

Pańszczyzna.

Niewolnictwo i początek pańszczyzny. Początek niewolnictwa kryje się w zamierzchłej przeszłości wieków. Podobnie jak i w innych krajach, tak i w Litwie do jego

wzmoczenia się przyczyniły się wojny. Żołnierze brali jeńców w czasie wojny, przyprowadzali ich do swego kraju, i po osiedleniu ich na swojej ziemi zmuszali do pracy. Taki był początek niewolnictwa. Od niewolnictwa różni się pańszczyzna lub stałe przypisanie do ziemi. Powstała ona wskutek różnicy w stanie majątkowym. Ci, którzy mieli więcej ziemi, upoważniali do jej uprawiania za pewne wynagrodzenie innych z warunkiem, że zamieszkali na niej rolnicy zawsze na niej pozostaną.

Stany w Litwie. Za czasów Witolda w Litwie było wiele różnych stanów: bojarowie (szlachta), wolni mieszkańcy nie bojarowie, czynszownicy, którzy płacili panom podatek od ziemi, pańszczyźniani i niewolnicy. Głównym obowiązkiem bojarów było stawanie do wojska. Służbę wojskową mogli odbywać tylko zamożniejsi ludzie, gdyż należało stanąć ze swoim koniem i bronią. Lecz za to służba wojskowa dostarczała nowych bogactw: król obdarowywał za zasługi wojenne nową ziemią. Stan wojskowy stał wysoko i rycerskie rzemiosło uważane było za zaszczytne.

Uprawę roli rycerze zrzucali na innych ludzi, zamieszkujących te ziemie. Po przejściu pewnego czasu różnica pomiędzy rycerzami — bojarami a rolnikami i — pańszczyźnianymi była zatwierdzona ustawami.

Włościaństwo. W XV i na początku XVI wieku we dworach wielkich książąt były następujące rodzaje t. zw. ludzi prostych (tak ich nazywają pisma z tych czasów): 1) niewolnicy — parobcy dworscy ze swemi rodzinami. Byli to dworscy niewolnicy. Oni odrabiali wszystkie prace we dworze i za to otrzymywali żywność, lub mogli trzymać pewną ilość trzody i mieli wydzielony kawałek ziemi do uprawy. 2) Przypisani do ziemi włościanie — pańszczyźniani, mieli swoje osady, w których mieszkali od wieków, za nie płacili oznaczony podatek lub odrabiali pracę we dworze (pańszczyznę). Osady, w których żyli tacy pańszczyźniani, były jakby ich własnością, po śmierci rodziców dostawały się dzieciom. Zarządzający

niemi za zgodą dworu, mogli je sprzedawać, przyjmować do nich pomocników, współników lub w inny sposób zarządzać tą ziemią. Włościanie przypisani do ziemi nie mieli prawa od niej odejść. Jednak tych praw zbyt surowo nie przestrzegano. Pańszczyźniani, znalazłszy innych, którzy zgadzali się za osady spełnić wszystkie należne dworowi obowiązki, często je ustępowali, sami zaś wychodzili szukać odpowiedniejszych środków do przeżycia. Jeżeli powiększała się rodzina pańszczyźnianego, jedni pozostawali na dawnym miejscu aby służyć dworowi, inni szukali nowych miejsc i stawali się wolnymi mieszkańcami. Zarząd dworu mógł odnaleźć i powrócić na dawne miejsce zamieszkania zbiegłych mieszkańców osady, lecz najczęściej nie zajmował się ich poszukiwaniem, spodziewając się, że zbiegli ludzie, osiedliwszy się w innym miejscu, wezmą znowu książęcą osadę. Dworom chodziło tylko o to, ażeby uprawiano ziemię, spełniano nałożone za nie obowiązki, płacono czynsz.

3) Trzecim rodzajem ludzi prostych, zamieszkałych w dworach książęcych byli wolni rolnicy, którzy brali ziemię w dzierżawę, płacąc pieniędzmi, zbożem lub pracą. Ten trzeci rodzaj włościan nie był przypisany na zawsze do roli, oni mieli pełne prawo przenosić się z miejsca na miejsce, i tylko mieszkając w jednym miejscu dłużej niż 10 lat, zostawali przypisanymi na zawsze do roli, na której mieszkali. Ażeby nie pozbyć się wolności, włościanie ci brali odpowiednie dokumenty aby dowieść swych praw. Podobnem było życie prostych ludzi i w pańskich dworach, tylko pańszczyżna tam była cięższa aniżeli na dworze wielko-książęcym. Ziemie panów nie były tak rozległe jak wielkiego księcia, panowie więcej pilnowali swoich ludzi, bardziej starali się zbiegłych odnaleźć i wrócić.

Zrównanie niewolników z pańszczyźnianymi. W XVI wieku w Litwie zaszła ważna zmiana, która wprowadziła wszędzie jednakowe stosunki pomiędzy właścicielem ziemi a rolnikiem wieśniakiem. Był to podział ziemi na włóki.

Zarząd dworu wielkiego księcia oddawna przekonał się, że utrzymywanie przy dworze parobków — niewolników nie opłaca się: trzeba ich żywić, a zysk z ich pracy był marny. Dlatego też zaczęto zmniejszać liczbę niewolników, dawano im ziemię oddzielnie, kazano płacić czynsz lub ją odrobić. Ta ważna zmiana zaszła ostatecznie za Zygmunta Augusta, który wprowadził na swym dworze takie gospodarstwo, jakiego wymagała owych czasów nauka ekonomji: ziemię podzielił na równe włóki — osady i oddał do uprawy włościanom, pracę w dworach i zarząd pozostawił dla siebie przy pomocy włościan.

Najpierw należało wymierzyć ziemie rządowe i odzielić je od ziemi pańskiej. Dotąd ziemie wielkiego księcia były bardzo rozrzucone. Przedtem ludzi było niewiele, a ziemi nieuprawnej naokół mnóstwo, to też wieśniacy uprawiali tylko lepsze grunty. Mieszkańcy wsi i dworów mieli prawo korzystać z królewskich lasów, jezior, a w wielu miejscach szlachta zajęła ziemie książęce. Zaproszeni uczeni geometrowie wymierzili ziemie wielkiego księcia, przeprowadzili wyraźne granice, oddzielili ziemie rządowe od pańskich, gdzie należało zamieniali, aby ziemie książęce leżały w jednym obszarze. Po zrobieniu tych robót przygotowawczych zaczęto porządkować gospodarstwa. W miejscach wygodniejszych stawiano większe dwory, w okolicy mniejsze folwarki, a w pobliżu wsi. Ziemie wioskowe były oddzielone od ziemi dworskiej, podzielone na równe włóki — osady i powierzone do uprawy włościanom za ustanowione wynagrodzenie. W dworze pozostała konieczna nieodzowna liczba rolników z liczby dawnych niewolników, wszystkich zaś innych wysiedlono ze dworów i osiedlono w wioskach. Wycięto wiele lasów, utworzono więcej ornych pól. Wtedy również zaludniono zarosłe lasem obszary nadniemeńskie. Od tego czasu różnica pomiędzy niewolnikami i pańszczyźnianymi znika, ziemia jest dawana wszystkim na zawsze z obowiązkiem jej uprawy i odbycia ustanowionych względem państwa obowiązków. Wprowadzono porządek budowania wsi,

podział na równe włóki i gospodarstwo trójpólowe. Byt wieśniaków polepszył się w związku z temi zmianami, również wzrósł dochód z dworów wielkiego księcia.

Wewnętrzny porządek państwa.

Podział władzy. Władza wielkiego księcia opierała się na wielkich obszarach należącej do niego ziemi. Z tych ziem książę najwięcej otrzymywał dochodów na zabezpieczenie interesów państwowych.

Dozór nad dworami książęcymi mieli specjaliści urzędnicy, noszący nazwę namiestników. Oni prowadzili zarząd gospodarstwa, zbierali podatki. Namiestnicy mieli pomocników ciwunów i podciwunów. Na wsiach ciwunom pomagali sołtysi. Przy zakończeniu robót rocznych namiestnik oddzielał część urodzajów na wyżywienie rodziny dworskiej i na inne potrzeby państwa, z pozostałej zaś części urodzajów brał jedną trzecią dla siebie jako zapłatę, a dwie trzecie wnosił do książęcego skarbu. Namiestnicy zbierali podatki od włościan wolnych.

Namiestnicy byli nie tylko zarządzającymi książęcym dworem, lecz i urzędnikami na całą okolicę. Oni dowodzili wojskiem, zwoływanem, o ile tego wymagała potrzeba, doglądali warowni w swej okolicy; sądzili sprawy kryminalne włościan wielkiego księcia, mieszkańców miast, które nie miały prawa magdeburskiego, szlachtę, zarządzającą ziemią książęcą, jak również wieśniaków, należących do panów i innych poddanych.

Namiestnicy większych dworów mieli większą władzę i nazywali się starostami. Jeszcze wyższymi urzędnikami byli wojewodowie. W Litwie właściwej było ich dwu: w Wilnie i w Trokach. Co do władzy był im równy starosta żmudzki. W całym księstwie litewskim ilość wojewodów wzrosła do 10. Wojewodami byli ci sami namiestnicy, tylko większą mieli władzę i na większym obszarze ziemi działali.

Ministrowie. Przy wielkim księciu byli wyżsi urzędnicy, którzy mieli powierzone specjalne interesy

państwa. Z tych urzędników większe znaczenie mieli: 1) Marszałek ziemski lub minister dworu książęcego. On doglądał porządku podczas uroczystości sejmowych i na dworze wielko-książęcym, sądził przestępstwa, które miały miejsce w obrębie książęcego dworu. 2) Kanclerz — naczelnik kancelarii wielkiego księcia. Pod jego nadzorem była kancelarja i pisarze, w jego pieczy była pieczęć państwowa. Ponieważ on dawał rozkazy, w jaki sposób układać pisma, przeglądał podawane, kładł pieczęć, to znaczenie jego było dość wielkie. 3) Skarbnik ziemski lub dozorca skarbów państwowych. On wydawał lub przyjmował pieniądze, lecz gospodarstwa państwowego nie prowadził. Pod jego pieczęcią były składy broni. Pomocnikiem skarbnika ziemskiego był skarbnik dworski, w jego rękach była kasa księcia i inne klejnoty. 4) Wielki hetman — naczelnik całego wojska. Podczas wojny miał wielką władzę. Miał prawo wymierzania kary śmierci. Pomocnikiem jego był hetman polny, naczelnik wojsk najeźmych.

Obowiązki bojarów. Głównym obowiązkiem bojarów, posiadających ziemię, było stawanie do wojska na wezwanie wielkiego księcia i postawienie oznaczonej ilości żołnierza. Wystawiali oni jednego konnego żołnierza z 58 włók. Bojarowie, mający mniejszą ilość uprawnej ziemi, sami stawali do wojska. Włóścianie niekiedy byli brani do posług przy wojsku, lecz chodzenie na wojnę nie było ich obowiązkiem.

Bojarowie uważali się za wolnych od podatków, przekonani, że mogą płacić tylko te podatki, które sami na siebie nałożą. Jeżeli była ważna potrzeba, to sejm nakładał podatki. Te podatki szły na określony cel, były wyznaczane na określony czas i po upływie oznaczonego terminu nie były płacone.

To też skarb litewski okazywał się pusty, jeżeli zachodziła jakaś nowa potrzeba.

Podatki. Wielki książę nakładał jeszcze następujące podatki.

1) Mieszkańcy podbitych ziem płacili do skarbu wielkiego księcia podatek, który w różnych krajach różnie się nazywał.

2) Podatek od sądu i kar był dzielony pomiędzy wielkim księciem a urzędnikami — sędziami.

3) Monopole. Wielki książę pozostawiał sobie prawo dostarczania i sprzedawania niektórych rzeczy, pozwalając je sprzedawać tylko tym, którzy za to opłacali. Do takich monopoli należał wyrób i sprzedaż napojów spirytusowych. Prawo sprzedaży za należną opłatę było obficie rozdzielane. To też w Litwie było wiele karczem. Był też wprowadzony monopol na sól, pracownie słodu, młyny. Wielki książę miał zyski z mennicy (bicie pieniędzy), która od niego zależała.

4) Na wwożone i wywożone towary nakładano cło. Komory celne były jednocześnie składami soli i wosku, sprzedawały sól i skupowały wosk w celu sprzedaży go do obcych krajów. Kiedy wojna z Moskwą ciągnęła się długo, to cła były bardzo podwyższone. Zbieranie podatków i cła przeważnie było oddawane w ręce spółek pieniężnych, najczęściej składających się z żydów. Państwo potrzebując pieniędzy, z góry pobierało dzierżawę za cło, to też często musiało oddawać je bardzo tanio.

Statuty. Dobrze zorganizowane państwo nie może obejść się bez księgi praw, które jasno ustanawiają obowiązki i prawa obywateli. Litwa rządzona w zamierzchłej przeszłości przez wielu książąt, następnie zajęta wojnami, nie miała pisanej księgi praw. Prawem były ustanowione dawne zwyczaje. Lecz przy wzroście państwa długo tak być nie mogło.

Witold i Jagiełło wydali pierwsze statuty piśmienne. Lecz one nie objęły całokształtu najważniejszych spraw życiowych. Była potrzebna księga statutów, gdzieby w porządku były spisane prawa mieszkańców. Takiej księgi statutów doczekała się Litwa w 1529 r. Nosi ona nazwę Pierwszego albo Starego Statutu Litewskiego. Później był on rozszerzony i uzupełniony (1566 i 1588 r.).

Miasta. Większych miast w Litwie nie było i ważniejszego wpływu w życiu państwowem one nie miały. Wielcy książęta, chcąc podtrzymać miasta litewskie, dawali im samorządy z prawami magdeburскими. Miasta w Litwie do dalszego rozwoju nie miały odpowiednich warunków. Większość mieszkańców była zajęta uprawą roli, większe dwory miały swoich rzemieślników, którzy zaspakajali wszystkie potrzeby mieszkańców. Większe drogi handlowe nie szły przez Litwę. Dlatego też miasta nie wzrosły i nie miały większego znaczenia. Cała władza była w rękach bojarów.

Słabość władzy. W Litwie brakowało wielu instytucji, aby państwo było silnem. Nie było stałego wojska. Jeżeli okazała się potrzeba obrony kraju, to zwoływano całą szlachtę, lecz ona zbierała się powoli, niedbale i słabo uzbrojona. W innych krajach było utrzymywane wojsko najemne, lecz aby je utrzymać potrzebne były pieniądze, a bojarowie litewscy podatków płacić również nie chcieli. Nie było silnej władzy najwyższej, nie było policji, która by starała się zmusić do pełnienia rozkazów władzy i wyroków sądowych. Bojarowie spoglądając na Polskę, starali się tylko otrzymać jaknajwięcej swobód, nie chcąc brać obowiązków na siebie, bez czego żaden zespół ludzi nie może się utrzymać. Dlatego też w ciężkich chwilach życia państwowego wielkie obszary Litwy nie miały dostatecznych sił do obrony.

Zygmunt August (1544—1572).

Zygmunt August wielki książę litewski. Następcą Zygmunta II w Litwie i Polsce był jedyny jego syn Zygmunt August. Matka Zygmunta Augusta Bona, chciwa władzy, kiedy syn był jeszcze w kołysce, już starała się zapewnić mu tron w Litwie i Polsce. Życzenia większości Litwy, aby mieć osobnego księcia, zgadzały się z chęciami Bony, i Litwa uznała następcą tronu Zygmunta Augusta (1522). Ośmioletni Zygmunt August był ogłoszony wielkim księciem litewskim przez sejm w Wilnie a następnie koronowany (1529). W 1544 roku Zygmunt Stary po-

wierzył synowi zarząd Litwy, pozostawiając sobie Polskę i tytuł wielkksiążęcy z częścią władzy. Litwa otrzymała znowu oddzielnego księcia dla siebie i związek jej z Polską rozluźnił się. Młody przedstawiciel Litwy zamieszkał w Wilnie, urządził wspaniały dwór, jakiego Wilno nie miało już od czasów Aleksandra. Dwór składał się przeważnie z Polaków. Panowanie swoje rozpoczął Zygmunt August od umacniania wpływu polskiego w Wilnie. Później na prośbę magnatów Litwy utworzył dwór litewski, lecz niezupełny. Zygmunt August zajęty był przeważnie rozrywkami, mało dbając o interesy swoich poddanych. Po śmierci ojca otrzymał władzę w Polsce (1548).

Za Zygmunta Augusta w wewnętrznym życiu Litwy nastąpiło parę ważnych zmian (sejmy i sądy powiatowe). Bojarowie litewscy otrzymali takie same prawa, jakie miała szlachta polska, i w ten sposób Litwa stała się bardziej podobną do Polski. Z innych wydarzeń za panowania Zygmunta Augusta ważniejszymi są: przyłączenie Inflant i Unja Lubelska.

Przyłączenie Inflant. Zakon Kawalerów Mieczowych, nie podtrzymywany przez Prusy, chylił się ku upadkowi. Kawalerowie Mieczowi skłaniali się ku nauce Lutra, wprowadzonej w Prusach i szykowali się pójść śladami Prus, pozostawiając sobie i krewnym ziemię, którą dotychczas rządzili w imieniu Zakonu.

Z upadku Zakonu chciała skorzystać Moskwa, której był potrzebny dostęp do morza. Mając przez morze wolną drogę na zachód, Moskwa mogłaby sprowadzać sobie broń i wejść w stosunki z temi krajami. Iwan IV car Moskwy, zwany Groźnym, postanowił przebić sobie taką drogę do morza przez Inflanty.

Litwa w żaden sposób nie chciała pozwolić, aby Inflanty przeszły do Moskwy. Moskwa, zajmąwszy Inflanty, stałaby się dla rozwoju Litwy niebezpieczną, otoczyłaby ją z dwóch stron.

Oprócz tego Dźwiną przez Inflanty szła znaczna część litewskiego handlu. Jeżeliby Inflanty zajęła

Moskwa, to kupcy litewscy straciliby tę ważną drogę handlową. Mieszkańcy Inflant również lękali się straszego jarzma moskiewskiego. Pod przewodnictwem arcybiskupa ryskiego Wilhelma z rodu Hohencollernów w Inflantach utworzyła się silna partja, dążąca do połączenia się z Litwą.

Podczas układów w Inflantach zabito posła litewskiego. Takie naruszenie międzynarodowych praw zmusiło Zygmunta Augusta ogłosić wojnę Inflantom. 100 000 wojska litewskiego zebrało się na granicy Kurlandji. Mistrz Kawalerów Mieczowych Fürstenberg przybył do obozu Zygmunta Augusta w Poswołu, przeprosił go i zawarto zgodę. W tym samym dniu pomiędzy Zakonem Kawalerów Mieczowych a Litwą zawarto układ walczenia wspólnie przeciwko Moskwie, kiedy się skończy termin umowy pomiędzy Litwą a Moskwą.

Car moskiewski Iwan IV, nie czekając końca terminu, z 70 000 żołnierza napadł na Inflanty (1558), zajął Narwę, Dorpat; wtargnął do Kurlandji (1559). Nowy mistrz Zakonu Gothard Kettler zrozumiał, że Inflanty o własnych siłach nie utrzymają się w walce z Moskwą, i postanowił połączyć się z Litwą. W 1559 r. zawarł układ z Zygmuntem Augustem, oddał mu niektóre twierdze (Bowsk, Rozytę, Lucenę, Dźwińsk, Zelburg). Do tych układów przyłączył się arcybiskup ryski, oddając Zygmunutowi Augustowi swoje twierdze (Marienhauzen i Lenewardę). Zygmunt August obowiązał się za to bronić Inflanty od Moskwy.

Wojna była długa i ciężka. Kraj, którego należało bronić, okazał się zupełnie zrujnowanym. Biskup ezelski sprzedał swoją ziemię królewiczowi duńskiemu Magnusowi, Rewel poddał się Szwecji. W Litwie projekt połączenia się z Inflantami znalazł przychylnie poparcie, gdyż w ten sposób Litwini myśleli, że unikna unji z Polską.

Litwa gorliwie zajęła się interesami Inflant. Przedewszystkiem należało broniący się kraj silniej połączyć z Litwą. Przedstawiciele Inflant przyznali, że Inflanty jako oddzielne państwo nie może się utrzymać i postanowili

poddać się Litwie. Mistrz i inni przedstawiciele Inflant przybyli na sejm do Wilna naradzać się nad połączeniem. Chcieli oni przyłączyć się jednocześnie i do Litwy i do Polski, przypuszczając, że oba państwa lepiej będą ich broniły, lecz Polska, czekając na połączenie się z Litwą, oddzielnie sprawami Inflant zajmować się nie chciała, więc Inflanty poddały się Zygmuntowi Augustowi na następujących warunkach: w Inflantach pozostawiają się dawne prawa szlachcie i samorzady miast. Ostatni mistrz Kawalerów Mieczowych Gothard Kettler wyrzekłszy się obowiązków i praw mistrza, jako świecki książę otrzyma Kurlandję i Żemgalję dla siebie i swojej rodziny z tytułem książęcym. Część Inflant po drugiej stronie Dźwiny poddała się władzy Zygmunta Augusta.

Tymczasem cały ciężar wojny przyjęła na siebie Litwa. Wojska moskiewskie zniszczyły Białoruś, oraz okolice Witebska i Szklowa, wzięły Połock (1563) i zbliżyły się do Wilna. Litwini poprawiwszy nieco swoje położenie, pobili 40 000 wojska moskiewskiego przy rzece Ule (1564), drugie tyle rozproszyli pod Orszą, lecz Połocka nie odebrali. Nowy namiestnik Inflant starosta żmudzki Jan Chodkiewicz troszczył się bardziej o stworzenie wojska z mieszkańców Inflant. Z Inflantami poczyniono nowe układy. Posłowie Inflant przybyli do Litwy na sejm i ostatecznie połączyli się z Litwą. Inflanty obiecały na zawsze połączyć się z wielkim księstwem litewskim, zgodziły się mieć wspólny sejm, w którym będą mieli swoich przedstawicieli. Posłowie inflanccy wywalczyli sobie przyznanie swoich praw, panowanie w Inflantach wyznania Lutra, język niemiecki w państwowych urzędach. Urzędnicy mieli być mianowani z miejscowych mieszkańców umiejących po niemiecku.

W taki sposób zakończył swoją działalność Zakon Kawalerów Mieczowych. Ziemie Inflant z miastami: Dźwińskiem, Rygą, Parnawą i innymi przyłączono do Litwy, Estonia z Rewlem przeszła do Szwecji, wyspa Ezel do Danji, z Kurlandji i Żemgalji utworzyło się nowe księstwo, połączone z Litwą ze stolicą Mitawą.

Unja lubelska. Długa i ciężka wojna z Moskwą zmusiła Litwę do zajęcia się bardziej kwestją połączenia się z Polską. Zygmunt August nie miał dzieci i na nim kończył się ród Jagiellonów, który do tej pory łączył Litwę z Polską. Gdyby Zygmunt August umarł nie przeprowadziwszy unji, to onaby się zupełnie zerwała. Dlatego też Polacy pragnęli, aby to połączenie nastąpiło jaknajprędzej. Szlachcie polskiej oddawna było za ciasno w swoim kraju, brakowało miejsca i ziemi, a tutaj w sąsiedztwie były żyzne ziemie Wołynia i Podola, lecz Litwini mieli je zamknięte ustawami, na mocy których nie wolno było Polakom zajmować urzędów w Litwie. Oprócz tego powstało nowe niebezpieczeństwo dla Polski od strony Turków. Turcy zajęli wówczas Besarabję i ziemie w pobliżu morza Czarnego, a będący pod władzą turecką Tatarzy krymscy często napadali na Polskę.

Litwa, ceniąc swoją samodzielność, wciąż odkładała ostateczne połączenie się z Polską. Szczególniej sprzeciwiali się pełnemu połączeniu z Polską magnaci litewscy. Mając w swoich rękach znaczną część władzy, nie chcieli się poddać w zupełności obcemu wpływowi. Bojarowie zaś, chcąc otrzymać takie same prawa, jakie miała szlachta polska, przychylni byli unji, mając nadzieję, że Polska pomoże Litwie zakończyć szczęśliwie ciężką wojnę z Moskwą.

Na narady o połączenie się był zwołany wspólny sejm do Warszawy (1563). Litwa wysłała nań swoich posłów, wręczając instrukcje, wskazujące na jakich warunkach można się połączyć. Litwa zgadzała się mieć z Polską zawsze jednego króla wspólnie obieranego; oddzielnie jest on koronowany w Krakowie na króla polskiego, oddzielnie zaś ogłaszany w Wilnie wielkim księciem litewskim; z innymi państwami układy są wspólnie prowadzone przez Litwę i Polskę; dla wzajemnych potrzeb zwołują się wspólne sejmy, różne swoje interesy każde państwo porządkuje na oddzielnych sejmach, na które przyłączone państwo może przysłać swoich posłów; Litwa i Polska mają oddzielny naj-

wyższy senat, sejm, wojsko. Litwa zgodziła się zmienić prawa, na mocy których wzbroniono było Polakom nabywać ziemię i zajmować urzędy w Litwie. Litwa zgodziła się na połączenie z Polską jako oddzielne państwo z takim samym równem sobie państwem. Posłowie polscy, opierając się na dawnych aktach o połączeniu, żądali aby Litwa była prosto przyłączona do Polski, nie chcieli przyznać Litwie oddzielnej ceremonii ogłaszania wielkiego księcia litewskiego, ani oddzielnego sejmku, ani wreszcie oddzielnego rządu. Prowadząc układy, posłowie litewscy wyrzekli się niektórych swoich żądań, lecz w warunkach połączenia się pozostały duże różnice, i wyniki układów były ogłoszone przez Polaków bez udziału posłów litewskich. Ponieważ wielki książę uważał Litwę za swoją ojczyznę, a w Polsce królowie byli obieralni, to aby uniknąć tej różnicy, Zygmunt August wyrzekł się należnych mu praw w Litwie i ogłosił, że je przekazuje Polsce.

Ażebym ostatecznie zakończyć sprawę unji, był zwołany nowy sejm wspólny w Lublinie, który się zaczął w 1569 roku. W liczbie przybyłych nań posłów litewskich byli znaczniejsi panowie, jako: wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł Rudy, skarbnik Eustachy Wołłowicz i starosta żmudzki Jan Chodkiewicz. Posłowie litewscy uważali, że dawne akta połączeń, których przez tyle czasu nie przestrzegano, przestały być obowiązującymi, nie uznali sejmku warszawskiego i żądali, aby układy o połączeniu wszcząć na nowo. Polacy zgodzili się uznać oddzielny zarząd, lecz nie zgodzili się na oddzielny sejm. Litwini tego warunku w żaden sposób nie chcieli się wyrzec. Kiedy Litwini mocno trzymali się swoich warunków, Polacy zażądali, aby król swoją władzą zmusił Litwinów do zawarcia unji. Gdy król już szykował się do tego, Litwini nie chcąc przyjąć nieodpowiednich dla siebie warunków unji, rozjechali się (1 marca), myśląc, że w ten sposób zerwą sprawę unji. Kiedy Polakom nie udało się przyłączyć odrazu całej Litwy, uradzili przyłączać ziemie litewskie częściowo. Najbardziej skłaniały

się ku Polsce pobliskie Mazowsze, Podlasie, gdzie było wiele drobnej szlachty. Król wydał pismo (5 marca), mocą którego ziemię podlaską oddzielił od Litwy i przyłączył do Polski. Posłowie podlascy przysięgli wierność Polsce. W ten sam sposób do Polski był przyłączony Wołyń (26 maja), potem Kijów i Podole (5 czerwca). Urzędnicy ziem przyłączonych otrzymali rozkaz przysięgania Polsce, nieposłusznych uwalniano z urzędów.

Posłowie litewscy, usłyszawszy o takim przebiegu sprawy, wrócili do Lublina. W taki sposób wprowadzanej unji nie można było powstrzymać, więc Litwini starali się tylko zdobyć jaknajlepsze warunki. Chodkiewicz miał wzruszającą przemowę do króla (27 czerwca), mówiąc: „broniliśmy ojczyzny ileśmy mieli sił, lecz musimy się poddać. Poddajemy się nie dla czyichś postanowień, lecz woli królewskiej. Inflanty zdobyliśmy swoją krwią i przysięgliśmy przyłączyć je do wielkiego księstwa litewskiego, a więc prosimy zdjąć z nas tę przysięgę. Mieliśmy zawsze władców z wolnego wyboru. I Ojca Waszej Królewskiej Mości i Was wybraliśmy z dobrej woli. A jednak oddając prawa następstwa Polsce, zrobiono nas jej poddanymi. Tego potwierdzić nie możemy“. W dalszym ciągu mowy Chodkiewicza Litwini na klęczkach, płacząc, prosili króla, aby wszystko uczynił z honorem dla Litwy, a nie z jej hańbą. W ten sposób, poddając się władzy królewskiej, połączenie nastąpiło na następujących warunkach: Litwa łączy się z Polską w jedno państwo — republikę. Słowa dawnych aktów o przyłączeniu Litwy do Polski nie były powtórzone. Wspólnie obierany król polski jest zarazem wielkim księciem litewskim. Oddzielnej uroczystości ogłoszenia wielkiego księcia Litwy nie będzie. Całe państwo ma jeden senat i sejm, w nich mają miejsce senatorowie Litwy i przedstawiciele szlachty. Umowy z innymi państwami robione są wspólnie. Litwa otrzymała autonomję z oddzielnym zarządem (ministrami), wojskiem, sądem, skarbem. Inflanty z Estonją należą zarówno do Polski i do

Litwy. Polacy mają prawo otrzymania ziemi i urzędów w Litwie, Litwini w Polsce.

Unja lubelska była bardzo szybko wprowadzona. W aktach połączenia nie były wyraźnie określone stosunki pomiędzy Litwą a Polską. To też Litwini korzystając z tych niejasności, długo bronili praw różnicowych, nim szlachta litewska ostatecznie spolonizowana nie zatarła tych różnic. Polska po odebraniu Litwie wielkich ziem: wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej, z obcym dla siebie porządkiem i mieszkańcami, otrzymała zarazem i trudne obowiązki bronienia tych ziem od Moskwy, z którą zetknęły się granice Polski po unji lubelskiej. Dalszy ciąg historii pokazał, że Polska nie umiała obronić tych ziem ani znaleźć odpowiedniego sposobu współżycia z ich mieszkańcami, i głównie te ziemie były przyczyną upadku Polski.

Stosunki narodowościowe.

Ludność wielkiego księstwa litewskiego. Założycielami wielkiego księstwa litewskiego byli Litwini. Wielcy książęta litewscy w swojej ojczyźnie gromadzili ludność litewską. Litwini nieśli na swoich barkach cały ciężar wojen z Krzyżakami. Oni to byli zaczątkiem państwa litewskiego. Przy rozwoju granic księstwa litewskiego na wschód zostały przyłączone ziemie ruskie. Za czasów Witolda ziemie litewskie stanowiły dziesiątą część państwa. W taki sposób w państwie litewskim znalazły się dwie narodowości: litewska i ruska. Przy ustanawianiu granic pomiędzy Litwinami i Rusinami może pomóc religja. Rusini już za czasów tworzenia się państwa litewskiego byli chrześcijanami — prawosławnymi, zostali niemi i później, Litwini zaś przyjęli wiarę katolicką w XIV wieku. W wieku XIV musiały być litewskimi okolice Krewa, Lidy, Oszmiany, również Olszan i Świru. Przypuszczamy, że w dawnych czasach mówiono po litewsku w okolicach Nowogródka i Grodna.

Chociaż Litwa rzeczywista zajmowała w porównaniu niewielką część państwa, lecz była najważniejszą

kierującą częścią kraju dzięki działalności swoich mieszkańców. Kierownictwo narodu litewskiego możemy wytłumaczyć tem, że w ziemi litewskiej było najwięcej mieszkańców. Ziemia litewska wystawiała więcej żołnierzy, aniżeli ziemie ruskie. Tutaj było najwięcej nie tylko żołnierzy, lecz i warowni i wszelkich dochodów. Ziemie ruskie były spustoszone, zniszczone przez napady tatarskie.

Wzmocnienie się wpływu języka białoruskiego. Choć Litwini byli narodem panującym, lecz od samego początku państwa litewskiego widać wokoło książęcego dworu znaczny wpływ mowy białoruskiej. W tym języku były pisane po większej części pisma wychodzące z kancelarji książęcej. Podobny do języka rosyjskiego lub właściwiej mówiąc język staro — słowiański, był używany wówczas nie tylko w Moskwie, lecz w Serbji, Mołdawji, Wołoszczyźnie, a więc na całym wschodzie Europy, tak jak na zachodzie Europy w nauce i pismach wszędzie używany był język łaciński.

Choć Rusini w Litwie różnili się od Litwinów językiem i religją, jednak mając tu więcej swobód niż w Moskwie, nie chcieli się oddzielać od Litwy i uważali ją za swoją ojczyznę. W następstwie bojarowie ruscy i litewscy zleli się w jeden stan i wszyscy nazywali siebie szlachtą litewską. Tylko ziemie dalsze, jak Wołyń, Kijów, nie żyły się z Litwą tak ściśle, jak Białorusini, to też podczas unji lubelskiej Polakom łatwiej je było przeciągnąć na swoją stronę.

Wzmaganie się wpływu polskiego. Od 1385 roku zaczyna się wzmacniać wpływ polski. Jagiełło często odwiedzał Litwę, Witold również często jeździł do Polski, jednemu i drugiemu towarzyszył orszak dworzan. Oprócz tego bojarowie litewscy urządzali zjazdy z panami polskimi. To sprawiło, że zwyczaje i mowa polska zaczęły się pojawiać w Litwie. Jednak od czasów Kazimierza Litwini silnie się bronią od wpływów polskich, otrzymując od swoich książąt odpowiednie akta, na mocy których broniono Polakom zajmowania urzędów

w Litwie. Królowie polscy nie mieli prawa wydawania w Polsce ustaw, dotyczących spraw Litwy. Król będąc w Polsce, nie miał prawa sądzić poddanych Litwy. Wielcy książęta musieli dać przyrzeczenie nie udzielania obcym urzędów w Litwie. Ponieważ z zajęciem urzędów był połączony i zarząd ziemią, to też obcy nie mogli zarządzać ziemią państwową w Litwie. Jednak kupować ziemię mogli w Litwie i obcokrajowcy. Polacy najwięcej cisnęli się nie tyle do Litwy, ile do pobliskich ziem Wołynia i Podola. Większego zatem napływu Polaków do Litwy być nie mogło. Lecz język i zwyczaje polskie stale przenikały do Litwy.

Prądy litewskie. Magnaci litewscy w kwestjach polityki bronili swej samodzielności, lecz pod względem kultury poddali się wpływowi polskiemu. Tacy wybitni stronnicy samodzielności, jak Mikołaj Radziwiłł lub Jan Chodkiewicz pożenili się z Polkami i spolonizowali się, przyjęli wyznanie protestanckie i w ten sposób oddalili się znacznie od swego środowiska. W Litwie nie brakło jednak i takich magnatów, którzy cenili swój język, jako najważniejszą cechę swej narodowości. Takim przewodnikiem patriotów był biskup żmudzki Marceł Giedraitis (Giedroyc). On kładł podwaliny narodowościowe, starając się o pisma litewskie. Dzięki jego zachętom i pieniądzom, kanonik kapituły żmudzkiej Mikołaj Dauksza wydał pierwsze książki litewskie, zachęcające bojarów litewskich do cenięcia swej mowy. Z pism Daukszy widać, że w wieku XVI większość magnatów umiała po polsku, lecz bojarowie język polski znali słabo. Jednak i wówczas wpływ polski był silny w Litwie i język polski coraz bardziej był w użyciu. Starania bojarów patriotów litewskich nie mogły powstrzymać tego prądu i w następstwie prawie wszyscy bojarowie litewscy zaczęli używać języka polskiego. Jednak dzięki staraniom biskupa żmudzkiego (Giedroycia) Giedraitisa zrobiono dwie ważne rzeczy: dano początek pismom litewskim i wychowano wystarczającą ilość księży, mogących nauczać ludzi po litewsku. Polskość umocniła się na dworach

pańskich i w miastach, lecz wieś pozostała przeważnie litewską, utrzymała język ojców do tych czasów, kiedy odradzający się naród mógł mu wywalczyć należne miejsce w swym kraju.

Protestanci w Litwie.

Stan kościoła katolickiego w Litwie. W wieku XVI w Niemczech powstała nowa nauka protestantów lub protestujących przeciwko kościołowi katolickiemu. Jak i w innych krajach, tak też i w Litwie były do tego pewne powody, pomagające do szybkiego rozwoju wyznania protestanckiego. Ujrzymy je, poznavszy stan kościoła katolickiego w owe czasy.

Wiara katolicka w Litwie była wprowadzona niezbyt dawno i jeszcze należycie się nie ugruntowała. Nie było dostatecznej ilości ani kościołów, ani księży, więc ludzie nie mogli poznać gruntownie zasad wiary katolickiej. Parafje były ogromne, bez oznaczonych granic, brakło seminarjów. Synowie magnatów jeździli po naukę do obcych krajów i, niektórzy z nich ukończywszy nauki, zostawali księżmi, lecz ilość ich zaledwie wystarczała na to, aby zająć wyższe stanowiska. Biskupi najczęściej wyświęcali młodzieńców na księży, ucząc ich u siebie.

Rozwojowi kościoła przeszkadzało przywłaszczone przez wielkich książąt prawo naznaczania księży. Królowie, naznaczając biskupów i księży na stanowiska, bardzo często dawali te urzędy ludziom bez nauki i moralności, umiejącym tylko w jakikolwiek bądź sposób przypodobać się królowi. Wielcy książęta litewscy, będąc jednocześnie królami polskimi, mieszkali najczęściej w Polsce, to też miejsca w kościele litewskim często otrzymywali Polacy, zupełnie nie umiejący po litewsku. Z takich księży, nie umiejących po litewsku, niewielka była korzyść.

Rozwój protestantyzmu. Na takim gruncie zaczęła się szerzyć nowa nauka, przyniesiona z Niemiec. Bojarom ona powiększała swobody, których ci tak bardzo byli chciwi. Bojarowie po przyjęciu protestantyzmu

przywłaszczali sobie majątki kościelne i prawo naznaczenia w swoim dworze głosicieli nowej nauki.

Pierwsi głosiciele nowej nauki przybyli z Prus. Magnaci, którzy kształcili się w uniwersytetach niemieckich, również przywozili z tamąd nową naukę i krzewili ją pomiędzy krewnymi i znajomymi. Bojarowie mniej znaczeni uważali za honor naśladować we wszystkim magnatów i przyjmowali również protestantyzm. Za rządów Zygmunta Starego protestanci nie mieli odwagi publicznie głosić swej nauki. Lecz kiedy został wielkim księciem Zygmunt August, który sam był przychylny protestantyzmowi, wówczas śmielej zaczęli występować. Przy dworze Zygmunta Augusta gromadzili się stronnicy nowego wyznania. Z biblioteki wielkksiążęcej były rozpowszechniane książki, głoszące myśli protestanckie. Kierownikiem protestantyzmu stał się najwyższy urzędnik litewski, kanclerz i wojewoda wileński Mikołaj Czarny Radziwiłł, który cieszył się wielkim zaufaniem Zygmunta Augusta. On krzewił nową wiarę w swoich dworach, sprowadził z Polski jej głosicieli, postarał się o przetłumaczenie na język polski Biblii i dał na jej wydrukowanie w Brześciu 10 000 złotych.

Znaczna część bojarów przeszła na protestantyzm. W swoich dworach często zajmowali kościoły katolickie i starali się przyciągnąć do nowej wiary włościan i mieszczan. Większość kościołów została bez księży. Ludzie, nie wiedząc w co wierzyć, miejscami zupełnie przestawali chodzić do kościołów.

Odrodzenie kościoła katolickiego. Nauka protestancka zalała Litwę, jak rzeka rozlana na wiosnę, lecz prędko wróciła do swego łożyska, gdy katolicy stanęli z nią do walki. Słabą stroną protestantów było to, że pomiędzy nimi nie było jedności. Jedni trzymali się nauki Lutera, a inni Kalwina. Oprócz tego pojawiły się sekty, arjanów i inne. Niektórzy protestanci odrzucili podstawowe zasady nauki Chrystusa i w ten sposób odstręczyli od siebie wiele ludzi, którzy będąc protestantami, chcieli jednak pozostać chrześcijanami. W tym czasie i katolicy okazali więcej

starań w rzeczach wiary. Największą zasługę w tych sprawach mają biskup warmiński Hozyusz i poseł papieski Komendoni. Oni nawoływali katolików do jedności, namówili króla Zygmunta Augusta, aby przyjął uchwały soboru trydenckiego.

Najważniejszymi przeciwnikami protestantów byli jezuiti, uczeni i gorliwi zakonnicy. Pierwszy sprowadził ich do swojej djecezji kardynał Hozyusz. Do Wilna sprowadził ich w 1569 r. biskup wileński Walery Protasewicz. Jezuiti zaraz otworzyli tam swoje gimnazjum, a w 1579 r. otworzyli akademię czyli szkołę nauk wyższych. Dobrą nauką jezuiti ściągnęli do swoich szkół wiele młodzieży, która, poznawszy lepiej wiarę katolicką zaczęła ją więcej cenić. Jezuiti w swoich szkołach wychowali wielu uczonych i gorliwych księży. Oprócz tego, działali przeciwko protestantom dysputami publicznymi, pismami, kazaniami. Wiara w rozgłaszaną mądrość protentantyzmu znacznie osłabła. Wielu protestantów powróciło na łono kościoła katolickiego, ich liczba zaczęła się zmniejszać. Syn Radziwiłła Czarnego i synowie innych przywódców protestantyzmu już byli katolikami.

Prawdziwym wskrzesicielem katolicyzmu na Żmudzi był biskup Marcei (Giedroyć) Giedraitis. Stawszy się biskupem żmudzkiem (1576), objeżdżał swoją djecezję, mówiąc kazania po litewsku, słuchając spowiedzi, umacniając ludzi w wierze. Djecezję żmudzką objeżdżało również kilku jezuitów, ucząc ludzi zasad wiary. Żmudzini lepiej zrozumiawszy religię katolicką, zaczęli wracać na łono kościoła katolickiego. Ażeby powiększyć ilość księży na Żmudzi, biskup postawił w Wilnie dom dla kleryków, ażeby uczyli się u jezuitów na księży. Oprócz tego zaprosił do Worń dwóch jezuitów i powierzył im naukę młodzieńców, sposobiących się na księży. W ten sposób ilość księży na Żmudzi znacznie się zwiększyła. Kościołów było niewiele i tych część była zabrana przez protestantów. Giedraitis postawił wiele nowych. Sejm z 1587 r. uznał, że majątki kościelne mają być zwrócone.

Katolicy sądownie zaczęli odbierać zajęte kościoły i majątki.

Po powrocie większości protestantów na łono kościoła katolickiego, po stronie protestantów została jedna rodzina magnacka — Radziwiłłów z Birż. Oni swoimi majątkami utrzymywali instytucje protestanckie.

Nie mogąc utrzymać się o własnych siłach, protestanci czasów późniejszych poczęli wzywać opieki obcych państw, Szwecji i innych. Tym jeszcze bardziej zrazili do siebie społeczeństwo katolickie Litwy i Polski. Zaczęto krępować działalność protestantów. Jeszcze bardziej ucierpiały kościoły protestanckie podczas wojen szwedzkich, ich majątki zostały zniszczone. Ilość protestantów w Litwie znacznie się zmniejszyła, zostały tylko wysepki tam, gdzie je podtrzymywali magnaci, jak na przykład w Birżach Radziwiłłowie.

Szerzenie się oświaty.

Szkoły. W wiekach średnich szkoły były przeważnie utrzymywane przy klasztorach i większych kościołach. To też i w Litwie oświata zaczęła się bardziej szerzyć po wprowadzeniu chrześcijaństwa. Wtedy też w Litwie zaczęły się pojawiać szkoły. Pierwszą większą szkołą w rodzaju gimnazjum była szkoła założona przy katedrze wileńskiej za czasów księcia Kazimierza.

Uczony ksiądz Hozyusz założył w Wilnie drugą podobną szkołę (1503). Lecz najwięcej dla szerzenia oświaty czynili jezuiti. W XVI wieku zasłynęli oni w Europie zachodniej jako zdolni kierownicy szkół. Założyli wiele szkół i akademji, przygotowali sobie wielu doświadczonych pedagogów. Kiedy przyplęnęła fala protestancka, takich uczonych mężów bardzo potrzebowała Litwa. Dlatego to biskup wileński Walery Protasewicz sprowadził do Litwy jezuitów.

Przez długi czas wychowanie młodzieży w Litwie było w rękach jezuitów. Szkoły wileńskie przyciągały wiele młodzieży. W następstwie jezuiti otworzyli szkoły i w innych miastach litewskich, Kownie, Krożach, Poszaw-

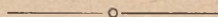
szach i innych. Młodzież litewska nie potrzebowała już szukać nauki na obczyźnie, mogła ją nabyć w swojej ziemi, w szkołach jezuickich, które nie były gorszymi od podobnych szkół w innych krajach. Językiem wykładowym w szkołach była łacina. W gimnazjach zaś językiem wykładowym był język polski. Do szkół akademii najczęściej uczęszczały dzieci bojarów, a bojarowie w Litwie byli silnie już spolonizowani.

Piśmiennictwo litewskie. W czasach odległych, kiedy drukowanie ksiąg nie było jeszcze znanem, książki przepisywano ręcznie i dlatego też książka była rzeczą rzadką i kosztowną. Pierwsza książka drukowana wyszła w Niemczech w 1455 r. Od Niemców nauczyły się druku i inne narody. Pierwsze książki litewskie zaczęto drukować w Prusach. Ziemia pruska od dawnych czasów miała więcej książek, to też i drukowanie książek tam musiało się wcześniej zacząć. Pierwszą książką litewską było tłumaczenie katechizmu Lutra, w tłumaczeniu Marcina Maźwida (1547).

W wielkiem księstwie litewkiem drukowanie książek zaczęło się nieco później. Tutaj pierwszą książką litewską było tłumaczenie katechizmu Ledesmy przez kanonika kapituły żmudzkiej Mikołaja Daukszę. Ten sam Dauksza wydał objaśnienia do ksiąg Ewangelji (1599). Książki litewskie w Wilnie najczęściej były drukowane w drukarni jezuitów. Jezuita wileński Konstanty Szyrwid wydał pierwszy słownik litewski w trzech językach: polskim, łacińskim, litewskim. Ten słownik, widocznie, był bardzo potrzebny, bo w krótkim czasie był trzy razy drukowany (1631, 1643 i 1677 latach). Ten sam jezuita wydał pierwszą gramatykę litewską (1630). Trochę później w Prusach w Tylży pastor Klein na życzenie księcia brandenburskiego wydał drugą gramatykę litewską (1653).

Później drukuje się coraz więcej książek litewskich. W wieku XVIII wydrukowano ich więcej aniżeli w XVII. One miały przeważnie cel praktyczny. Wydawano najczęściej katechizmów, elementarzy, książek do nabożeń-

stwa. Język tych książek nie jest czysty, widać znaczny wpływ języka polskiego. Słowników i gramatyk więcej nie drukowano, widocznie zapotrzebowanie na nie zmniejszyło się. Nie było mężów, którzyby zajęli się badaniem i udoskonalaniem języka. Wzmocnienie wpływu języka polskiego powstrzymało rozwój języka litewskiego. W czasach makaronizmu książki polskie były pisane mieszaniną języków, polskiego i łacińskiego. Język litewski był upstrzony słowami polskimi.

Część trzecia.

Litwa w połączeniu z Polską.

(1569—1795.)

Stefan Batory i Zygmunt Waza.

Stosunki Litwy z Polską. Po unji lubelskiej Litwa przestała być oddzielnem samodzielnem państwem, a stała się razem z Polską częścią jednego wspólnego państwa, którego centrum było w Polsce. Tam był obierany wspólny król, tam on stale mieszkał. W Polsce były przeważnie odbywane posiedzenia senatu i sejmu. Litwa zmniejszona przez odebranie połowy swoich ziem, tworzyła mniejszą część całego państwa. Wpływ Litwy w nowem państwie był drugorzędny. Całe życie polityczne otrzymało piętno polskości, w samej Litwie wpływ Polski znacznie się wzmógł. A więc z powodu tych wszystkich przyczyn wspólne życie Litwy-Polski więcej należy do Polski niż do Litwy. To też krótko wspomnimy o ważniejszych wypadkach tego życia tyle tylko, ile one dotyczą spraw litewskich.

Obiór króla. W unji Litwy z Polską był jeden wielki błąd: nie był ustanowiony porządek obioru nowego króla. zadawano się ogólnem prawem, że nowego króla obierają razem Litwa i Polska. To też po śmierci Zygmunta Augusta, na którym kończył się ród Jagiełły, Litwa i Polska musiały szukać nowego władcy, lecz nie było żadnych ustaw, któreby wskazywały, kto ma prawo obierania, jak ten obiór ma się odbywać, kto ma rządzić po śmierci króla, zanim będzie obrany nowy król. Taka niejasność dla państwa była bardzo szkodliwą. Na obiór nowego króla zjeżdżała się wszystka szlachta, dziesiątki tysięcy uzbrojonych ludzi. Magnaci sprowadzali oddziały żołnierskie. Zaczynały się przetargi o króla. Posłowie obcych państw przysyłali swoich agentów, którzy pie-

niędzmi i wszelkimi możliwemi i niemożliwemi obietnicami starali się przeciągnąć na swoją stronę jaknajwięcej stronników, nabyć jaknajwiększą ilość głosów. Nie zawsze udawał się obiór króla odrazu, czasami jedni ogłaszali królem jednego kandydata, a drudzy — innego. Obrani kandydaci musieli bronią rozstrzygnąć kwestję, do którego będzie należał tron. Taki porządek obiorów albo raczej nieporządek bardzo osłabiał państwo i musiał przeprowadzić do zupełnego upadku.

Henryk Walezjusz (Valois). Po śmierci Zygmunta Augusta sejm zwołany na obiór nowego króla postanowił, aby przy królu była rada złożona z 16 senatorów, któraby doglądała działalności króla, co znacznie krępowało władzę królewską. Bez wiedzy senatu król nie mógł załatwiać ważniejszych spraw, bez potwierdzenia sejmu nie miał prawa wzywać szlachty do wojska, zwołanej nie miał prawa dzielić na oddziały. Ogłoszono, że jeżeli król przekroczy przyznane narodowi wolności, to można go nie słuchać. Obrany królewicz Francji Henryk Walezjusz (Valois) musiał obiecać, że zapłaci długi Zygmunta Augusta, zorganizuje flotę na morzu Bałtyckiem, podczas wojny wystawi 4000 pomocniczego wojska piechoty. W ten sposób z króla chciano zrobić najmitę i rzucić na niego wszystkie obowiązki, które naród powinien sam ponosić.

Henryk ze swojej strony nie trzymał się danych przyrzeczeń, lecz próbował wprowadzić nieograniczoną władzę królewską. Kiedy po kilku miesiącach umarł jego brat, to Henryk Walezjusz chcąc otrzymać tron francuski, uciekł potajemnie do Francji.

Stefan Batory (1576—1586). Tajemna ucieczka Henryka wzburzyła przeciwko niemu Polskę. Wysłano posłów z żądaniem, aby powrócił w oznaczonym czasie, tymczasem zaś, nie czekając powrotu, zwołano sejm w celu obioru króla. Obrano na króla księcia Transylwanji Stefana Batorego. Nowy król okazał się mądrym władcą, zdolnym wojownikiem i bardzo był odpowiedni w tych czasach, gdy trzeba było prowadzić wojnę z Moskwą. Stefan Batory odebrał Moskwie Połock (1579) i prze-

nosząc wojnę w granice Moskwy, obległ twierdzę Psków. Potęgą Moskwy była zniszczona przez nieludzkie, okrutne panowanie wielkiego księcia Iwana IV, który musiał prosić o pokój. Za pośrednictwem nuncjusza papieskiego Antoniego Possewina, zawarto pokój na dziesięć lat (1582). Moskwa wyrzekła się Inflant i zwróciła Litwie ziemię połocką.

Zwyciężywszy Moskwę, Batory próbował wprowadzić lepszy porządek w Polsce, wzmocnić władzę królewską, lecz, nie zdążywszy zakończyć tej ważnej sprawy, umarł.

Zygmunt Waza. Po śmierci Batorego wrócił dawny nieład. Magnaci przybyli na wybory z uzbrojonym wojskiem. Jedna strona ogłosiła królem królewicza szwedzkiego Zygmunta Wazę, urodzonego z siostry Zygmunta Augusta, Katarzyny, druga — obrała księcia Austrii Maksymiljana. Zygmuntowi udało się pokonać Maksymiljana i w ten sposób zdobył tron Polski.

Zygmunt chciał odebrać tron szwedzki. Hetman litewski Jan Karol Borejka-Chodkiewicz z 5500 żołnierza pobił pod Kirchholmem (Inflanty) 14 000 wojska szwedzkiego. Lecz potem przewagę otrzymali szwedzi i król szwedzki Gustav Adolf odebrał od Zygmunta Rygę z częścią Inflant.

Zygmunt III, podobnie jak Batory, prowadził wojnę z Moskwą, tylko na wiele łatwiejszych warunkach. W księstwie moskiewskim panowały wewnętrzne rozruchy. W Polsce zjawił się jakiś zakonnik ruski, ogłosił się zmarłym synem Iwana IV Dymitrem, który niby to uniknął śmierci. Mniemanego carewicza moskiewskiego podtrzymali kozacy. Dzięki ich pomocy Dymitr zajął tron moskiewski, lecz panował niedługo. Bojarowie moskiewscy, zabili Dymitra, a tron oddali jednemu z pośród siebie Wasylowi Szujskiemu; lecz Szujski w krótkim czasie wyrzekł się władzy. Bez cara porządek w państwie zupełnie się rozprzegł. Korzystając z tego, Zygmunt obległ Smoleńsk. Bojarowie moskiewscy obrali na cara syna Zygmunta Władysława; wojsko polskie

zajął Moskwę. W tym czasie Zygmunt zajął Smoleńsk (1611) i sam chciał zostać carem Moskwy. Mieszkańcy Moskwy, którzy wiele ucierpieli od kozaków i innych rabusiów, zaczęli się zbierać, łączyć, utworzyli swoje wojsko, wypędzili kozaków, odebrali z rąk wojska polskiego Moskwę i wybrali nowego cara Mikołaja z rodu Romanowych (1613). Moskwa zawarła przymierze z Zygmuntem w miasteczku Dywilinie (1618), oddała Litwie Smoleńsk, ziemię Nowogród-Siewierską i niektóre inne miasta i ziemie.

Rozruchy kozaków. Wojny z Moskwą i Szwecją Kozacy.

Ziemie leżące w dolnym biegu Dniepru były stale napadane przez Tatarów krymskich. Mieszkańcy tych ziem, przyzwyczajeni do wojen, żyli wolni, nie uznając prawie żadnej władzy. Nazywali się oni kozakami.

Kiedy Polska zagarnęła te ziemie pod swoją władzę, szlachta polska zaczęła gromadnie napływać w te puste naddnieprzańskie ziemie, zwane Ukrainą, stawiali tam dwory, folwarki, zakładali miasta, uprawiali ziemię i zbierali wielkie fortuny. Na dworach magnackich otrzymywała miejsce pomniejsza szlachta. Do obrony dworów panowie utrzymywali wojsko, stali się prawdziwymi królikami, nie uznając prawie żadnej władzy.

Do pracy we dworach byli potrzebni robotnicy. Chcąc ich mieć większą ilość i przy tem tańszą pracę, szlachta starała się zaprowadzić na Ukrainie taki sam porządek jak w Polsce, t. j. wieśniaków zamienić na pańszczyźnianych. Lecz przyzwyczajeni do wolności kozacy nie chcieli jej się wyrzec i wszczynali rozruchy. Na Ukrainie zaczęła się walka pomiędzy szlachtą polską a miejscowymi mieszkańcami Małorusinami. Z początku była to walka pomiędzy wieśniakami i szlachtą. Następnie ta nienawiść przeciwko panom, których większość była katolikami, została przeniesiona na religję i narodowość. Kiedy zaczęła się na Ukrainie szerzyć unja kościelna, prawosławni podburzyli kozaków przeciwko niej.

Bunt Bohdana Chmielnickiego. Samowolni, niecierpiący władzy, żyjący z grabieży kozacy, przyzwyczaili się tam tylko wojować, gdzie mogli więcej mieć korzyści. Z ogólnego niezadowolenia kozaków skorzystał hetman kozaków Bohdan Chmielnicki, skrzywdzony przez jednego z polskich panów. Zgromadził on przy sobie kozaków i stanął do walki przeciw Polakom (1647), połączył się z Tatarami krymskimi i pobił wojska polskie pod Żółtymi Wodami i Krutą Bałką. Po tem zwycięstwie do Chmielnickiego przyłączyli się nietylko wszyscy kozacy, lecz i włościanie. Pod Konstantynowem Chmielnicki jeszcze raz pobił 36 000 wojska polskiego i obległ Lwów. Dwory pańskie były niszczone, a szlachtę kozacy mordowali. Po śmierci króla Władysława (1648) Chmielnicki zaczął układy z Janem Kazimierzem (1648—1668), lecz z powodu sprzeciwiania się królików ukraińskich nie doszło do zgody.

Wojna z Moskwą. Chmielnicki widząc, że nie utrzyma się w wojnie z państwem polsko-litewskiem poddał się carowi moskiewskiemu (1654), który potwierdził kozakom samorząd, dał im prawo obierania hetmana. Od tej pory państwu polsko-litewskiemu przyszło prowadzić wojnę nietylko z kozakami, lecz i z Moskwą. 40000 wojska moskiewskiego wtargnęło na Ukrainę, inne wojsko złożone ze 100 000 żołnierzy napadło na Litwę (1655), zajęło Smoleńsk, prawie całą Białoruś, ważniejsze miasta litewskie: Wilno, Kowno, Grodno i strasznie zniszczyło cały kraj. W Wilnie wojsko moskiewskie wymordowało wielu ludzi, mieszkańcy Kowna rozbiegli się, a miasto zostało spalone. Car Aleksy niszczył unickie (rusinów połączonych z kościołem katolickim) kościoły i klasztory, oddając je prawosławnym. Unicy, którzy nie chcieli stać się prawosławnymi, byli wyganiani.

Wmieszanie się Szwecji. Podczas napadu Moskwy na Litwę, król Szwecji Karol Gustaw wypowiedział wojnę Janowi Kazimierzowi (1655). Wojska szwedzkie nie znajdując nigdzie oporu, w krótkim czasie zajęły prawie całą Litwę i Polskę. Niektórzy magnaci litewscy, pod prze-

wodnictwem Janusza i Bogusława Radziwiłłów, zawarli układy z Karolem Gustawem, ogłaszając połączenie Litwy ze Szwecją mniej więcej na takich samych warunkach, na jakich była przedtem połączona Litwa z Polską.

Król szwedzki miał uwolnić Litwę z pod władzy moskiewskiej. Jednak powodzenie oręża szwedzkiego nie długo trwało. Nieludzkie obchodzenie się Szwedów z mieszkańcami zajętych ziem, wywołało ogólną nienawiść przeciwko obcym najeźdźcom. Po długich walkach Szwedzi zostali wreszcie wypędzeni z Litwy i Polski. Pokój zawarto w Oliwskim klasztorze (1660) na następujących warunkach: król Jan Kazimierz dożywotnio pozostawia sobie tytuł króla szwedzkiego, zrzeka się szwedzkiego tronu, przyznając Szwecji Inflanty z miastem Rygą. Prusy Wschodnie uznano za niezależne od Polski, oddając je pod władzę księcia Brandenburgji.

Pokój z Moskwą. Pokój ze Szwecją ułatwił Litwie-Polsce prowadzenie dalszej wojny z Moskwą. Większość Ukraińców, popróbowałszy moskiewskich rządów, odłączyła się od Moskwy. Powstali przeciw zaborcom i Białorusini. Wilno odebrano (1661). Również nie powiodło się Moskwie na Ukrainie, i tylko powstałe w wojsku polsko-litewskim rozruchy nie pozwoliły doprowadzić wojny do szczęśliwego końca. Kozacy ze swym hetmanem Doroszenką poddali się Turcji. Wreszcie zawarto pokój z Moskwą w miasteczku Andruszowie (1667). Moskwa zwróciła Litwie ziemie połocką i witebską, zostawiając sobie smoleńską, oraz ziemie po drugiej stronie Dniepru, zaś z tej strony Dniepru miasto Kijów. Litwę i Polskę wojna ta bardzo osłabiła z powodu straty dużych obszarów ziemi. Wojska obce, kwaterując dłuższy czas w Litwie, niezmiernie zniszczyły kraj. Porządek w kraju rozprzegł się. Moskwa otrzymała wiele nowych ziem, czem wzmocniła swoją potęgę. Oprócz tego Moskwa poznała podczas wojny dobrze postawione szkoły w Litwie i zaczęła podobne zakładać u siebie, zapraszać nauczycieli z Litwy, korzystała z pism, tłumacząc

je z języka polskiego i białoruskiego na rosyjski. Oświata w Moskwie przez to się podniosła.

Ostateczny upadek i podział państwa polsko-litewskiego.

Mikołaj Korybut Wiśniowiecki (1669—1674). Królowie z rodu Wazów byli obierani tylko dla formy, ich wybór nie wywoływał wielkich zatargów. Po śmierci Zygmunta łatwo otrzymał tron syn jego Władysław, a po śmierci Władysława brat jego Jan Kazimierz. Lecz po zrzeczeniu się tronu przez Jana Kazimierza, gdy wygasł ród Wazów, powrócił dawny porządek wyborów z całą samowolą i wojną wewnętrzną. Drobną szlachta, wyprowadzona z cierpliwości przez kręactwa magnatów, była zdecydowaną na obiór króla przy pomocy losów. Wreszcie ogłosiła królem pierwszego nadarzonego kandydata starszego wiekiem, bez żadnych przymiotów potrzebnych do rządzenia krajem, księcia Mikołaja Korybuta Wiśniowieckiego, syna Jeremiego Wiśniowieckiego, słynnego pogromcy kozaków. Od tego króla zaczyna się zupełny upadek państwa polsko-litewskiego, które chociaż wielkie obszarem, dla braku wewnętrznego porządku zupełnie osłabło i małe miało znaczenie pomiędzy innymi państwami europejskimi.

Jan Sobieski (1674—1696). Pochodzący z polskich magnatów, zwycięzca w wojnach z Turkami podniósł znaczenie polsko-litewskiego oręza, lecz wewnętrznego porządku nie mógł utrzymać. Niebezpieczeństwo ze strony Turcji zmusiło go do zgody z Moskwą, której na zawsze przyznał prawo do lewego brzegu Dniepru z Kijowem na prawym brzegu.

August II (1697—1733). Po śmierci Jana Sobieskiego nie było porządku w obiorze króla. Szlachta proponowała tron temu, kto więcej płacił wyborcom. Wreszcie kiedy posłowie wszystkich innych państw wydali swoje pieniądze, podkupując szlachtę, do Polski przybył z pełną kiesą poseł saski, i księżę saski Fryderyk

August został wybrany na króla polskiego. Ażeby nie było przeszkód do zajęcia tronu w Polsce, na krótko przedtem przyjął on wiarę katolicką. Jako król Polski nazywa się Augustem II.

August II zawarł przymierze z Piotrem Wielkim przeciw Szwecji bez wiedzy sejmu i senatu (1698). To wplątało Litwę i Polskę w długą wojnę ze Szwecją. Z początku powodzenie było po stronie króla szwedzkiego Karola XII, który zmusił Augusta do zrzeczenia się tronu polskiego. Stanisław Leszczyński został wówczas obrany na króla. Lecz gdy w bitwie pod Połtawą (1709) Piotr Wielki pokonał Karola XII, i potęga Szwecji po tym ciosie upadła, na jej miejsce zjawia się nowa potęga Rosja. Podczas tych wojen wojska rosyjskie, szwedzkie i saskie gospodarowały w Litwie i Polsce jak się im podobało i bardzo zniszczyły te ziemie. Pokój zawarty w Warszawie w 1717 r. przyznał tron Augustowi II, który przyrzekł wyprowadzić wojsko saskie z ziem polsko-litewskich. Władzę królewską jeszcze bardziej ograniczono. Ilość wojska zmniejszono do 24 000; 18 000 — w Polsce i 6000 w Litwie. Piotr Wielki podjął się pilnować, aby to przymierze było wykonane. Wojska rosyjskie pozostały w ziemiach litewskich i polskich. Od tych czasów wzrósł wpływ Rosji w państwie polsko-litewskim.

August III (1733—1763). W ostatnich latach panowania Augusta II wielką sympatją cieszył się król-wygnaniec Stanisław Leszczyński, zamieszkały we Francji. To też po śmierci Augusta II Leszczyński został ogłoszony królem. Lecz przybyłe wojsko rosyjskie zmusiło do uznania królem Augusta III, syna Augusta II, który chociaż jako człowiek był uczciwy, lecz bez zdolności i bez inicjatywy. Za jego czasów Litwa i Polska stały się jakby domem zajezdnym, gdzie sąsiedzi gospodarowali jak chcieli. Magnaci walczyli pomiędzy sobą, niektórzy politykowali na własną rękę, służąc obcym państwom. Ażeby usprawiedliwić upadek porządku, wymyślili prawidło: „Polska nierządem stoi“, myśląc że ze słabem państwem nie będzie nikt prowadził wojny, w ten

sposób oszukując siebie, balowali, zbierali skarby z pracy włościan, powiększając im dni pańszczyzny.

Stanisław August Poniatowski (1764—1795). Po śmierci Augusta III cesarzowa Rosji Katarzyna II na tronie polskim posadziła Stanisława Augusta Poniatowskiego, z rodu magnackiego w Polsce. Był to człowiek słabego charakteru, chwiejny, zupełnie oddany Rosji. Porządek wewnętrzny za jego czasów zupełnie upadł. Państwo polsko-litewskie nie mogło się długo utrzymać.

Przyczyny niemocy państwa. Podstawowym błędem w państwie było zbyt silne wzmocnienie się szlachty. Ona przywłaszczyła sobie wszystkie prawa, otrzymała dla siebie różne wolności, odjęła władzę królowi i rządowi. Państwem rządził niby to sejm, wydając prawa, naczynając wyższych urzędników, lecz od połowy XVII wieku sejmy się rozjeżdżały, nic nie postanowiwszy. Weszło w zwyczaj, że postanowienia sejmu muszą być przyjęte jednogłośnie. To też jeśli chociaż jeden poseł wyrażał swoją niezgodę, wówczas postanowienie całego sejmu nie było prawomocne. Prawo jednym głosem zerwać postanowienie ogółu nazywało się „liberum veto“. W ten sposób zachowując się, szlachta była przekonana, że podtrzymuje największą wolność, lecz w rzeczywistości była to najwyższa niewola, kiedy jeden krzykacz lub sprzedawczyk mógł zerwać postanowienie ogółu. Posłowie do sejmu byli wybierani na sejmikach, gdzie miała głos nietylko posiadająca ziemię szlachta, lecz i bezrolni. Wielcy panowie utrzymywali na swoich dworach w rodzaju służby i rozmaitych urzędników, mnóstwo drobnej szlachty, bezrolnej i małorolnej, i z jej pomocą, co chcieli, to postanawiali na sejmikach i wreszcie na sejmach. To też w rzeczywistości rządziła państwem nie szlachta, lecz wielcy panowie, którzy w ciągłych waśniach pomiędzy sobą niszczyli cały porządek państwowy. Nie było żadnej władzy, mogącej powstrzymać samowolę magnatów. Jeżeli nawet sejm co uchwalał, nie było komu spełniać i wykonywać ustanowionych praw.

Szlachta nie chciała płacić podatków, więc państwo nie miało środków do utrzymania większego wojska, a bez wojska nie można było utrzymać porządku w kraju, ani się bronić od sąsiadów. Wszystkie naokół państwa wprowadziły u siebie stałe wojsko, a swoją potęgę opierały na wszystkich mieszkańcach kraju bez różnicy stanów, tylko Litwa i Polska po dawnemu przyznawała wyłącznie prawa stanowi szlacheckiemu i on tylko tworzył naród i państwo, ponieważ sam sprawował rządy.

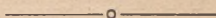
Pierwszy rozbiór. Przy obiorze króla Poniatowskiego udało się zatwierdzić niektóre zmiany w sejmie, które miały wprowadzić lepszy porządek. Próbowano następnie poddać sejmowi projekt obalenia liberum veto, lecz stronnicy starych porządków przeciw temu projektowi podburzyli ciemne masy szlacheckie. Poseł rosyjski Repnin aresztował w Warszawie i wysłał do Rosji najbardziej na sejmie sprzeciwiających się wpływowi Rosji. Sejm potwierdził układ z Rosją (1768), mocą którego Rosja była strażniczką mniemanych wolności Polski. Bez zgody Rosji nie wolno było zaprowadzać żadnych zmian w zarządzie państwowym. W ten sposób wyrzeczono się wielu korzystnych zmian, zaprojektowanych przedtem. Szlachta niezadowolona z zależności i samowoli Rosji i Repnina zawiązała konfederację w mieście Barze. Na Ukrainie wybuchł bunt kozacki. Z tych zamieszek skorzystały trzy sąsiednie państwa: Rosja, Prusy i Austria i w 1772 r. postanowiły podzielić ziemie polsko-litewskie. Rosja zajęła ziemie połocką, witebską i mohylowską, Prusy — ziemię leżące przy ujściu Wisły, Warny i dorzecze Noteci, Austria — Galicję. Państwa, biorące udział w rozbiórce Polski, uchwałyły nadać polsko-litewskiemu państwu nową konstytucję, pozwolono na utrzymanie 30 000 żołnierzy. Do prowadzenia interesów państwowych postawiono przy królu radę złożoną z 36 mężów.

Nowa Konstytucja. Chociaż utworzenie rady zmniejszyło władzę królewską, jednak Polska i Litwa doczekały się jakiej takiej władzy, której w ostatnich czasach zu-

pełnie nie było. Pierwszy rozbiór Polski otworzył oczy większości szlachty i pokazał do czego prowadzi brak władzy. Przy rozruchach podczas pierwszego rozbioru zniknęło wielu działaczy, których opłacały obce państwa, powiększyła się ilość tych, którzy pragnęli wzmocnienia władzy. Przez zwołany sejm w 1788 roku, który trwał 4 lata, uradzono wprowadzić niektóre zmiany. Sejm uporządkuje ustanowienie podatków. Ilość wojska podniesiono do 45 000. Zawarto układ z Prusami (1790), mocą którego żądano, aby Rosja i Austria wyprowadziły swoje wojska z granic polsko-litewskich. Zamierzano wprowadzić nową konstytucję. Stronnicy dawnych porządków sprzeciwiali się temu. To też została ona przegłosowana potajemnie. Kiedy większość stronników starych porządków rozjechała się na święta Wielkanocne do domów, 3 maja 1791 roku nową konstytucję wręczono sejmowi, który ją zaraz potwierdził. Nowa konstytucja przyznała sejmowi prawo wydawania statutów. Do sejmu są wybierani posłowie od szlachty, mającej ziemię. Uchwały sejmowe są przeprowadzane większością głosów, „liberum veto“ obalono. Wprowadzanie ustaw i cała władza powierzona zostaje królowi i ministrom. Król pozostał obieralnym, jednak w przyszłości miał być obieranym nie król za każdym razem, lecz panująca rodzina.

Drugi rozbiór. Na samym sejmie przeciwników nowej konstytucji było niewiele. Lecz stronnicy dawnych porządków nie ustąpili i posłali do Petersburga do cesarzowej Katarzyny II aby broniła mniemanych swobód w Polsce. Rosja w tym czasie skończyła wojnę z Turcją, mogła więc zająć się sprawami Polski. Stronnicy dawnych porządków ogłosili manifest konfederacji w Targowicy i tworzyli w powiatach konfederacje, aby obalić nową konstytucję. Podtrzymywały ich idące za nimi wojska rosyjskie. Król po otrzymaniu rozkazu od Katarzyny II przystąpił do konfederacji Targowickiej, za nim przystąpiła większość ministrów i innych znakomitych przedstawicieli rządu. Rosja wzięła ziemię mińską, Wołyn i Podole, Prusy — Wielkopolskę.

Trzeci rozbiór. Po drugim rozbiorze państwo polskolitewskie utrzymało się zaledwie parę miesięcy. Zmniejszenie wojska wywołało nowe powstanie. Było ono ogłoszone w Krakowie w 1794 r. Wodzem i najwyższym naczelnikiem powstania był wybrany generał Kościuszko, który się odznaczył w wojnie amerykańskiej. Do powstania przyłączyła się Warszawa, Wilno, Żmudź. Lecz wkrótce wojska rosyjskie i pruskie rozbiły oddziały powstańcze i wzięły do niewoli Kościuszkę.

Część czwarta.

Litwa pod panowaniem Rosji.

(1795—1915.)

Katarzyna II. Po dostaniu się Litwy pod władzę Rosji pogorszył się przede wszystkim los włościan. Poddaństwo w Rosji było o wiele cięższe niż w Litwie. Po przyłączeniu ziem litewskich do Rosji położenie włościan w Litwie zrównano z bytem włościan w Rosji. Gdy ta wieść doszła do Litwy, włościanie poczęli uciekać od jednych panów do drugich. Najsurowiej zabroniono wówczas panom przyjmować obcych włościan bez pisma od ich właścicieli i rozkazano policji odnajdywać zbiegłych i zwracać ich dawnym panom. Los włościan królewskich i kościelnych był o wiele lepszy niż szlacheckich. Katarzyna II rozdzieliła wiele ziem królewskich i kościelnych pomiędzy swoich generałów i urzędników. W tych dworach włościanie zostali zrównani z włościanami szlacheckimi i los ich był jeszcze cięższy. Również trudnym stał się los kościoła katolickiego. Katarzyna II zabroniła biskupom swobodnego porozumiewania się z papieżem. W ziemiach białoruskich wielu unitów przemocą nawracano na prawosławie. Władza rosyjska pozostawiła szlachcie dawne prawa nad włościanami, mieli oni swoje sądy, sprawowane według statutu litewskiego. Szkoły pozostawiono po dawnemu.

Paweł I i Aleksander I. Syn Katarzyny II Paweł I nie zgadzał się z matką, i zostawszy cesarzem (1796), starał się rządzić wręcz przeciwnie niż za panowania matki. Powstrzymał prześladowania unitów, pozwolił szlachcie litewskiej zajmować stanowiska rządowe, zwrócił zabrane majątki. Jeszcze więcej praw otrzymała

szlachta litewska za panowania Aleksandra I syna Pawła I. Cesarz Aleksander I założył w Wilnie polski uniwersytet (1803) i jego pieczy powierzył szkoły litewskie. W ten sposób Polacy otrzymali w Litwie swoje ministerjum oświaty z polskim językiem w szkołach.

Napoleon w Litwie. Cesarz francuski Napoleon w walce z Prusami odebrał od nich ziemie polskie i utworzył z nich księstwo warszawskie. Część Litwy zanie-meńskiej, będącej podówczas pod władzą Prus, została przyłączona do księstwa warszawskiego. W księstwie warszawkiem pańszczyzna została zniesiona, wprowadzony kodeks Napoleona, dana nowa konstytucja. Włościanie nie wiele skorzystali ze zniesienia pańszczyzny. Ziemi nie otrzymali i pozostali najmitami u panów. Po ukończeniu czasu najmu pan mógł włościanina wygnać z ziemi.

Napoleon zaczynając w 1812 r. wojnę z Rosją, i chcąc pociągnąć Polaków z Litwy na swoją stronę, obiecywał odbudować Polskę w jej dawnych granicach. Wojna ta nie powiodła się Napoleonowi, całe jego wojsko zginęło w mroźnej Rosji. Armja francuska, idąc przez Litwę, rabowała kraj niemiłosiernie.

Królestwo polskie. Kongres wiedeński w 1815 r. odebrał Rosji znaczną część księstwa warszawskiego. Aleksander I dał tym ziemiom, zwanym królestwem polskim, konstytucję z osobnym rządem, sejmem, senatem, wojskiem. Mieszkańcy otrzymali państwowe swobody konstytucyjne, rząd pozostał w rękach szlachty, włościanie po dawnemu znosili ciężki los.

Po otrzymaniu przez Polaków władzy w Warszawie szlachta litewska zaczęła marzyć znowu o połączeniu się z Polską. W tym celu podała Aleksandrowi I myśl odnowienia wielkiego księstwa litewskiego, mając nadzieję później połączyć się z Polską. Aleksander I podania szlachty przyjmował, prowadził układy, lecz nic nie uczynił. Jego następca Mikołaj I (1825) wyraźnie zaznaczył, że Rosja nigdy nie zgodzi się na przyłączenie Litwy do Polski. Wówczas w Polsce powstał projekt

orężem wywalczyć sobie wolność i przyłączyć Litwę do Polski. Czas zdawał się być po temu odpowiedni. W innych krajach Europy wynikły również zamieszki rewolucyjne. Belgja oddzieliła się od Holandji i utworzyła samodzielne państwo. I tak Polacy powstałi przeciwko Rosji (w listopadzie 1830 r.) Sejm ogłosił zupełne zerwanie z Rosją. Do powstania przyłączyła się i szlachta litewska. Lecz Rosja bardzo prędko stłumiła powstanie, odbierając Polsce konstytucję, i przyłączając ją do Rosji bez żadnych specjalnych praw. Pozostała tylko nazwa królestwa polskiego narzucana i Litwie zaniemeńskiej.

Litwa bardzo ucierpiała wskutek powstania. Uniwersytet został zamknięty (1832). Jednocześnie pozamknięto i szkoły polskie, będące pod zarządem uniwersytetu, a na ich miejsce rząd rosyjski zaczął otwierać rosyjskie szkoły. Skasowano samorząd szlachty i pozostała jeszcze na Białej Rusi unję, wszystkich unitów siłą przyłączono do cerkwi prawosławnej (1839).

Zamieniono statut litewski na statut rosyjski (1840). Szlachcie odebrano wiele ziem. Wpływ polski w Litwie znacznie się wówczas zmniejszył.

Zniesienie pańszczyzny. Pierwsze kroki do polepszenia bytu włościan przedsięwziął cesarz Paweł I, wydając prawo, wzbraniające panom żądać od włościan więcej niż 3 dni pracy w tygodniu. Również zabronił sprzedawać włościan bez ziemi przez licytację. Cesarz Aleksander I pozwolił (1808) panom uwalniać swych włościan od pańszczyzny. Lecz ludzi, którzy chcieliby wyrzec się należnych im praw jest niewiele, to też z tego prawa mało kto z panów korzystał. Obywatel litewski Ignacy Karpis w swoim testamencie dał wolność wszystkim swoim włościanom bez ziemi (1809). W 1816 i 1817 byli zwolnieni od pańszczyzny włościanie w Kurlandji, Inflantach i Estonji. Chcąc nabyć ziemię, włościanie musieli ją kupić od panów, zawierając umowy. Mikołaj I dał włościanom skarbowym samorząd (1834) z prawem zebrań, sądami i obieralnymi urzędnikami. W królestwie

polkiem Mikołaj I oddał włościan pod opiekę rządu i zabronił panom wyganiać ich z ziemi.

Chwalebna praca zniesienia pańszczyzny zakończył cesarz Aleksander II. Pańszczyzna już przeżyła swój czas. W innych krajach Europy była dawno zniesiona, to też i Rosja nie mogła dłużej utrzymać bez praw milionowe rzesze włościan. W państwie litewskim sprzedaży włościan bez ziemi prawie że nie było. Nawet niewolnicy byli zwani rodziną dworską, parobkami. Słowa niewolnik nawet, prawdopodobnie, nie używano. Robota pańszczyźniana, odbywana z musu, nie dawała takiego zysku, jaki daje wolno opłacana praca robotnika. W Petersburgu był utworzony komitet do rozpatrzenia najlepszego sposobu zniesienia pańszczyzny. Obywatele gubernji kowieńskiej, wileńskiej i grodzieńskiej pierwsi podali prośby do komitetu, wyrażając chęć uwolnienia swoich włościan, obiecując im wolność osobistą, przyznając sadyby bez opłaty, co się zaś tyczy pól, to włościanie mieli się godzić z obywatelami. Obywatele Litwy chcieli uwolnić włościan mniej więcej na tych samych warunkach, na jakich byli uwolnieni włościanie w Kurlandji. W komitecie petersburskim przeważało zdanie, że uwalniając włościan należy przyznać im nie tylko sadyby, lecz i potrzebny do nich kawał ziemi. Obszar takiej ziemi w każdej gubernji, a nawet powiecie, oddzielnie był ustanawiany. Rząd miał zapłacić obywatelowi za ziemię przyznaną włościanom, a włościanin obowiązany był spłacić rządowi ten dług w przeciągu 49^{1/2} lat. Manifest uwolnienia był ogłoszony 16 lutego 1864 r. W przeciągu dwóch lat miały być ukończone podziały i nadziały ziemi włościanom. W Litwie włościanie otrzymali tę ziemię, którą uprawiali, będąc pańszczyźnianymi. Następnie była przyznana ziemia i wolnym mieszkańcom. Powstanie, wywołane przez szlachtę litewską w 1863, skłoniło rząd jeszcze bardziej zająć się sprawami włościan i dopatrzenia, aby przyznane im ziemie zostały oddane bez żadnego umniejszenia praw.

Rok 1863.

Powstanie polskie. Chcąc wywalczyć sobie samodzielność, Polacy na początku roku 1863 zorganizowali powstanie przeciw Rosji. Ośmielona obietnicami cesarza Francji Napoleona III szlachta litewska, przyzwyczajona w sprawach polityki we wszystkim naśladować Polaków, podtrzymała powstanie w Litwie. Potworzyły się po lasach uzbrojone oddziały powstańców i zaczęły partyzancką wojnę z Rosją. W Litwie powstanie miało najwięcej stronników w gubernji kowieńskiej, w powiecie poniewieskim. Powstanie, jak to można było z góry przewidzieć, nie miało powodzenia. Poparcie Francji i innych państw było tylko gołosłowne. Rosja zobaczywszy, że żadne z państw europejskich nie ośmieliło się zacząć z nią wojny w kwestji polskiej, zdecydowała się najsurowiej zgnieść powstanie. W tym celu 1 maja 1863 r. był naznaczony generał-gubernatorem wileńskim Mikołaj Murawjew.

Murawjew. Po przybyciu Murawjewa do Wilna powstanie było prawie zupełnie stłumione. W kwietniu pod Medejkami były rozbite większe oddziały powstańców, ich wodzowie Kulesza i Sierakowski byli pojmani i ukarani śmiercią. Pozostałe oddziały powstańcze rozproszyły się. Murawjewowi pozostało tylko zakończyć łapanie powstańców i zgniecenie wszelkiego oporu. Murawjew wykonał to z całym okrucieństwem. W sześciu zachodnich gubernjach tego kraju (wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, witebskiej), jak również i w gubernji augustowskiej był wprowadzony stan wojenny. Zaczęły się śledztwa i łapanie wszystkich, którzy w jakikolwiek bądź sposób uczestniczyli w powstaniu lub sprzyjali mu. Bardziej winnych skazywano na śmierć, mniej winnych wysyłano na Syberję.

Polityka rusyfikacyjna. Murawjew wprowadził politykę rusyfikacji, którą podtrzymywali i jego następcy, wileńscy generał-gubernatorowie. Religija i język najczęściej odróżniały Litwę od Rosji, to też przedewszyst-

kiem skrępowano działalność klasztorów, odebrano wiele majątków kościelnych, oddając je cerkwiom prawosławnym. Wszystkich księży oddano pod nadzór policji. Bez specjalnych biletów, otrzymywanych w policji, zabroniono wyjeżdzać księżom z parafji. Nie pozwalano stawiać ani odnawiać kościołów, a nawet do nich należących budynków bez pozwolenia gubernatora. Parafja długi czas musiała czekać, zanim otrzymała pozwolenie na poprawienie kościoła. Mnóstwo tych zakazów było nie do wypełnienia i księża za jazdy bez biletów lub odnawianie kościołów płacili kary, o często jako nieprawomyślni nie mogli otrzymać posad. Uczniów katolików w dni galowe przymusowo prowadzono do cerkwi na nabożeństwa prawosławne. Zabroniono używania miejscowego języka w szkołach i innych instytucjach publicznych. Do szkół nazywano nauczycieli tylko rosjan-prawosławnych. Żeby rodzice w domu nie mogli swoich dzieci uczyć po litewsku, najsurowiej zabroniono nauczania dzieci prywatnie. Szlachcie odebrano wiele dworów, albo zmuszano ją do ich sprzedarzy; dwory te otrzymali obywatele rosjanie. Aby katolicy nie mogli kupić ziemi, na której chciano osiedlać rosjan, robiono różne trudności katolikom, chcącym ją nabyć. W takim skrępowaniu przeżyła Litwa 40 lat. Lecz Litwini im bardziej byli uciskani, tym więcej kochali i cenili wiarę swoich ojców, mowę i ziemię rodzinną, więc polityka rusyfikacyjna nie osiągnęła celu.

Walka o druk litewski. Rząd rosyjski, chcąc ostatecznie zrussyfikować Litwinów, zabronił im używania książek, drukowanych czcionkami łacińskimi, do jakich Litwini byli przyzwyczajeni od wieków i próbował narzucić czcionki rosyjskie litewskiemu drukowi, spodziewając się, że skoro Litwini przyzwyczajają się czytać książki drukowane „graždanką“, zaczną następnie używać książek rosyjskich, i w ten sposób oswoją się z językiem rosyjskim. Początek tego prześladowania dał generał-gubernator Kaufman, zabronił zupełnie drukowania litewskich książek czcionkami łacińskimi. Ten rozkaz potwierdził minister spraw wewnętrznych Wałujew i w ten

sposób w granicach Rosji Litwini nie mieli prawa druku swych książek, co nie było zabronione żadnej innej narodowości. Zdrowym rozsądkiem Litwini od razu zmiarkowali, że zakaz książek litewskich, to tylko pierwszy krok do zupełnej rusyfikacji i odmówili przyjęcia narzucanych im książek litewskich z „graždanką“. Urzędnicy wileńskiego generał-gubernatorstwa jeszcze jakiś czas drukowali te książki, lecz widząc, że nawet udzielane bezpłatnie nie są przez Litwinów brane, a nawet są palone, następnie przestali je drukować. Cały ten projekt nie udał się, jednak rząd przez długi czas jeszcze go popierał. Litwini nie mogąc drukować książek w granicach Rosji, zaczęli je drukować w Prusach i skrycie prznosić przez granicę. W początkach były drukowane tylko elementarze i książki do nabożeństwa, potem zaczęto wydawać czasopisma, w których wyjaśniano politykę rusyfikacyjną, jej cel niemoralny i pobudzano do podtrzymania litewskiego ducha narodowego. Pierwszem takim czasopismem była „Auszra“ (Zorza), która zaczęła wychodzić w 1883 roku.

Rząd rosyjski zabronił nieprawego, według ich mniemania, rozpowszechniania książek. Często żandarmi nawet przy kościołach odbierali litewskie książeczki do nabożeństwa. Wielu ludzi za ich rozszerzanie ucierpiało, siedziało w więzieniach lub było wysyłanych do Rosji. Lecz to nie mogło powstrzymać rozpowszechniania się książek, im dalej, tym więcej ich drukowano w Prusach i rozrzucano po Litwie. Schwytane książki rząd palił, lecz mała ich ilość wpadała w ręce policji, większość szczęśliwie rozchodziła się po kraju. Rząd widział coraz wyraźniej, że czytania książek litewskich nie będzie mógł powstrzymać i był zmuszony odmienić ten zakaz (5 grudnia 1904 r.). W ten sposób Litwini po długiej walce pokonali rząd rosyjski i otrzymali z powrotem prawo drukowania książek. Jednak zakaz druku trwający przez tyle lat bardzo powstrzymał rozwój oświaty. Okolice Litwy, położone dalej od granicy pruskiej, z trudem otrzymywały książki

litewskie, używały więc polskich elementarzy i książek do nabożeństwa.

Odrodzenie narodu litewskiego.

Rozdział w narodzie. Szlachecko — polska polityka w Litwie doprowadziła naród do rozdziału. Szlachta odziedziła się od całego narodu nie tylko prawami, lecz również i językiem. Większość z niej zapomniała mowę ojców i mówiła po polsku. W następstwie szlachtę naśladowali nie tylko mieszkańcy miast, lecz i włościanie. W ten sposób w wielu miejscach Litwy około Lidy, Oszmiany, po szczęści około Wilna mieszkańcy spolonizowali się albo zbiałoruszczyli, gdzieś zaczęto mówić mieszanym litewsko—białorusko—polskim językiem. Jednak język litewski w innych miejscach Litwy utrzymał się, wynarodowiły się tylko pogranicza.

Jutrzenka narodowego odrodzenia. Po upadku państwa litewsko-polskiego, wspólne sprawy polityki mało pociągały Litwinów i zaczęli się oni troszczyć więcej o swoje narodowe interesy. Zamarły język litewski zaczął puszczać nowe pędy. Odrodzenie narodowe zaczęło się na Żmudzi, gdzie z dawien dawna bardziej ceniono mowę ojczystą, gdzie włościanie od dawnych czasów mieli więcej wolności, gdzie szlachta nie odsunęła się tak od włościan jak w Litwie właściwej. Na początku XIX stulecia utworzyła się na Żmudzi grupa mężów szlachciców, którzy postawili za cel odrodzenie języka ojczystego, poznanie swojej przeszłości, zbieranie starożytnych narodowych pomników. Kierownikiem ich był biskup żmudzki książę Józef Arnold Giedrajtis (Giedroyć), który sam pisał po litewsku (przetłumaczył na język litewski Nowy Testament Pisma Świętego), zachęcał księży do pisania po litewsku. W tej pracy pomogła mu szlachta litewska i księża. Początki patriotycznego prądu wkrótce wzmocnili inteligenci z ludu ukonczywszy nauki, dla których język litewski był językiem ojczystym, mogli nim pisać

lepiej i lepiej odczuwali ducha ludu. Takimi pierwszymi kierownikami oświaty i narodu, wyszłymi z ludu, był biskup żmudzki Maciej Wołonczewski (Wałanczius) (1801—1875) i Szymon Dowkont (Daukantas) (1793—1864). Wołonczewski, nie mówiąc wiele o miłości ojczyzny, troszczył się o oświatę narodu. Napisał wiele ładnych książeczek, proboszczom kazał otwierać szkoły parafjalne, zachwalał trzeźwość, starał się o wydanie w Worniach pierwszego pisma litewskiego (w 1859 r.), lecz nie otrzymał od rządu pozwolenia. Słusznie mówią, że Wołonczewski swojemi książeczkami i szkołami nauczył Żmudzinów czytać i modlić się z książek. Dowkont badał przeszłość Litwy, napisał parę książek z historii Litwy, w nich starał się podnieść sławne prace Litwinów. Oprócz tego wydał parę książeczek dla ludu. Zakaz druku litewskiego w granicach Rosji przeszkodził podniesieniu się narodowemu Litwy, lecz nie zatrzymał go w zupełności. Tym szybciej ono powstało, kiedy był zdjęty zakaz drukowania książek litewskich, dane większe prawa w sprawach polityki 1905 r. i zniesiono wiele skrępowań. W 1905 roku Litwini, wydalili ze szkół nauczycieli Rosjan i rząd musiał przyznać prawo językowi litewskiemu w szkole, rozszerzył jej naukę w szkole początkowej i miejskiej (wprowadzono wykład religii w języku ojczystym, pozwolono na naukę języka ojczystego). Zwołany w Wilnie 5—6 grudnia 1905 roku wielki sejm wileński zażądał autonomji Litwy. W następstwie jak w całej Rosji, tak i w Litwie wolność w sprawach polityki była bardzo zmniejszoną, lecz Litwini tym więcej starali się podnieść pracę na polu kultury. Założyli wiele czasopism, towarzystw wydawania książek. W 1914 roku w granicach Rosji wydawano 25 czasopism. Założono towarzystwa szerzenia oświaty. W ten sposób praca kulturalna Litwinów posuwała się szybko naprzód, kiedy w 1914 roku rozpoczęta wojna znowu ją powstrzymała.

Część piąta.

Wielka wojna. Wojna pomiędzy Rosją a Niemcami wypowiedziana 1 sierpnia 1914 roku całym ciężarem spadła na Litwę. Ziemia litewska stała się terenem walk największych armji. Wielu z pomiędzy mężczyzn Litwinów wzięto do wojska, poszli oni na pierwszy ogień i albo zginęli, albo dostali się do niewoli. Przechodząc przez kraj, to jedno, to drugie wojsko nękało mieszkańców, całe okolice miejscami były zniszczone przez bitwy. Wreszcie w 1915 r. wojsko rosyjskie, nie mogąc się utrzymać w walce z Niemcami, cofnęło się z Litwy. Wielu Litwinów musiało wtedy na czas dłuższy przenieść się do Rosji. Litwę zajęło wojsko niemieckie.

Czasy rządów niemieckich były bardzo ciężkie: Życie w kraju zostało stłumione przez surowe zakazy. Pisma zamknięto. Wojska niemieckie starały się jaknajwięcej korzyści dla siebie wyciągnąć z zajętego kraju, odbierając bez wynagrodzenia lub za marną opłatę żywność i inne rzeczy, męcząc mieszkańców przymusową pracą. Litwie odebrano znaczną część bydła i innych bogactw. Rząd niemiecki, spodziewając się wygranej, liczył na Litwę, snuł plany, jak ją zaludnić Niemcami.

Odbudowa państwa litewskiego. Chociaż wojna była ciężką dla Litwy, jednak wierzone w lepszą przyszłość. Podniesione zostało hasło samookreślenia narodów, przyznające wszystkim narodom większym i mniejszym prawo kierowania swoim życiem państwowem. Niemcy wkrótce ujrzały, że zupełnie nie wygrają wojny, to też zaczęły szukać środków, aby w krajach zajętych tak postawić kwestję, jak gdyby te kraje same chciały się połączyć z Niemcami. W 1917 roku wojskowa

władza niemiecka pozwoliła Litwinom na zwołanie konferencji w Wilnie (18—23 września), do której należało 200 przedstawicieli. Konferencja wileńska uchwaliła, że ziemie litewskie mają utworzyć niepodległe państwo w granicach etnograficznych. Ostatecznie granice litewskie i jej stosunki z sąsiednimi państwami ma ustanowić sejm ustawodawczy Litwy. Do prowadzenia spraw litewskich była wybrana rada z 20 ludzi, w następstwie uzupełniona. W tym czasie w Rosji doszli do władzy bolszewicy, którzy z Niemcami zawarli pokój w Brześciu Litewskim (3 marca 1918 r.). Rząd bolszewicki w Rosji wyrzekł się Litwy, Niemcy zaś obiecali ustanowić los mieszkańców zajętych ziem w porozumieniu się z nimi. W tym samym czasie rada Litwy ogłosiła odbudowę Litwy ze stolicą Wilnem 16 lutego 1918 r. Rząd niemiecki przyznał wolną i niepodległą Litwę 25 marca lecz z warunkiem, że Litwa zawrze układy, na mocy których wejdzie w związek z Niemcami.

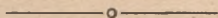
W końcu 1918 r. było jasnym, że Niemcy wojnę przegrali. Wyraziły one chęć wszczęcia rokowań pokojowych, lecz przedewszystkiem musiały oddać większość broni. W Niemczech powstała rewolucja, rozprzegł się porządek w wojsku, stojącym w Litwie. W ślad za cofającym się wojskiem niemieckim z Litwy, postępowali bolszewicy, nie spotykający nigdzie oporu, ponieważ Niemcy nie pozwolili rządowi litewskiemu na utworzenie wojska. Na początku 1919 roku bolszewicy zajęli Wilno, Jeziorany, Wilkomierz, Poniewież, Szawle i Telsze. Cofającemu się z Wilna do Kowna tymczasowemu rządowi litewskiemu udało się zorganizować wojsko, które zaczęło wyganiać bolszewików i odepchnęło na północ do Dźwińska. Wilno i prawie całą była gubernję wileńską zajęło wojsko polskie.

Po wycofaniu się wojska niemieckiego z Litwy w 1919 r. rząd w całym kraju przejął Tymczasowy Rząd Litwy. Tylko na zachód od Janiszek, Szawel, Taurogów dłużej się trzymała część wojska niemieckiego, która ogłosiła, że służy Rosji. Wojsko zgromadzone około

Kurszan, Szawel odcięło władzy litewskiej znaczną część obszaru Litwy na zachodzie i widocznem było, że sami się nie wyniosą. Wtedy wojsko litewskie w grudniu zmusiło orężem wojsko niemieckie do wyniesienia się z Litwy i w bitwie pod Radwiliškami Litwini zdobyli znaczne łupy.

Uwolnwszy od Niemców znaczną część Litwy, można było zająć się porządkiem wewnątrz kraju. W kwietniu były zwołane wybory do sejmu ustawodawczego, który był uroczyście otworzonym 15 maja.

W lipcu 1920 roku Litwa zawarła pokój z Moskwą, ustanawiając na wschodzie swoje granice. Okolice Wilna i Grodna były przyznane Litwie, Polska wówczas prowadziła wojnę z Moskwą, wypierane przez wojska rosyjskie, wojsko polskie opuściło Wilno i Litwie udało się otrzymać ziemię wileńską. Lecz niebawem Polacy znowu zajęli Wilno.

Ważniejsze wypadki.

- 1226—1236. Połączenie się narodu litewskiego pod
władzą Mendoga.
1251. Chrzest Mendoga.
1253. Koronacja Mendoga.
- 1322—1323. Listy Giedymina do papieża o chrzest dla
Litwy.
1385. Unja w Krewie.
1387. Chrzest Litwy.
1388. Założenie biskupstwa wileńskiego.
1392. Witold zostaje wielkim księciem litewskim.
1410. Bitwa pod Grunwaldem.
1411. Pokój w Toruniu.
1422. Pokój nad jeziorem Mielnickim.
1413. Unja horodelska.
1413. Chrzest Żmudzi.
1417. Założenie biskupstwa żmudzkiego.
1430. Śmierć Witolda.
1435. Bitwa nad Świętą.
1529. Wydanie pierwszego statutu litewskiego.
1566. Przyłączenie Inflant do Litwy.
1566. Wprowadzenie sądów i sejmików powiatowych w
Litwie.
1569. Przybycie jezuitów do Litwy.
1569. Unja lubelska.
1655. Wtargnięcie wojsk moskiewskich do Litwy
(do Kowna, do Wilna).
1795. Przyłączenie Litwy do Rosji.
1861. Zniesienie pańszczyzny.
1863. Powstanie polskie.
1865. Zakaz druku litewskiego w Rosji.
1883. Pierwsze czasopismo litewskie „Ausra“ (Zorza).
1904. Zwrot prawa druku.
1918. Ogłoszenie niepodległego państwa litewskiego.

Rejestr.

Wstęp.

	Stron.
Plemiona litewskie w zamierchłej przeszłości	3
Osiedlenie się Zakonu krzyżackiego na pograniczu Litwy	5
Łotysze	6
Prusowie	7

Część pierwsza.

Dzieje Litwy od utworzenia się państwa do połączenia się z Polską.

Początek państwa litewskiego	9
Mendog król litewski	11
Witenes (1293—1316)	14
Giedymin (1316—1341)	16
Olgierd i Kiejstut (1345—1377)	21
Olgierd	21
Kiejstut	24
Litwa na rozdrożu	28

Część druga.

Litwa w związku z Polską.

Unja i chrzest	32
Witold wielkim księciem Litwy	34
Unja horodelska. Potęga Witolda. Projekt koronacji	42
Świdrygiełło i Zygmunt I	46
Kazimierz (1440—1492)	49
Aleksander (1492—1506)	55
Zygmunt Stary (1506—1548)	58
Wzmocnienie się szlachty	63
Pańszczyzna	65
Wewnętrzny porządek państwa	69
Zygmunt August (1544—1572)	72
Stosunki narodowościowe	79
Protestanci w Litwie	82
Szerzenie się oświaty	85

Część trzecia.

Stron.

Litwa połączona z Polską.

Stefan Batory i Zygmunt Waza	88
Rozruchy kozaków. Wojny z Moskwą i Szwecją	91
Ostateczny upadek i podział państwa polsko-litewskiego	94

Część czwarta.

Litwa pod panowaniem Rosji	100
Rok 1863	104
Odrodzenie narodu litewskiego	107

Część piąta.

Wielka wojna	109
Odbudowanie państwa litewskiego	109
Ważniejsze wypadki	112

Omyłki do poprawienia przed użyciem książki.

- Str. 3, wiersz 7 z góry, zamiast Pregalą, ma być Pregalą.
Str. 3, wiersz 8 z góry, zamiast Bobru, ma być Biebrzy.
Str. 10, wiersz 6 z góry, zamiast Ozylja, ma być Ezel; w wierszu 2-gim z dołu zamiast rusińskich ma być ruskich; w 14-tym z dołu zamiast rusińskie — ruskie; w 16-tym z dołu zamiast rusińscy — ruscy.
Str. 12, wiersz 3 z góry, zamiast Towtywiłł i Erdzwiłł, ma być Towciwiłł i Erdziwiłł.
Str. 12, wiersz 17 z góry, zamiast książę, ma być książę.
Str. 13, wiersz 8 z góry, zamiast rusińskie, ma być ruskie.
Str. 14, wiersz 5 z góry, zamiast Inflanty, ma być Inflant.
Str. 14, wiersz ostatni trzeba przekreślić.
Str. 15, wiersz 6 z dołu, zamiast Trejdenie, ma być Trejden.
Str. 19, wiersz 11 z dołu, zamiast rusińskie, ma być ruskie.
Str. 19, wiersz 9 z dołu, zamiast rusińskich, ma być ruskich.
Str. 19, wiersz 8 z dołu, zamiast Rusinów, ma być Rusi, a zamiast Litwinów — Litwy.
Str. 20, wiersz 11 z góry, zamiast rusińscy, ma być ruscy.
Str. 20, wiersz 15 z góry, zamiast rusińskie, ma być ruskie.
Str. 21, wiersz 9 z dołu, zamiast rusińskich, ma być ruskich.
Str. 23, wiersz 14 z góry, zamiast rusińskim, ma być ruskim.
Str. 23, wiersz 16 z góry, zamiast krolików, ma być królików.
Str. 24, wiersz 2 z góry, zamiast betska, ma być bełska.
Str. 24, wiersz 15 z góry, zamiast rusińskich, ma być ruskich.
Str. 28, wiersz 16 z dołu, zamiast rusińskie, ma być ruskie.
Str. 37, wiersz 1 z góry, zamiast książę, ma być książę.
Str. 38, wiersz 8 z dołu, zamiast rusińskie, ma być ruskie.
Str. 46, wiersz 14 z dołu, zamiast przemiana, ma być zmiana.
Str. 61, wiersz 3 z dołu, po Lutra dodać 1525 (liczba roku).
Str. 62, wiersz 10 z góry, po okazji dodać 1534 (liczba roku).

